

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK
MÅNEDSSKRIFT

NOVEMBER/DECEMBER 1986 NUMMER 11/12

Indhold

Svend Hansen: Jættestuen Tonneshøj (Nordsl. Mus. s. 116-29)	349
Aage Lauritzen: Gamle færdselslinier i Aabenraa (Nordsl. Mus. s. 48-64)	354
Johs. Hertz: Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. århundrede (Nordsl. Mus. s. 121-36)	371
H. E. Sørensen: Hvor stort var Hansborg slot? (Nordsl. Mus. s. 65-73)	387
Margrethe Borck-Nannestad: Verden set fra vandet. Etnografiske genstande på Aabenraa Museum (Nordsl. Mus. s. 24-36)	396
Kjeld Hansen: En sønderjysk sømands optegnelser fra 1788 til 1790 (Nordsl. Mus. s. 37-47)	409
Inge Adriansen: Knud Jensen – folkemindesamler og lokalhistoriker (Nordsl. Mus. s. 14-23)	420
Bognyt	429
Grænselandsdagbog, september og oktober	432

Artiklerne i dette nummer er stillet til rådighed af museumsrådet for Sønderjyllands amt og har været bragt i Nordslesvigske Museer bd. 13, 1986.

Slægtshistoriske undersøgelser

udføres over hele landet.

Samvittighedsfuldt, personligt arbejde og reel afregningsform, der ikke vælter budgettet.

Uwe Thomsen, Frilandsvej 10, 6270 Tønder. Tlf. 04 72 22 25

Ny bog om reformationen i Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland udsender om kort tid

H. V. Gregersen: **Reformationen i Sønderjylland.**

Indbundet og illustreret, ca. 250 sider.

Subskriptionspris: kr. 98,- (excl. forsendelse), i boghandlen kr. 148,-.

Forløbet af reformationen i Sønderjylland er et eksempel på, at denne landsdels historie ikke er lokalhistorie i almindelig forstand. Her fulgtes nemlig helt andre veje end i det øvrige Danmark, idet Haderslev allerede i 1525 blev et centrum for en evangelisk-luthersk fyrstekirke. Derfor bærer Haderslev med rette tilnavnet »Nordens Wittenberg«.

Da virkningerne af reformationen – kirkeligt, sprogligt, nationalt – spores den dag i dag i Sønderjylland, handler bogen om et meget centralt emne i landsdelens historie. Bogen, der udsendes i 450-året for reformationen indførelse i Danmark, henvender sig til en bred historisk interesseret læserkreds. Fremstillingen er kronologisk, og væsentlige begreber og udtryk er forklaret, ligesom der er fyldige oplysninger om personer og forhold udenfor Sønderjylland.

Takket være økonomisk støtte fra fonds o.lign. er det muligt at udsende denne omhyggeligt illustrerede, indbundne bog til en subskriptionspris af kun 98 kr.

Bogen kan bestilles hos Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 46 83.

Virksomheds- og foreningshistorie, jubilæumsskrifter etc.

Få først et tilbud fra
Forlaget SLUSEN
Postbox 75
6270 Tønder . Tlf. 04 72 22 25

Sønderjysk Månedsskrift indtales på bånd, der kan lånes på biblioteket.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ej.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 95 kroner årlig (incl. moms og forsendelsesomkostninger). Einzelnumre kan købes for 10 kr. stykket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. (04) 62 46 83, daglig kl. 9-16 (ikke lørdag), hvor også gratis prøvehæfter kan rekvireres.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Inge Adriansen, Museet på Sønderborg slot, 6400 Sønderborg,

Steen W. Andersen, Haderslev Museum, 6100 Haderslev,

Henrik Fangel (ansv.), Institut for sønderjysk lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 04 62 58 60.

Jættestuen Tonneshøj

Af SVEND HANSEN

En sommersøndag i 1913 var tandlæge A. M. G. Friis,¹⁾ stifteren af Koldinghus museum, på en hastigt arrangeret inkøbstur til ejeren af Tonneshøj,²⁾ Lauritz Fallesen ved Øsby, lidt sydøst for Haderslev.

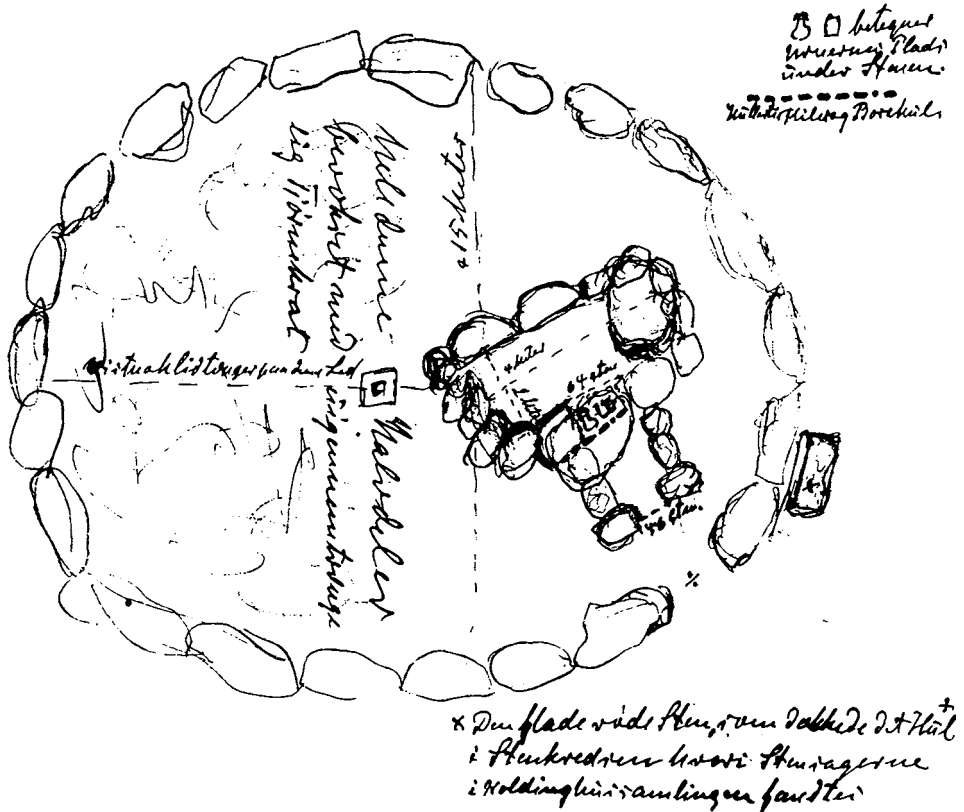
Friis havde mange penge på lommen, 250 kr. Han havde fået dem udleveret af Sophus Müller,³⁾ daværende chef for Nationalmuseet, til at opkøbe nogle lerkar af Fallesen, der skulle være fundet ved gravning i jættestuen nogle år forinden. Men det hastede for, »sagen er at hjemmetyskeren fra Haderslev museum er på vej ud for at hente karrene«;⁴⁾ havde Sophus Müller skrevet til Friis nogle dage før, og nu gjaldt det om at komme først. I brevet havde Müller nøje givet Friis anvisning om, hvilke priser der skulle betales for oldsagerne. »For et væsentligt og velbevaret og ornamenteret lerkar kan der gives indtil 50 kr. For et udmærket og smukt og fuldt bevaret ornamenteret kar indtil 75 kr. For et halvt ornamenteret kar indtil 25 kr. For et uornamenteret kar indtil 25 kr. For brudstykker efter omstændighederne.

Dampskibs og automobilforbindelserne var nøje gransket og tilrettelagt,⁵⁾ alt var under kontrol, og forventningerne store, og det skulle ikke skorte på ekstra bevillinger, lerkarrene skulle med hjem.

Det var en noget skuffet tandlæge Friis, der er par dage efter underrettede Sophus Müller om sin resultatløse ekspedition til Øsby.⁶⁾

Kære hr. direktør Müller

Det var en umulig opgave de havde stillet mig, thi der var ikke spor af urner eller blot skår tilbage. En tid efter at jeg havde hentet det smukke fund fra indgangsåbningen i stenkredsen,⁷⁾ var Lauritz Fallesen igen begyndt at tage fyld til et hul i nærheden og havde ikke, som jeg foreslog ham, indskrænket sig til at tage jorden langs stenkredsen, så alle stenene stod frit, men han bortkørte omtrent hele den vestlige halvdel af højdens jordmasse, hvorved der blottedes en stor og smuk langdysse,⁸⁾ hvoraf dog 2-3 overliggere manglede. At der i nutiden er taget sten til bygningsbrug fremgår tydeligt der af, at dækstenen over indgangen ved selve kammeret,⁹⁾ har indhuggede fordybninger til jernkiler, og et borehul til sprængstof. Sandsynligheden er vel da for at selve »stuen«, efter at være så grundigt blottet er bleven, om ikke egentlig undersøgt, så dog forstyrret. Der fandtes ved den fuldstændige udtømmelse for jord intet, uden nogle kulrester og stærkt forbrændt lerjord, en enkelt kile, som naturligvis var smidt væk, og nogle måske bearbejdede flintstykker, lig hoslagte,¹⁰⁾ som jeg fandt ved en eftergravning, med et par mand, for muligt at finde rester af

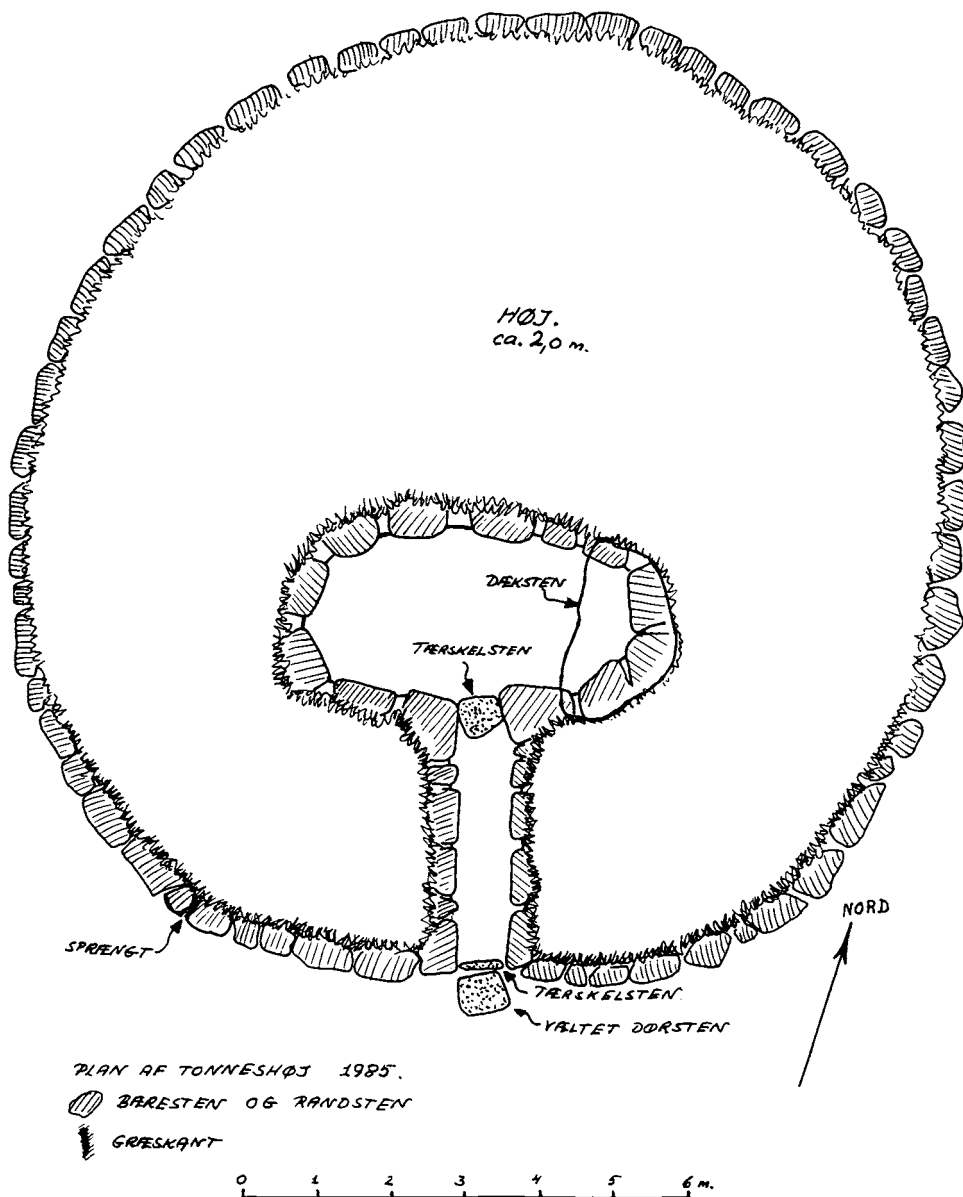

Friis' håndskitse af jættestuen i 1913, selv skriver han i sit brev: »Mærkeligt er det jo, at graven ligger så fuldstændig i den østlige halvdel af højen, uden endda at nå midten, men den strækker sig lidt videre mod nord end min tegning (hvori indgangen er lovlige kort) angiver. Den østlige overligger er tildels nedskreden, ved den sydlige ende, men man kan dog komme ind under den.

lerkarrene. Disse lå alle under den, med sin ene ende nedskredne dæksten ved indgangen og var tildels knuste, men en var dog bleven bragt nogenlunde hel med hjem til gården, hvor den havde ligget i længere tid, men så havde børnene (hvoraf der var godt et halvt dusin) haft den at lege med, og nu vidste ingen, hvor den var bleven af, men at den var gået i stykker var da vist nok.

Friis fik altså ingen lerkar med hjem til Sophus Müller, men hans formaninger til Lauritz Fallesen, om ikke fremover at beskadige jættestuen bar frugt,¹¹⁾ for den kom til at ligge næsten uforandret til 1931, hvor den blev tinglyst fredet, og udgravet af arkæologen Lund, fra Haderslev Museum. Desværre er Lunds udgravningsoplysninger gået tabt, vist nok i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig.¹²⁾

Jættestuen kom nu til at ligge mere eller mindre upåagtet hen, tilgroet i krat,

indtil 1972, hvor arkæologen Erik Jørgensen gik igang med at udgrave området omkring højens randstensrække og foran indgangspartiet for at finde offerlag, hvilket lykkedes i rigt mål.¹³⁾ Højen blev ved lejligheden ryddet for krat og udbedret ved påfyld af jord, der hvor der var gamle nedgravninger i højen. Den sydlige og vestlige del af højens randstensrække var stærkt ødelagt, ved at mange sten var fjernet, og andre lå væltede. Der blev rekonstrueret en ny række af randsten,¹⁴⁾ ligesom der blev rejst 3 væltede bæresten i jættestuens gangparti.

Jættestuen »Tønnesshøj« er nu tilgængelig for publikum, et mindre areal omkring højen er lagt ud i græs, ligesom der er gangsti ind til jættestuen.

Det er nu mere end 5000 år siden at »Tønnesshøj« blev bygget, smukt beliggende på det flade næs med vid udsigt over Aarø sund.

Det var stenalderfolkets gravkammer, for nogle få udvalgte, sikkert landsbyhøvdingerne og deres familie, der dog gennem mange generationer kunne blive til mange gravlagte personer. I forbindelse med begravelserne er der foran indgangspartiet foregået bestemte ceremonier ved bl.a. hensætning af smukke lerkar antagelig fyldt med lækkerier til guderne. Det var rester af dette der fandtes ved udgravningen i 1972.

Gentagne gange har man åbnet gravkammeret for nye begravelser, og igen omhyggeligt tillukket det med en flad dørsten yderst i gangen, som endnu kan ses liggende på jorden umiddelbart uden for indgangen.

»Tønnesshøj« er trods gentagne restaureringer, kun at betragte som en ruin. Hele tagkonstruktionen over kammer og gang er fjernet for mange år siden. Kun en enkelt dæksten ligger tilbage over den ene ende af kammeret. Både kammer og gang har oprindeligt været dækket af flere tætliggende dæksten, der sammen med sten, ler og jord har dannet et fuldstændig tæt gravkammer. Væggene mellem de store sidesten, har været udfyldt med flade tætliggende, og omhyggeligt tilhuggede, sandstensfliser, der har dannet en lodret og vandtæt vægflade. Bag ved disse vægge samt sidestenenene, har man med stor omhu, lagt

et meterhøjt panel af ler og flint, der har medvirket til at holde sidestenene og vægfliserne på plads, og lede nedsvivende vand bort fra kammeret.

Mange andre detaljer vidner om, at jættestuebyggeriet blev udført af specialister med store erfaringer specielt på dette område.

Da man engang fjernede toppen af jordhøjen, og de store dæksten, begyndte nedbrydningen af anlægget at gå stærkt. Vind og vejr fik frie tøjler. Regnvand fik de flade fliser i væggene til at skride ind i kammer og gang, og efter fulgte ler og flintpanelet, derved opstod der ustabilitet omkring nogle af de store sidesten. I forsommeren 1985 foretog Fredningsstyrelsen en mindre restaurering på jættestuen,¹⁵⁾ efter at Sønderjyllands amts fredningsafdeling havde foretaget vegetationspleje på anlægget året før.¹⁶⁾

Formålet med restaureringsarbejdet var, at stabilisere sidestenene i kammer og gang ved at genopføre vægopbygningerne, de såkaldte tørmure, med flade sten, i lighed med de oprindelige der forlængst var faldet ud. Visse steder mellem sidestenene, kan der dog stadig enkelte steder i kammerets nederste del ses rester af de 5000 år gamle tørmure. Disse skal bevares for eftertiden, principperne i moderne restaurering er, at bevare mest muligt ved at gøre mindst muligt indgreb, og alt hvad der observeres under arbejdet dokumenteres med omhu, ligesom nye tilføjelser registreres for eftertiden.

NOTER

1. Litteratur om Friis: årsskrift for museet på Koldinghus 1965 og Koldinghus museets historie 1890-1940.
2. Frednings nr. 3811:7
3. 1846-1934, dir. for Nationalmuseet fra 1892.
4. Jvf. brev fra Sophus Müller 10/8 1913. Koldinghus arkiv.
5. Jvf. brev fra Sophus Müller 13/8 1913. Koldinghus arkiv.
6. Jvf. brev fra Friis 18/8 1913. Top.arkiv NM. 1.
7. Jvf. brev fra Sophus Müller 13/8 1913. Nogle smukke stensager indleveret til Kolding museum 1909, mus.nr. 2609-14. Koldinghus arkiv.
8. Han mener en jættestue.
9. Denne dæksten er nu borte.
10. Affaldsflint, jvf. brev fra Sophus Müller 21/8 1913. Koldinghus arkiv.
11. Jvf. brev fra Friis 18/8 1913. Top.arkiv NM. 1.
12. Oplyst af Erik Jørgensen 1985.
13. Foreløbig beretning af Erik Jørgensen, jvf. journ.nr. F. 3415/72.
14. Det lykkedes ikke ved udgravningen at stedfæste de oprindelige randstens standspor under pløjelaget. NM. 1. arkiv, beretninger.
15. Jvf. beretning af Svend Hansen, journ. nr. F 550-53. Fredn.st.arkiv.
16. Højen blev fuldstændig ryddet for tjørnekrat.

Gamle Færdselslinier i Aabenraa

Af AAGE LAURITSEN

Den uforglemmige dag i 1972, da Historisk Samfund for Sønderjylland fejrede sit 50 års jubilæum, kulminerede med festmiddagen på Harmonien i Haderslev, men allerede ved dagens reception på Aabenraa Museum var der lejlighed til at mødes med gamle venner og nye bekendte og i den tid, der blev til overs, at glæde sig over museets mange herligheder, blandt hvilke navnlig nogle gamle kort fangede opmærksomheden og gav anledning til en flyvetanke om, at vejføringen fra Skibbroen i Aabenraa måske var værd at se nærmere på.

Hele denne situation dukkede op i erindringen ved synet af Helle Denckert og Henrik Fangels Byhistorisk Atlas over Aabenraa, der udkom i 1985, udgivet af Aabenraa Museum og Amtscentralen for Undervisningsmidler. En gennemgang af det blev, ikke blot en interessant oplevelse, fordi her er samlet kort, billeder og oplysninger, man ellers selv havde måttet finde frem til, men også et incitament til selv at gå på opdagelse i byens fortid.

Af terrænkortet side 5 i det byhistoriske atlas (*Fig. 1*) fremgår, at byen er vokset op på en 16 meter høj, mandelformet banke med længderetning NNV-SSØ, 800 meter lang, 400 meter bred, tidligere omgivet af fjorden mod øst, sump mod syd og sydvest, men mod nord og nordvest af land, der ligger mere end 2,5 meter over dagligt vande og går over i det mere end 60 meter høje, stærkt furede plateau mod nord og vest.

De gunstigste landingsforhold var sydligst på bybankens østside, og dér opstod følgelig det landingssted, senere skibbro og havn, hvorfra de færdselslinier udgik, langs hvilke transporten til og fra skibene fandt sted.

Indtil Nyvej blev anlagt i 1854, var der, efter kortene at dømme, kun én sådan vej, den nemlig som rimeligt nok hedder Skibbrogade. Fra Skibbroen ved den gamle toldbod går den med en stigning omkring 1:12 op over bybanken, krydser 100 meter fremme Fiskergade-Gildegadelinien i en ret vinkel, og 100 meter længere fremme Storegadelinien i en lidt større vinkel (105 grader). Under navnet Vestergade fortsætter den yderligere 200 meter til Nygade-Nybrolinien, som den møder i omtrent samme vinkel, og her endte den, til den forlængedes i nyeste tid.

Der er noget mærkeligt ved denne gamle Skibbro-Vestergadelinie. Bortset fra en let bøjning længst mod øst, hvor den går op over banken, fortsætter den 300 meter i stort set lige linie og skærer tværgaderne i skarpe, rette eller næsten rette, vinkler – for så at ende i ingenting.

Til forklaring heraf gengiver byatlas'et den gældende opfattelse: En kongelig borg, senere kaldt Aabenraahus, blev omkring år 1200 anlagt der, hvor nu Ve-

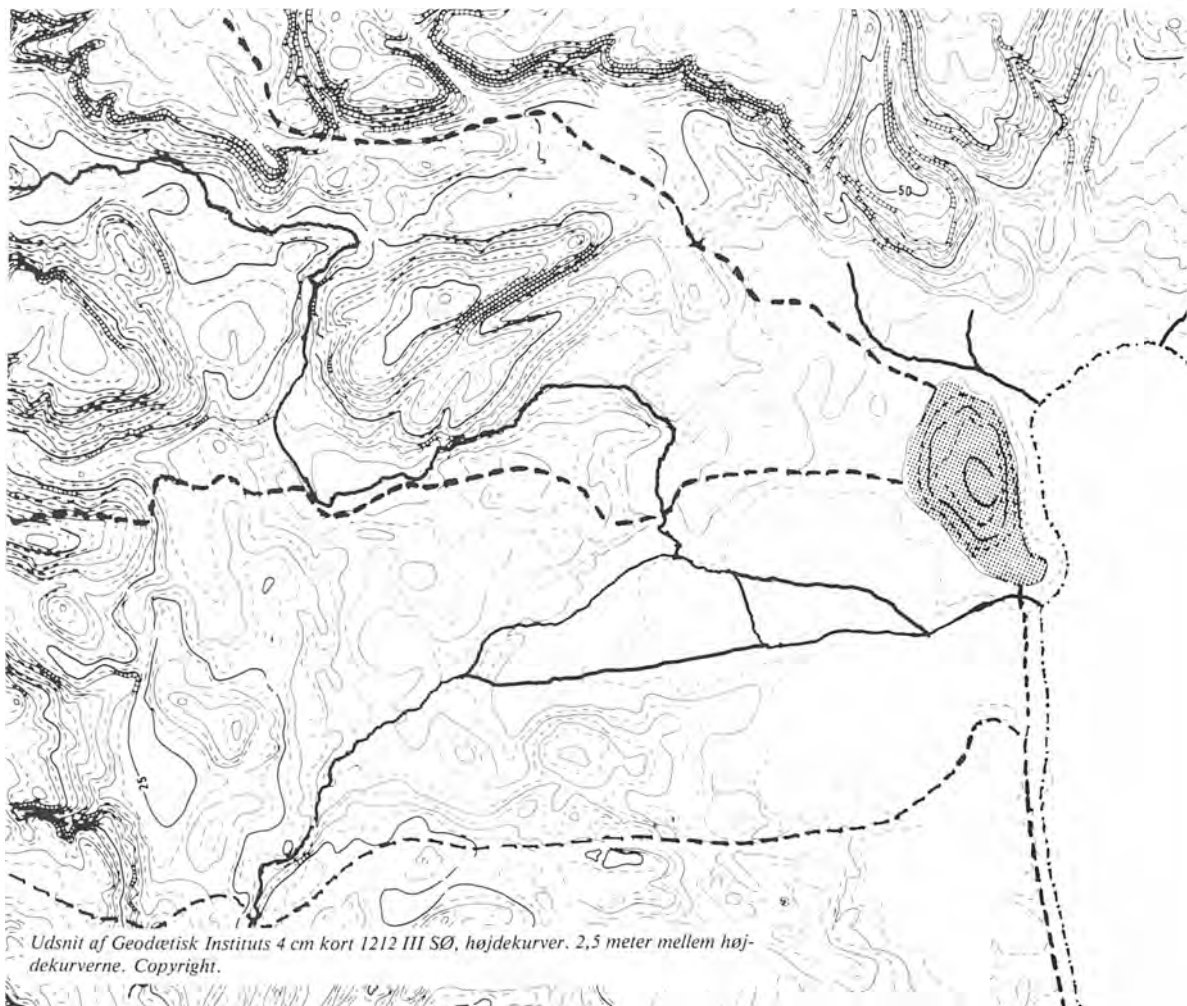

Fig. 1. Terrænet omkring Aabenraa. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas side 5. 1 cm på kortet svarer til 250 meter i terrænet. Højdeforskellen mellem højdekurverne er 2,5 meter. Kortet viser tillige åløb og gamle veje (de stiplede linier). Bybanken er markeret med raster.

stergade møder Nygade, til beskyttelse af byen og som magtcentrum, »- og Vestergade og Storetorv er sikkert anlagt i forbindelse med borgens opførelse«, hedder det videre. Vestergade-Skibbrogade forbandt altså borgen og havnen.

Men hvad så, før Vestergade blev til? Da har vognene fra Skibbroen for at komme videre jo måttet dreje skarpt, når de nåede hjørnet af Skibbrogade og Storegade (Storetorv), men skarpe sving var ikke kuskenes livret, og slet ikke i en tid, hvor brolægning eller anden form for fast vejbane var ukendte begreber. En drejning giver tungere kørsel, fordi hjulene vrides på tværs af kørselsretningen. En kusk vil derfor tage så blødt et sving som muligt, og ved

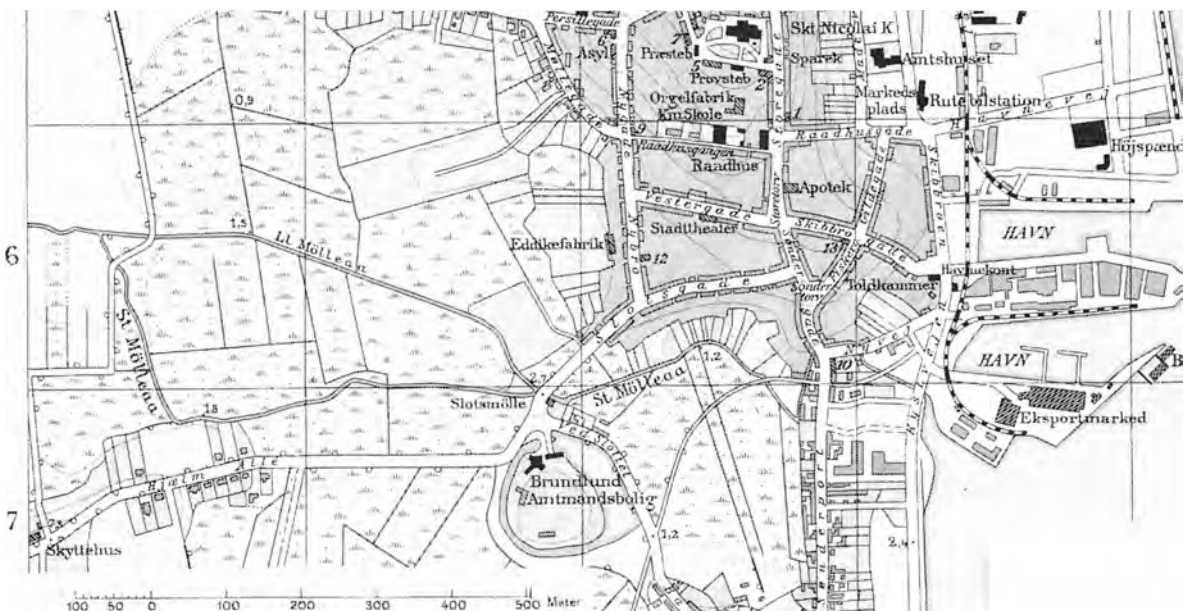

Fig. 2. Aabenraa 1931. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas, s. 31. 1 cm på kortet er 100 meter i terrænet. En højdekurve for hver 2 meter.

overgangen mellem Skibbrogade og Storegade var betingelserne gunstige for at gøre det. Det fremgår af kortet side 31 (Fig. 2), at en kusk, efter at være kommet op til Gildegadekrydset, med fordel kunne have fulgt den drejning nordover, der markeres af kortets 6-meterkurve (den gennem bogstavet t i ordet Apotek), for så at fortsætte ad Storegade fra nær Rådhusgade. Det havde givet den dobbelte fordel af et blødt sving og uændret højde i svinget.

Borgens opgave

Intet tyder imidlertid på, at en sådan bøjning nordud forekom, og da det er aldeles usandsynligt, at det skarpe knæk Skibbrogade-Storegade har været den eneste vejmulighed for vognene fra Skibbroen, levnes der os kun én løsning: Skibbrogade må have fortsat mod vest, ikke blot gennem Vestergade til borgen, men videre i uforandret retning gennem de våde enge. Dermed ser vi også Valdemar Sejrs begrundelse for at placere borgen på netop dette sted, nemlig som vogter af den vestgående vej, der var grundlag for havnens trivsel og byens eksistens.

Forklaringen på, at det har været muligt at færdes gennem dette lave terræn, giver den landsenkning, som foregår i det sydvestlige Danmark siden Istiden, og som vi kender så godt fra Hedeby, hvor den har været godt en meter siden Vikingetiden, men her ved Aabenraa lidt mindre. Da vejen blev til, var der ingen problemer. De kom efterhånden som landet sank, gennemsnitlig en millimeter om året, mens grundvandet steg tilsvarende. Den bløde bund tvang færd-

Fig. 3. Aabenraaegnen 1926. Målebordsblad. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas s. 40. 1 cm på kortet er 250 meter i terrænet. Ved ejendommen Landlyst går vejen over Mølleå på Skinderbro.

selen mod nord, ind mod det højere land, med den linie, der nu markeres af Forstallé, på kanten af skrænten ned til engen, som slutresultat. På kortene ses et par skellinier eller grøfter, halvandet hundrede meter lange, der ret nøje enten falder sammen med eller går parallelt med vor formodede vejlinie. Alene beviser de ikke noget, men de er indicier, som støtter formodningen. Det samme gør et par lave holme, markeret af 1-meterkurver på kortet side 9, som viser, at den faste bund her har ligget lidt højere end udenom. Rimeligvis vil man ved jordarbejder finde, eller have fundet, rislag, som er lagt for at lette færdselen på den stadig blødere bund, indtil forholdene blev så grelle, at man måtte søge op på det højere land mod nord. Måske har den udløsende faktor for flytningen været åens opstemning til mølledam for Brundlund slotsmølle først i det 15. århundrede.

Men det, der kommer nærmest til et sikkert bevis for vejens eksistens, er den omstændighed, at Skibbrogade-Vestergadeliniens forlængelse ud over engen 900 meter vest for Nygade rammer den østgående udløber af det højere land omkring skovridergården Vesterlund, og netop på det sted, hvor Skinderbro går over Mølleå, som her kommer fra nord og 150 meter sydligere forener sig med Hesselbæk (Fig. 3). I en harmonisk fortsættelse af Skibbrogade-Vestergadelinien går Nørre Hesselvej fra Skinderbro mod vest, efterhånden sydvest, langs Hesselbækdalens nordside ind i et af Danmarks smukkeste landskaber, hvor fortidens rejsende søgte frem mellem Istidens skovklædte erosionskløfter, op på det høje plateau bag den forsvundne gletcherrand og videre over de gamle hedeblader mod marsken i vest, hvor borgerne i Tønder og cisterciensermunkene i Løgum Kloster vides at have afskibet og hjemtaget varer over skibbroen i Aabenraa, her hvorfra senere Christian den Fjerde havde planer om at bygge en 11 fod dyb skibskanal til Vesterhavet ved Ballum Sluse.

Udstykning for en snes år siden af egnen omkring Skinderbro og Vesterlund Skovridergård førte ikke blot til bebyggelse af markerne, men ændrede ved

Fig. 4. Aabenraa 1964. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas s. 35. 1 cm på kortet er 200 meter i terrænet. Læg mærke til vejændringerne.

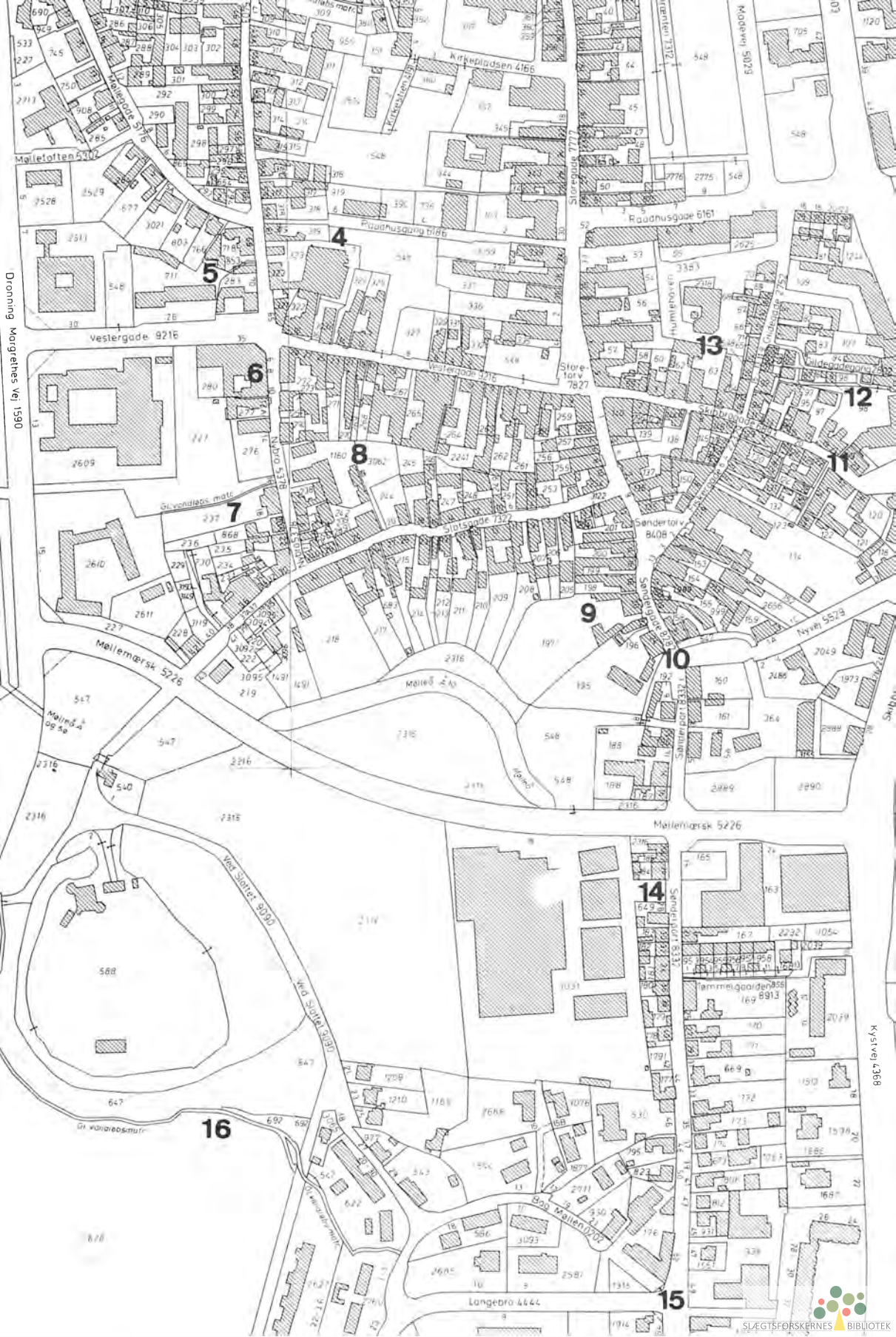
så væsentlige elementer i kulturlandskabet som vejlinier og vejnavne. Det tidligere landskab fremgår af kortene side 5, 39 og 40, det nye af side 35 (Fig. 4). Kortet side 5 viser, med Johannes Mejers kort side 11 som grundlag, Søstvej som den gamle hovedvej mod vest, men af kortene side 39 og 40 fremgår klart, at Nørre Hesselvej er den gennemgående vejlinie, mens Søstvej skiller sig ud fra den i en vinkel på ca. 60 grader 200 meter vest for Skinderbro. Den gennemgående vej er, ifølge sagens natur, ældre end den, der skiller sig ud fra den som en sidevej, og man skal nok se lidt nærmere på terrænet omkring Mønsterhøj for at finde den oprindelige fortsættelse mod vest.

Det stærkt gennemskårne terræn gjorde det nødvendigt for den rejsende på en kort strækning at overvinde en højdeforskel på et halvt hundrede meter. Der var flere muligheder, men ingen, der kunne kaldes ideelle. Stier, en fodgænger ville vælge som de korteste, kunne være umulige for kørende færdsel. Og vejret kunne påvirke valget. Færdselslinier, der var gode i tørvejr, kunne blive ufarbare, når regn gjorde dem glatte eller bløde, og en hulvej kunne lukkes af flygende sne. Blandt de mange muligheder, terrænet byder på, lader det sig næppe gøre med sikkerhed at udpege én bestemt linie som den gamle vestgående hovedvej. Johannes Mejers kort fortæller, at Søstvej var den foretrukne på hans tid.

Ved Storetorv

Hvor en gade deler sig gaffelformet i to, sker det undertiden, at spidsen mellem de to grene ikke bebygges, så der opstår en trekantet, åben plads. I Aabenraa ses to sådanne torve, Søndertorv, hvor vejen fra syd når frem til bybankens fod, og hundrede meter nord derfor Storetorv, hvor vejen fra nord, Storegade, gafler sig lige før den krydser Skibbro-Vestergadelinien (Fig. 5).

Fig. 5. Matrikelkort over Aabenraa, sydlige del. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas, s. 45. 1 cm på kortet 35 meter i terrænet.

Dronning Margrethes Vej 1590

16

4

5

6

8

7

9

13

11

12

10

14

15

Men ved Storetorv savnes den ene af de to gaffelgrene. Den østre er god nok; det er selve Søndergade. Men følger man torvets vestside mod syd, løber man panden mod en mur, hvor vejgaflens vestre gren skulle have været, nemlig facaden til Vestergade nr. 1. Ikke engang en stribe matrikelskel røber, hvor den vestre gren har gået; de ca. 30 meter dybe grunde langs Søndergade rækker så langt ind mod vest, at de har opslugt hvad spor af vej, der måtte have været på strækningen mellem Vestergade og Slotsgade.

Syd for Slotsgade, derimod, rækker alle Søndergades grunde ind til matrikel nr. 205, Slotsgade 5, hvis østre skel danner en jævnt rundet linie, der udmærket kan tænkes at have fortsat op til Storetorv, netop hvor den savnede vestre forgrening af Storegade må have gået.

Nogle meter vestligere begynder skellet mellem Vestergade 1 og 3 en lignende, let krummet linie, der ikke blot fortsætter til Slotsgade, men videre syd for denne til engen, der nu markeres som matr.nr. 197, ialt over en strækning på 140 meter.

Yderligere en husbredde mod vest findes et matrikelskel nord for Slotsgade, mellem numrene 4 og 6, i forlængelse af et matrikelskel syd for gaden, mellem numrene 9 og 11. Denne linie, der 25 meter nord for Slotsgade bøjer skarpt mod vest, var indtil 1861 skellet mellem byens og amtets, tidligere Kongens, jord, som menes erhvervet af Valdemar Sejr i forbindelse med opførelsen af borgen Aabenraahus omkring år 1200.

Når en mand bosatte sig på jord, ingen før havde gjort krav på, markerede han mest praktisk sin ejendom ved at slå fire pæle i jorden og afsætte skellene som lige linier mellem dem. Det ville være såvel vanskeligere som uden formål at udstikke skellene som de buede linier, der præger terrænbilledet her i så rigt mål. De må allerede have været der, da bosættelsen fandt sted, og det er vanskeligt at se anden forklaring på deres oprindelse end færdsel¹⁾.

Selv gennem et åbent terræn færdes ingen efter en linie så lige som en lineal. En busk går man udenom til den ene side, en sten til den anden, så kommer der et vandhul og så noget fjerde, med det resultat, at stien stadig bugter sig. Men de lette, jævne krumninger, vi møder så mange af i matrikelskellene, leder i højere grad tanken hen på kørende færdsel end på fodgængere, og vi tør derfor med rimelig sikkerhed betragte vognspor som grundlaget for de buede matrikelskel.

Enhver, der har været med til at køre tørv hjem gennem heden på en hestetrasket arbejdsvogn med hjulringe af jern, ved hvordan man klarede sig, når fælgen skar igennem, så hjulene gik i det løse, dybe sand. Så kørte man næste gang simpelthen ved siden af det gamle spor, og skar hjulene så også igennem der, gentog flytningen sig, på stærkt befærdede strækninger med det resultat, at spor kunne ligge ved spor i stor bredde, som det endnu kan ses enkelte steder på de jyske heder, bl.a. vest for Vejle-Ribe landevej, nord for Bække.

Når en kusk forlader et spor, fordi det er blevet for tungt at følge, har han jo kun brug for at komme så langt til siden, at han netop er fri af det gamle spor. Det vil sige, at nabosporet ofte kun ligger en meter eller to fra det gamle,

Fig. 6. Nordlige del af kortet fig. 5. 1 cm på kortet er 35 meter i terrænet.

og man synes sommetider at kunne ane overgangen til et sådant nabospor i et lille sidespring i et ellers jævnt forløbende matrikelskel; for eksempel har det østre skel til Vestergade 3 (matr.nr. 261), 25 meter syd for gaden en sådan let forskydning mod vest, men uden retningsændring.

Mange af de yndefuldt krummede matrikelskel er forsvundet eller har mistet deres karakter, vel bl.a. fordi man ved ombygninger og sammenlægninger af praktiske hensyn ikke har indmålt buer, men punkter, som så forbandtes med kortere eller længere rette linier.

På Kongsjorden – i senere tider kaldet Slotsgrunden – findes mange helt

lige matrikelskel, og det kan egentlig undre, at let buede færdselsspor overhovedet forekommer på dette område, som fra omkring 1200 til 1861 har haft samme ejer, der må formodes i århundreder i væsentlig grad at have brugt det til græsning og avl af korn til borgens heste, så sporene var borte, og i hvert fald uden betydning, da jorden blev opdelt.

Nordfra

Det vestre skel til Vestergade 23 (matr. nr. 271) er ganske interessant. Dets smukke, regelmæssige bue kan følges fra 60 meter syd for gaden, tværs over denne, og videre som det vestre skel til nr. 14. 25 meter fra gaden ses en af de tidligere omtalte parallelforskydninger, her på 3-4 meter, men tænker man sig linien fortsat mod nord, følger den østsiden af det på nabogrunden (matr.nr. 323) liggende hus og rammer hundrede meter længere fremme Kirkestien, hvis beliggenhed og lette bue passer så godt til den hidtidige linies forløb, at man, trods afstanden, ikke kan undgå fornemmelsen af, at det samme vejspor i tidernes morgen har formet hele denne linie (*Fig. 5 og 6*).

Forbavsende nok kan man flere steder se bygningsskel, ydermure, passe så godt sammen med matrikelskel i en fælles, gennemløbende, let buet linie, at man synes at ane det vejspor som både bygningsskel og matrikelskel har rettet sig efter. Et eksempel er det østre skel til Vestergade 8 (matr.nr. 327).

Søger man på grundlag af matrikelskellene at danne sig en forestilling om færdselens hovedretning ned over bybanken, må resultatet nok blive, at den største del er kommet fra nordøst, derfra hvor følgelig byens Nørreport kom til at ligge.

Men der er også færdselsspor, omend færre, fra nordvest og den dag i dag minder gadenavne som Hjarupvej, Løgumklostervej og Ribevej os om nære og fjerne mål for disse veje.

På kortet side 45 markerer tallet 2 et nordvestgående matrikelskel sydvest for Klinkbjerg nr. 17, der på Johannes Mejers kort side 13 er afsat som en vej (*Fig. 7*). Det er 70 meter langt og sammensat af tre hver for sig lige linier, af hvilke den nordligste og den sydligste er næsten parallelle, sideforskudt 3-4 meter, og begge danner de en vinkel med det forbindende skråstykke på ca. 15 grader. Man kan ikke bevise årsagen til denne forskydning, men et tilsvarende billede vil fremkomme, hvis et vejspor bliver forladt af færdselen, som i stedet søger over til et sideløbende spor. Med tiden går sporene af brug, men det skrå forbindelsesstykke og stumper af de to egentlige vejspor kommer i funktion som matrikelskel og bevares derved til vor tid. Det svarer til den foran omtalte forskydning i det vestre skel til Vestergade 14, blot er forbindelsesstykket betydeligt længere ved Klinkbjerg. Tilsvarende iagttagelse er gjort på matrikelkort over Viborg²⁾. Det er forøvrigt interessant at se, at Johannes Mejer har fået så fin en nuance i vejforløbet som denne lille tredeling med på sit kort.

Rimeligvis er Lille Pottergade et andet levn af dette nordvestgående vejband. Den passer ikke rigtig ind i nutidens gadebillede, synes ikke at have en nødven-

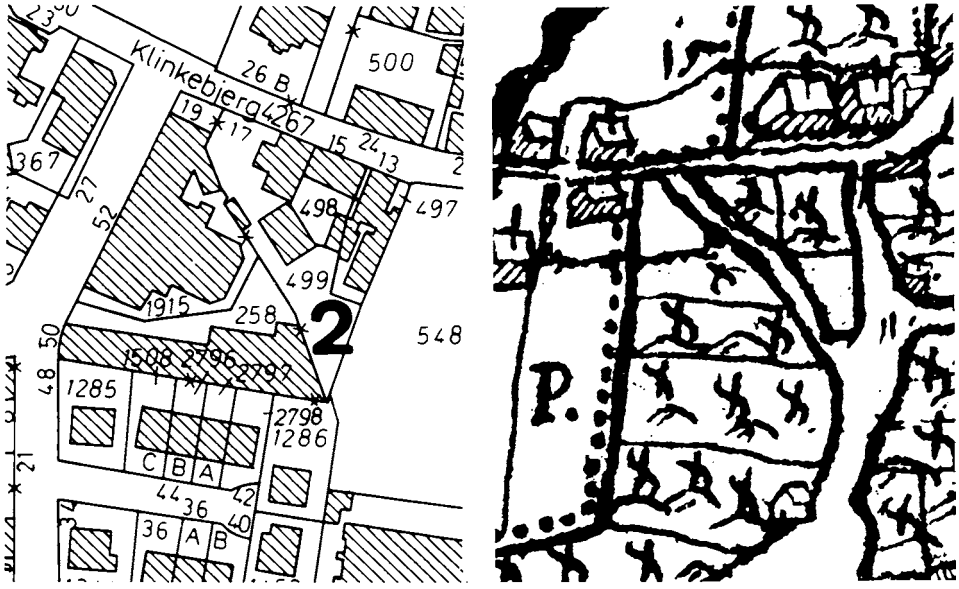

Fig. 7. Forstørret udsnit af det matrikelskel, der er mærket 2 på fig. 6, og af Johannes Mejers gengivelse fra 1640 af det tilsvarende stykke vej.

Fig. 8. Slotsgade, set mod vest. Fot. Rud. Olsen, Det kgl. Bibliotek.

dig funktion, men ville i såvel beliggenhed som retning passe fortrinligt som led i en nordvestgående vej. Et halvt hundrede meter nordligere finder vi endnu et, omend spinkelt, indicium på det nordvestgående vejband, nemlig det østre skel til matrikel nummer 466, der passer godt i både beliggenhed og retning.

Og det er måske interessantere end som så. Få meter fra sydenden knækker skellet nemlig ca. 20 grader vestover, og forlænges dette stykke, falder linien en snes meter sydligere sammen med det østre skel til ejendommen Vægterplads nr. 1, i pladsens nordvesthjørne. Men dette hus er ikke på linie med de fire sydfor liggende (nr. 2-5). Det danner en vinkel med dem på ca. 20 grader – mod øst. De fire huses facadelinie er med andre ord parallel med den formodede oldtidsvej langs østsiden af matrikel nr. 466 og kan således se ud til at markere en anden vejlinie i det nordvestgående vejband, mens huset nr. 1 ved sin retningsafvigelse markerer en skråvej, som har forbundet dem. Alle er de blevet til i en fjern fortid, mens her endnu var åbent, udyrket land. Vi har altså her et vejbillede, der minder påfaldende om det ved Klinkbjerg, som det historiske byatlas gør opmærksom på (*Fig. 7*).

Når en rejsende i åbent land, hvor han kunne færdes frit, fulgte en rute, som krydsede en allerede eksisterende vej, skete det ofte, at han fulgte denne vej et kort stykke, inden han genoptog sin egen kurs³). Gik så den ældste af vejene af brug, var der kun levnet eftertiden én vej, nemlig hans egen rute, men med en parallelforskydning, som endda med tiden, så længe ingen ejendomsskel låsede vejen fast, kunne miste sit klare retningspræg, fordi færdselen skar stadig mere af hjørnerne. Slutresultatet blev et vejstykke som det 75 meter lange stykke af Nygade, der ligger ud for nr. 21 som endnu et indicium på et længst forsvundet, nordvestgående vejband (*Fig. 8*).

Syd for Åen

Et fingerpeg om alderen på de vejspor, der dannede grundlag for de nord-sydgående ejendomsskel på begge sider af Vestergade, har vi måske i selve vejbandets omfang, fra Storegade-Søndergade i øst til Nygade-Nybro i vest. Bredt og vældigt går dette to hundrede meter brede vejbandt mod syd, som om ingen hindringer ventede forude, som om åen uden vanskelighed kunne passeres i vejbandets fulde bredde. Om det har været muligt, hen over det terræn, som i senere århundreder blev til ufarbar sump og eng, og i så fald hvornår, må kyndige på dette område tage stilling til.

Syd for Slotsgade savnes den regelmæssighed i linieføringen, der kendetegner matrikelskellene længere mod nord. De krummer sig, snart til den ene side, snart til den anden, men i to grupper, adskilt af skellet mellem Slotsgade 9 og 11, det vil sige mellem Slotsgrunden og byens jord. De fleste af matrikelskellene på Slotsgrunden bøjer mere eller mindre vestover, men et par af de vestligste østover. Måske er det tilfældigt, men praktisk taget alle disse skel har retning mod, om ikke samme punkt, så dog et meget snævert område ca. 230 meter øst for Brundlund Slotsmølle. Det vestre skel til Slotsgade 27 (matr. nr. 215) er det, til hvilket de øvrige skel nærmer sig fra begge sider, og forlænges denne

Fig. 9. Luftfotografi af Aabenraa, set mod nord omkring 1960. Byhistorisk Atlas, s. 36.

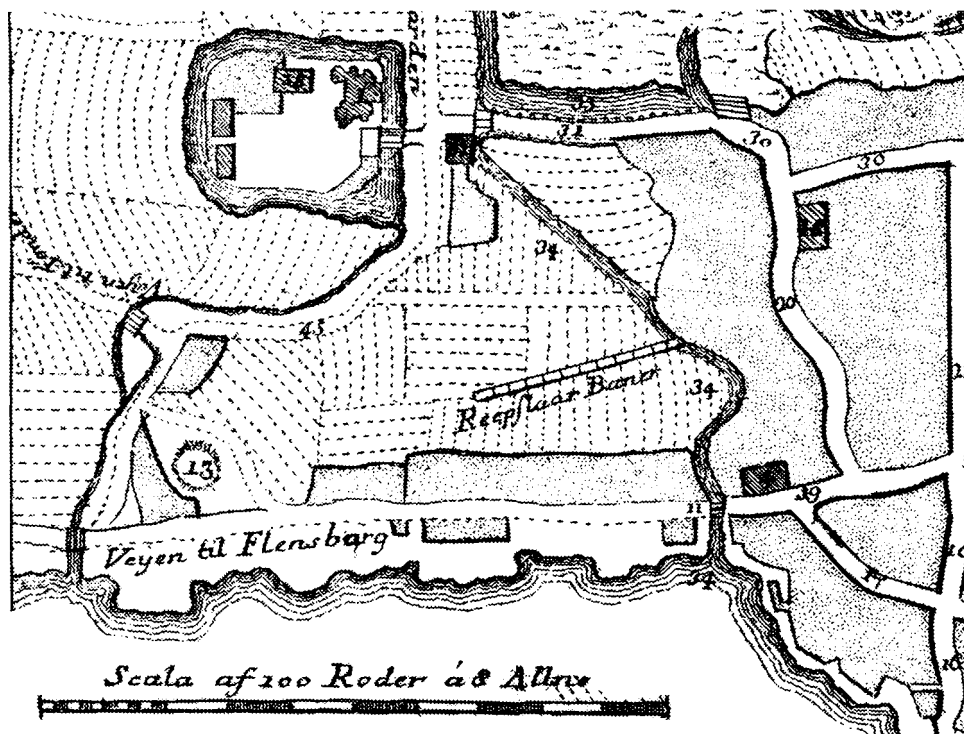

Fig. 10. Udsnit af kort over den sydligste del af Aabenraa, fra Pontoppidans danske Atlas, 1769. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas, s. 17. Nord er til højre på kortet. Reberbanen er afsat med en længde på små halvandet hundrede meter.

skellinie mod syd, ses det, at forlængelsen 400 meter syd for Slotsgade falder sammen med det vestre skel til Bag Møllen 15B og 17 (matr.nr. 3076 og 1877), et godt 50 meter langt skel, der ligger temmelig akavet i forhold til sine nabo-skel.

I den forbindelse ser man med interesse de lyse striber i engen øst for Brundlund på luftfotografierne side 32 og 36 (Fig. 9), men linierne synes at være helt lige, parallelle og med ensartet afstand, så inden man omgås tanken om, at det kan være vejspor, bør man nok forvise sig om, at billedet ikke blot viser en gammel udgrøftning.

Parallelt med disse lyse striber viser luftfotografiet imidlertid i engens østside (i Brundlundøens bredde øst for Brundlundgraven) svagt to smalle, mørke striber, som genkendes på kortene side 31, 35, 39, 40 og 41. De får deres forklaring på kortet side 17, fra Pontoppidans Danske Atlas, 1769, som »Reepslaar Baner« (Fig. 10).

Man ser, at det forlængede vestskel til Slotsgade 27 falder sammen med reberbanen fra luftfotografiet side 36. Når en reberbane anlægges i et engområde, er risikoen for oversvømmelse indlysende og den højest mulige placering i terrænet derfor en selvfølge. Naturligvis foreligger den mulighed, at man simpelthen har kørt jord på det område, hvor reberbanen skulle ligge, men det

virker ikke sandsynligt. Den flyder så underlig uordentligt ude i engen, uden hensyn til verdenshjørner eller allerede eksisterende terrænlinier – undtagen til netop den linie, som vi har mistænkt for at markere en gammel vej over engen.

Med sikkerhed kan det ikke siges, hvorfor matrikelskellene har et så særpræget løb syd for Slotsgade, men vi kommer her ned under 2-meterkurven og med århundreders stigende grundvand har vejbandet ikke længere kunnet anvendes i sin fulde bredde, så færdselen har måttet samle sig, hvor bunden stadig var fast og tør og så høj som mulig. Præcis de samme krav stillede reberbanen, og dens placering nøjagtig i vor formodede vejlinie betyder følgelig, at her var de bedste muligheder for en vej, at her var formodentlig vejen, som samlede færdselen fra vejbandets vestlige del, indtil det stadig stigende grundvand tvang hele færdselen over mod øst og ad Sønderportlinien mod syd.

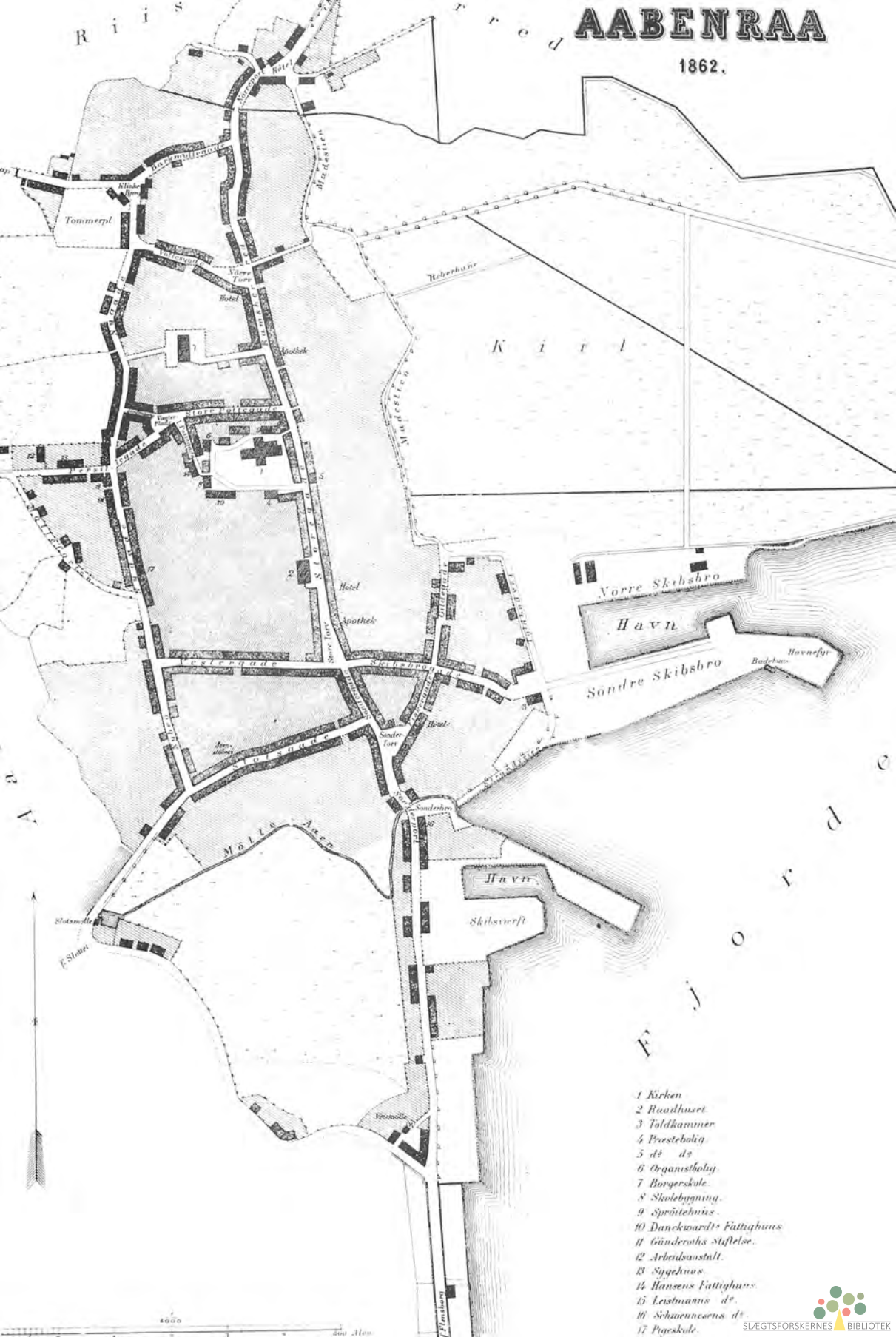
Stedet, hvor vejbandets enkelte spor synes at have samlet sig, omkring 230 meter øst for Slotsmøllen, og nu en snes meter nord for gaden Mølleærsk, ligger efter kortene at dømme syd for åen, hvilket kan undre, da åen vel har været det vanskeligste sted at passere. (*Fig. 5*).

Men det historiske byatlas henleder ved tallet 16 opmærksomheden på, at den smalle dobbeltstreg syd om Brundlund på matrikelkortet side 45 markerer det vandløb, der ses på Johannes Mejers kort over Aabenraa og som løber ud i fjorden ved Stokkebro, øst for tallet 15, netop der hvor den i det foregående (Rebslagerlinien) og de i det nærmest følgende, formodede vejlinier har kunnet passere åen på samme sted.

Den mulighed foreligger altså, at vi her har åens oprindelige løb, og at det kendte løb, tæt syd om bybanken, kan være blevet til, eller stærkt forøget, i forbindelse med åens opstemning til mølledam for Slotsmøllen.

Muligvis har jordrotationen, som klemmer Storisen ind mod Østgrønlands kyst, og hvis virkning er fuldt så stor her, hvor afstanden fra akse er omkring 50 % større, kunnet bidrage til, at åen længst muligt søgte mod syd, indtil terrænformen tvang den mod øst, ud i fjorden.

En anden vejlinie må formodes altid at have fulgt strandkanten, med den eventuelle strandvold, langs nutidens Sønderportlinie, mens matrikelskellene lige øst for Slotsgrunden langs de tre numre, 5, 7 og 9 i Slotsgade øjensynlig udgør en gruppe for sig. De søger fra begge sider ind mod midten, men har ikke efterladt noget spor af en samlet fortsættelse sydpå over engen. Små 400 meter syd for Slotsgade passer det vestre skel til Sønderport 46 (matr.nr. 530) dog ind i linien, og det samme gør vestmuren på et par store bygninger omkring 100 meter nordligere, på matr.nr. 3031 (Mølleærsk 18). Den nordligste bygning på matr.nr. 3031 ligger dog drejet nogle få grader i forhold til de øvrige, og dens østmur flugter med ca. 30 meter af det østre skel til Slotsgade 5, og mod syd med de vestre skel til ejendommene Sønderport 38-44. Det er svage indicier, men dog indicier, og måske værd at have i tankerne, hvis man ved senere undersøgelser skulle støde på andre spor.

- 1 Kirken
- 2 Raadhuset
- 3 Toldkammer
- 4 Prestebolig
- 5 d s
- 6 Organistbolig
- 7 Børgerskole
- 8 Skolebygning
- 9 Sprøitehuus
- 10 Danckwardt's Fattighuus
- 11 Gænderuuts Stjftelse
- 12 Arbeidsanstalt
- 13 Sygehuus
- 14 Hansens Fattighuus
- 15 Leistmanns d^r
- 16 Schæffensens d^r
- 17 Præskole

Fig. 12. Skibbrogade, set mod øst ved krydset med Fiskergade (til højre) og Gildegade (til venstre). Meget nær det sted, hvor fotografen har stået, lå byens ældste kirke. Både terræn og færdsel indbød til at lægge den netop her, hvor to vigtige veje skar hinanden. Allerede de første mennesker må have følt sig tiltrukket af dette sted, ved toppen af strandbakken, på østenden af det lille næs, der afslutter bybanken. Herfra var der vidt udsyn, og en kirke på dette sted fangede blikket hos farende folk, hvadenten de kom fra syd eller nord eller fjord. Fot. Historiske Samlinger, Aabenraa.

Uanset, hvad der har været af forbindelser ned over engene, måtte de dog i den sidste ende opgives, alle på nær den østligste, som samlede resten til nutidens linie, den gade, som kaldes Sønderport.

Øst for Bybanken

Tegnene på, at vejene engang har fortsat mod syd, ud over det land, som senere blev ufarbar sump, giver yderligere støtte til formodningen om, at Skibbrogade-Vestergadelinien engang har fortsat ud over engene til Skinderbro, men de minder os tillige om, at virkningen af landsenkningen ikke indskrænker sig til disse steder.

Kortene side 9, 17, 23 og 27 viser alle en sti, parallel med bybankens østside, kaldet Madestien. Bugtet og træbevokset tegner den sig som en yndig passage gennem engene, et ønskemål for Aabenraaborgernes spadseretur en lun som-

Fig. 11. Aabenraa 1862, efter Trap. Fotokopi efter Byhistorisk Atlas, s. 23. 1 cm på kortet er 64 meter i terrænet.

meraften. Ikke mindst kortet side 23, Traps fra 1862 (*Fig. 11*), tyder imidlertid stærkt på, at bugterne ikke er tilfældige men udtryk for de vandrendes skiften mellem to tidligere stier, der gik stort set parallelt med en indbyrdes afstand omkring 100 alen, og den tanke ligger nær, at det er århundredernes langsomme landsenkning – som nævnt omkring en millimeter om året – der efterhånden har gjort det nødvendigt at skifte mellem de højeste afsnit af de to stier for at komme tørskoet frem.

Men med iagttagelserne vest og syd for bybanken i erindring tør vi da gå videre og se den bugtede Madesti som den sidste rest af nogle gamle veje, hvor kørende færdsel var mulig. Det lader os erkende Fiskergade og Gildegade som rester af en gennemgående rute mod fjernere mål i nord og syd – og ane levn af andre veje i Gildegadegangens nord-sydgående knæk. Men først og fremmest har vi i Madestien fundet den vej, vi hele tiden har savnet, den ad hvilken lasterne fra skibbroen kunne føres mod nord uden at skulle op over den høje bybanke, og dermed uden at skulle passere det skarpe knæk mellem Skibbrogade og Storegade.

Langsomt, men ubønhørligt, har det stedse stigende grundvand ændret denne tilstand. Den stadig vanskeligere kørsel på den stadig blødere vej måtte betales med stadig mindre læs, efterhånden i en sådan grad, at Skibbrogades stærke stigning og den skarpe drejning nordpå, ind i Storegade, måtte foretrækkes for Madevejens bløde bund. Herved blev Storetorv i endnu højere grad end før byens færdselsmæssige midtpunkt, men med den øgede trafik på havnen og skibsværfternes fremkomst blev ulemperne stadig større: »Hvilken manøvre krævedes ikke for at få en mastbjælke drejet ind i Skibbrogade, og hvilken indskrænkning af læssene fordrede ikke dens stejlehed«, (side 22) indtil de sene- ste års moderne vejbygning har gjort det muligt for den kørende færdsel at vende tilbage til sin oprindelige linie, nu den stærkt trafikerede H. P. Hanssens- gade, og vest for den gaden, hvis navn bevarer mindet om begge gamle karakter – Madevej.

NOTER:

- 1) Sammenlign med Aage Lauritsen: Veje før Viborg. Fra Viborg Amt 1975, s. 54-59.
- 2) Note 1, side 75-80.
- 3) Sammenlign med Aage Lauritsen: Nogle Hærvejsforeninger ved Jelling. Vejle Amts Aarbøger, 1945, side 22-24.

Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. århundrede

Af JOHANNES HERTZ

To sønderjyske bygningsanlæg, Sønderborg slots bastioner og Brundlund slot ved Aabenraa, er inden for det sidste tiår blevet underkastet gennemgribende restaureringsarbejder, som har kastet nyt lys over det tidlige 1500-tals befæstningsteknik. De to anlæg skal her forsøges placeret i en tidsmæssig sammenhæng.¹⁾

Ildvåben blev taget i brug i Norden i løbet af 1300-tallet, men har i begyndelsen mere udmærket sig ved deres skræmmende effekt, på grund af den støj og røg de gav, end ved egentlig farlighed. I løbet af 1400-tallet skete der en udvikling af såvel skydevåben som krudt, som må have ført til, at man begyndte at tage hensyn til disse våben ved opførelsen af nye borganlæg. Imidlertid kendes der yderst lidt til netop dette århundredes borgbyggeri; de kongelige anlæg, først og fremmest Erik af Pommerns borge, er enten forsvundet som Duborg i Flensborg eller totalt ombygget som tilfældet er med Krogen, hvis rester er indkapslet i Kronborgs mure. Nyopførte private borge kendes først fra århundredets slutning, hvilket bl.a. må ses i forbindelse med det forbud, som dronning Margrethe i 1397 udstedte mod opførelsen af »flere fæster og barfred« fordi, som det meget fornuftigt hedder, »umåde liden ret er sket af de fæster som nu er byggede«.

Margrethes borgbygningsforbud blev først ophævet med den håndfæstning, som rigsrådet påtvang kong Hans ved hans tronbestigelse i 1483. En af de få borge, som kan henføres til de følgende årtier er Viborgbispens *Spøttrup* i Salling (fig. 1). Helt op i højde med tagskægget er borgen omgivet af en mægtig vold, som dog muligvis er en noget yngre tilføjelse.²⁾ Huset, som inden for volden rejser sig direkte af den indre voldgrav, er et rent senmiddelalderligt anlæg, men en detalje viser, at skydevåben indgik i husets forsvar. Det er de skydeskår, som findes nederst både i porttårnet og i den spærremur, som sammen med dette lukker borggården mod vest. Havde disse åbninger været beregnet for bue- eller armbrøstskytter, ville de have haft form af høje, smalle slidser i murværket. Men Spøttrups skydeskår har cirkulære udvendige åbninger, og deres anbringelse i højde med vindebroen viser, at forsvaret nu ikke blot føres fra højden, men også i vandret plan.

Noget tungere skyts end det på Spøttrup er indgået i forsvaret af skibsværftet

Fig. 1. Spøttrup, set fra den vestre vold. Lavt anbragte, runde skydeskår ses i porttårnet og de tilstødende spærremure.

»Engelsborg«, som kong Hans omkring 1510 lod anlægge på *Slotø* i Nakskov Fjord (fig. 2). Foruden to vandfyldte grave og en mellemliggende vold bestod anlægget af et cirkulært tårn med tre meter tykke mure. Dette kanontårn, måske det ældste af sin art i Norden, var anbragt, hvor to flankemure mødtes i en spids vinkel. Fra tårnets skydeskår kunne ilden rettes ikke blot tværs over den indre grav, men også langs flankemurenes ydersider. Skydeskårene er enkeltsmigede med en ydre åbning, som kun er 12-15 cm bred. Skytset har hvilet på en bjælke anbragt på tværs af skydeskåret lidt over dettes bund omtrent midt i murtykkelsen.

På det trekantede areal mellem flankemurene og strandbredden fandtes værksteder og beddinger. Her lagdes kølen til mange af de skibe, som skulle udgøre en af de ældste statsbyggede orlogsflåder i Europa. Flere af skibene slog samtiden med forundring på grund af deres størrelse. Blandt dem var »Engelen«, der hørte til de skibe, som bragte Christian II og hans følge til midlertidigt eksil i Nederlandene. Herfra udgjorde den landflygtige monark en stadig trussel mod det dansk-norske kongerige, ikke mindst på grund af at han i sin svoger, kejser Karl V havde en mægtig forbundsfælle. I 1531 blev truslen en realitet, da Christian gjorde landgang i Norge; men som bekendt klarede Frederik I frisag ved at bryde sit ord om frit lejde til København og i stedet fængsle nevøen på *Sønderborg slot*.

Fig. 2. Engelsborg skibsværft på Slotø. Luftfoto Hans Stiesdal.

At netop Sønderborg valgtes som fængsel for så farlig en statsfange skyldes antagelig, at slottets forsvar i de nærmest foregående år var blevet betydeligt forstærket. Ved det 16. århundredes begyndelse fremtrådte Sønderborg som et senmiddelalderligt ringmurskastel forstærket med flankerende hjørnetårne. Øverst i slottets østmur kan stadig ses skoldehullerne fra den middelalderlige vægtergang. Begivenhederne i 1523, da den kongelige besætning måtte overgive slottet efter beskydning fra hertugelige tropper, viste imidlertid nødvendigheden af at holde det stadigt mere effektive belejringskøts på større afstand. Det var derfor sandsynligvis i de følgende år og efter ordre fra kong Frederik, at slottet forsynedes med stærke forværker efter tidens nyeste forsvarstekniske principper (fig. 3). Nord, øst og syd for slottet anlagdes på opfyldt grund svære volde som i nordøst og sydøst sluttede sig til runde, fremspringende kanontårne

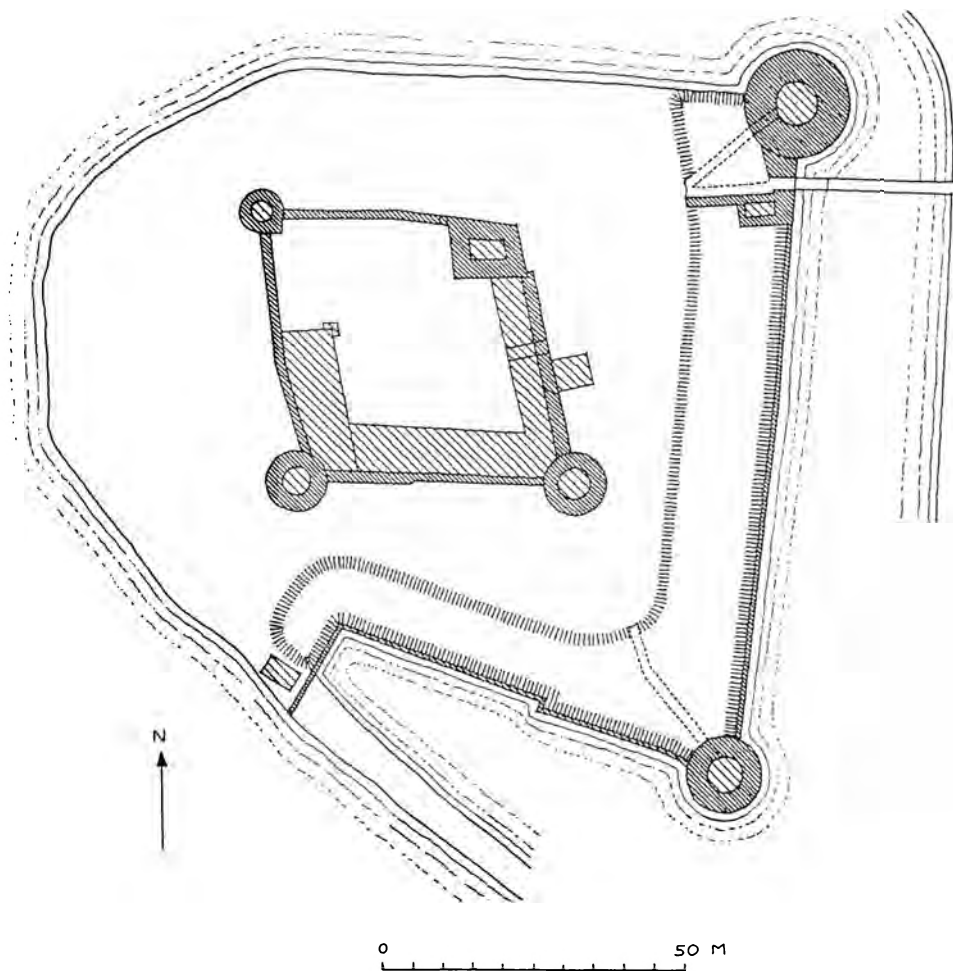

Fig. 3. Sønderborg slot, situationsplan omkring 1530. Efter Norn, Poulsen og Slettebo: *Sønderborg Slot, Kbhvn.* 1963.

eller rondeller. I årene 1976-83 blev den nordøstre rondel og en portbygning udgravet og delvis restaureret og de nærmest tilstødende voldafsnit delvis retableret (fig. 4).

Med en diameter på 24 meter og 7 meter murtykkelse er Sønderborg slots nordøstre rondel det kraftigste fæstningstårn på dansk grund (fig. 5). Til tårnets indre kommer man gennem volden ad en 25 meter lang overhængt gang. Et lille rum – magasin af en eller anden slags – er udsparet i den massive mur med døråbning fra gangen. Umiddelbart foran indgangen til selve tårnrummet er gangens hvælvning gennembrudt af en 1,6×1,9 m stor åbning. Her har man kunnet ophejse kanoner, kugler og andet tungt udstyr til brug i tårnets formodentlig to øvre etager. Til disse kom man ad en indbygget spindeltrappe.

Fig. 4. Sønderborg slots nordøstre rondel og porthuset efter frilægning og restaurering, 1984.

I det nederste tårnrum, hvis gulv kun har ligget henved en halv meter over vandspejlet udenfor, ses fem skydeskår, som, i modsætning til dem fra Slotø, har deres største åbning udadtil, hvilket har tilladt en større horisontal drejning af skytset. Hvor skydeskåret er smallest, kun en halv meter fra indervæggen, findes et tværgående bomhul til den bjælke, som har dannet anlæg for kanonen. Dette hul går så dybt ind i skydeskårets ene væg, at bjælken har kunnet skydes helt til side, når skydeskåret skulle renses. I to af skydeskårene fandtes på det smalleste sted rester af en jernlem, som har kunnet skydes op i en lodret slids i murværket, og hvormed skydeskåret kunne lukkes. Ved udgravningen fandtes meget af murværket, især i skydeskårene og i den hvælvede gang, overtrukket med et sort lag, utvivlsomt krudt slam, som vidner om, hvor ubehageligt det

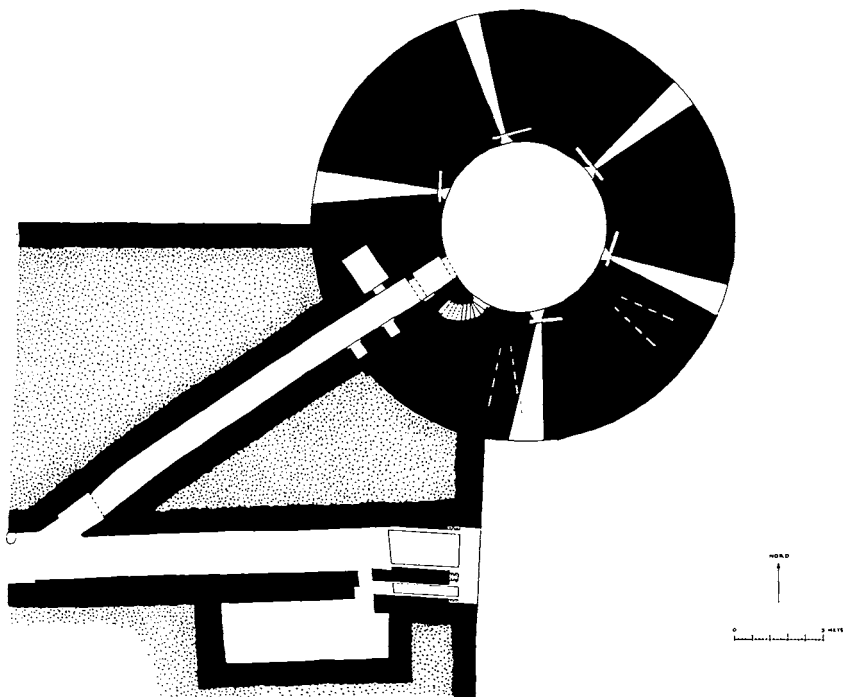

Fig. 5. Sønderborg slots nordøstre rondel og porthus med vindebrogruber, grundplan. 1. stokværks to bevarede skydeskår er vist med brudt, hvidt streg.

må have været at opholde sig i tårnet, når kanonerne gav ild. I senere konstruktioner har man søgt at afhjælpe denne ulempe ved forskellige aftræksystemer, således som bl.a. Albrecht Dürer foreskrev.³⁾

Efter alt at dømme har adskillelsen mellem de to nederste etager været et træbjælkelag, spændende frit i 10 meters bredde. I de sparsomme rester af 2. etages murværk ses bunden af to skydeskår (angivet med hvide, stiplede streger på planen fig. 5). Herover må vi forestille os tårnet afsluttet, formentlig med et åbent kanondæk, med sværere skyts anbragt på selve den syv meter tykke ydermur, ja, det ville vel overhovedet være den eneste berettigelse for så svært murværk, som selv vor tids skyts ville have vanskeligt ved at gennem-bryde.

Umiddelbart syd for rondellen frilagdes rester af det samtidige porthus med et overhvelvet portrum tværs gennem volden. Det kan have været i denne

Fig. 6. Sønderborg slot. Porthuset med de to vindebrogruber under udgravning 1981. Fortil ses to granitsten med lejer for broklappernes hængsler.

slotsport, at Knud Gyldenstjerne rev den gyldne Vlies' ordenskæde af halsen på Christian II den 8. august 1532. Porthusets interessanteste detalje er to dybe, vandfyldte gruber, som viser, at broens nærmeste fag har været forsynet med hele to bevægelige klapper, en bred til gående, ridende og kørende færdsel, og en smal kun for fodgængere, som oven i købet måtte gå en ad gangen (fig. 6). Når den store klap holdtes ophalet af forsigtighedshensyn, kunne forbindelse med omverdenen opretholdes over den smalle klap, som hurtigt kunne vippe til vejrs. De to gruber har givet plads til broklappernes kontravægte. Lige inden for den yderste portåbning fandtes i grubernes overkant de granitlejsten, hvori broklappernes akseltappe har drejet.

En vindebro med tvillingklapper, som den her beskrevne, er kun påtruffet

Fig. 7. Hald slot (»Bispens Hald«). Portparti og kanontårn, 1984.

endnu et sted på dansk grund, til gengæld er de to konstruktioner så beslægtede, at man fristes til at tro, at samme bygmester har været ansvarlig for dem begge.⁴⁾ Den anden vindebro findes ved ruinen af *Hald* slot, det såkaldte Tredje Hald, opført på en ø i en opstemmet sø af den sidste katolske biskop i Viborg Jørgen Friis 1528-29 (fig. 7). Hald var et overordentlig fremmeligt anlæg for sin tid og repræsenterer vel det sidste forsøg her til lands på at bygge en privat borg, som var i stand til at modstå en professionel hær med tungt artilleri. Et cylinderformet kanontårn sprang delvis frem for den svære jordvold på den side af øen, som vendte mod søens nærmeste bred. Det nuværende tårn er imidlertid hovedsagelig en rekonstruktion fra århundredskiftet.

Borgens krumme indgangsparti er spækket med skydeskår (fig. 8). Mærkeligt nok har der oprindeligt været indsat lodrette jernstænger, hvor skydeskåret er smallest, vel for at stoppe ubudne gæster, men til gengæld, skulle man synes,

Fig. 8. Hald slot, plan. Porthusets formodede udstrækning vist med prikkede linier. Pilene angiver skudretninger.

lidt ubekvem for skytterne. De skydevåben, disse skydeskår er beregnet for, har næppe været af særlig stor kaliber, måske svarende til de kugler, som kunne støbes i en støbeform, der blev fundet i søen lige ud for porten. Disse kugler havde en diameter på 5 cm, hvilket svarer til en vægt i bly på 750 g. Samme sted blev der fundet en jernkugle med 14,5 cm diameter – men den kan stamme fra fjendtligt skyts.

Det er et ejendommeligt træk, at porthuset, som er indbygget i volden, samtidig er borgens egentlige hovedbygning med biskoppens eller hans lensmands residens, således som det ses af en illustration fra det 17. århundrede (fig. 9), omend noget fortegnet. Kombinationen af porthus og hovedbygning bringer os tilbage til Sønderjylland, hvor *Brundlund* slot i de seneste år har været under-

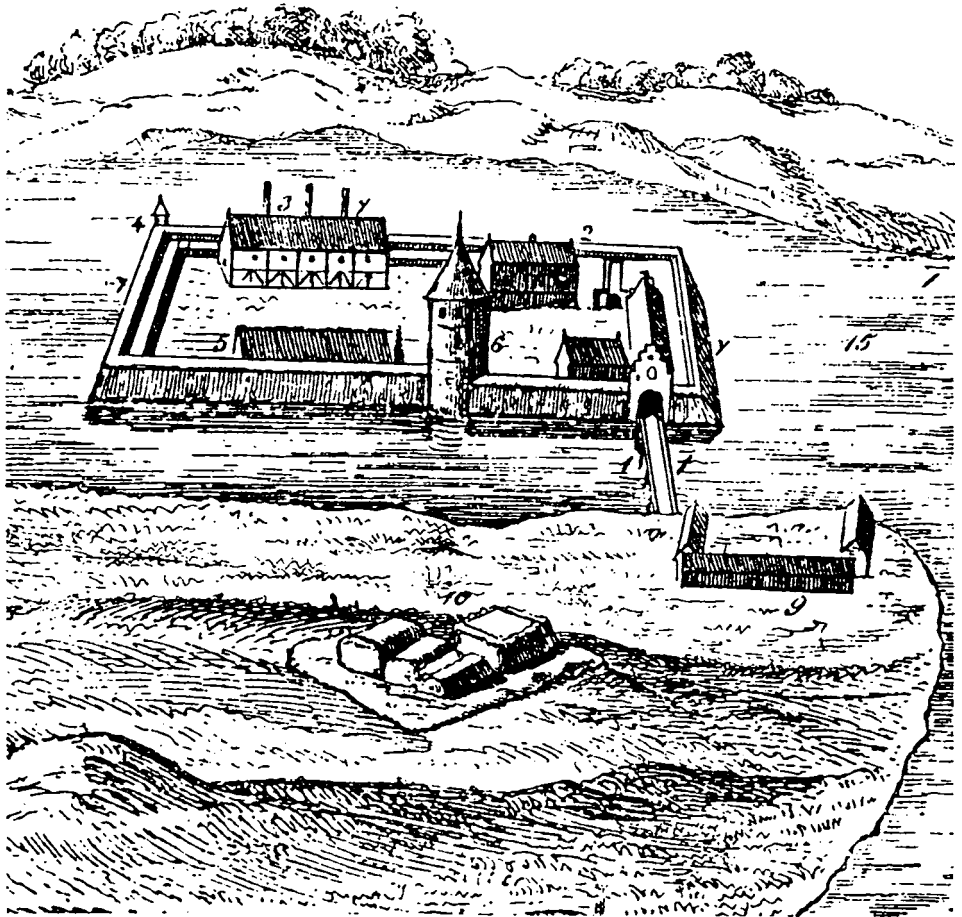

Fig. 9. Hald slot set fra vest o. 1670. Resens prospekt.

kastet en grundig istandsættelse. Herunder blev der lejlighed til at gøre arkæologiske iagttagelser.⁵⁾

Allerede arkitekten Laurids Thura undrede sig i sin Danske Vitruvius o. 1745 over Brundlund slots ringe størrelse, der pæssede så dårligt til grundlæggeren dronning Margrethe, »så stor, mægtig og splendide en dronning«. Han forklarede forholdet med, at »dette nuværende slot alene skulle have tjent til porthus«. Idag ved vi, at slottet ganske vist ligger på et voldsted, som nok går tilbage til årene efter 1411, da dronning Margrethe sikrede sig retten til at opføre en ny borg ved Aabenraa, men at det hus, vi ser idag, som helhed tilhører 1500-årene.

I sin oprindelse var slottet et befæstet porthus, hvoraf betydelige dele er bevaret i den nuværende bygning, hvilket efter restaureringen især fremgår af nordfacaden (fig. 10). Her ses en stor, tilmuret, spidsbuet åbning, den oprindelige port. Under den findes huller for fire brobjælker og, nærmere nordøst hjør-

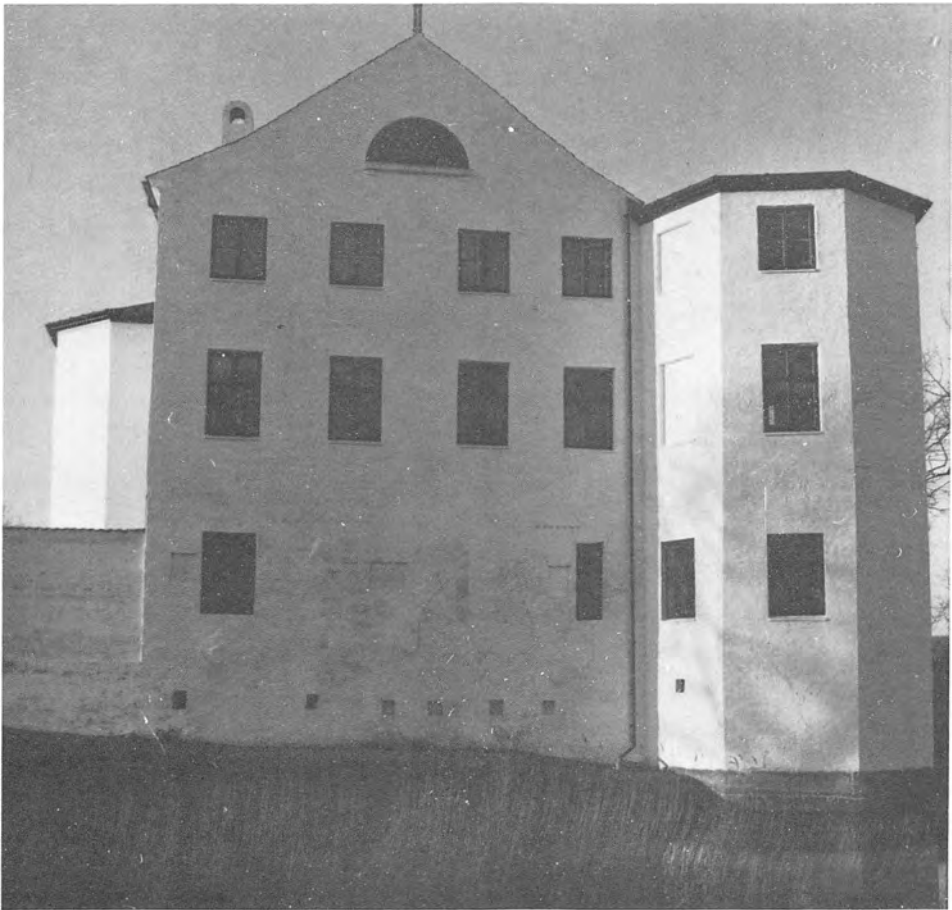

Fig. 10. Brundlund, nordfacade efter restaurering, 1985.

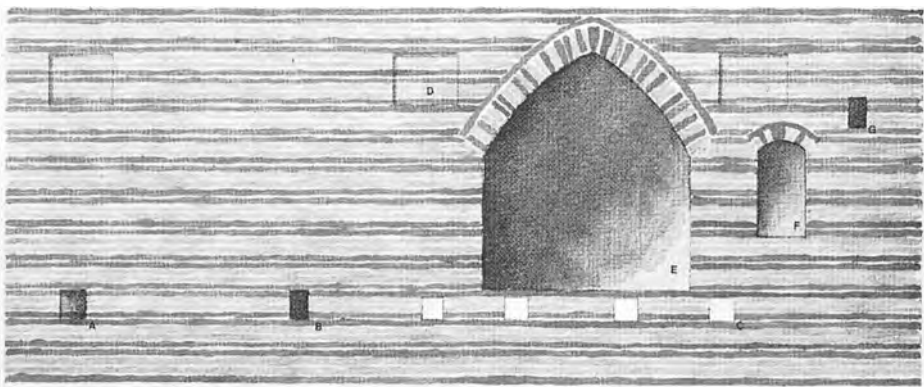

Fig. 11. Brundlund, nordfacaden, rekonstruktion af underetagens murværk ca. 1530. Under porten ses fire huller for broens bjælker; til venstre for disse to skydeskår. Huset har stået på en kampestenssokkel, der har rejst sig direkte af vandet.

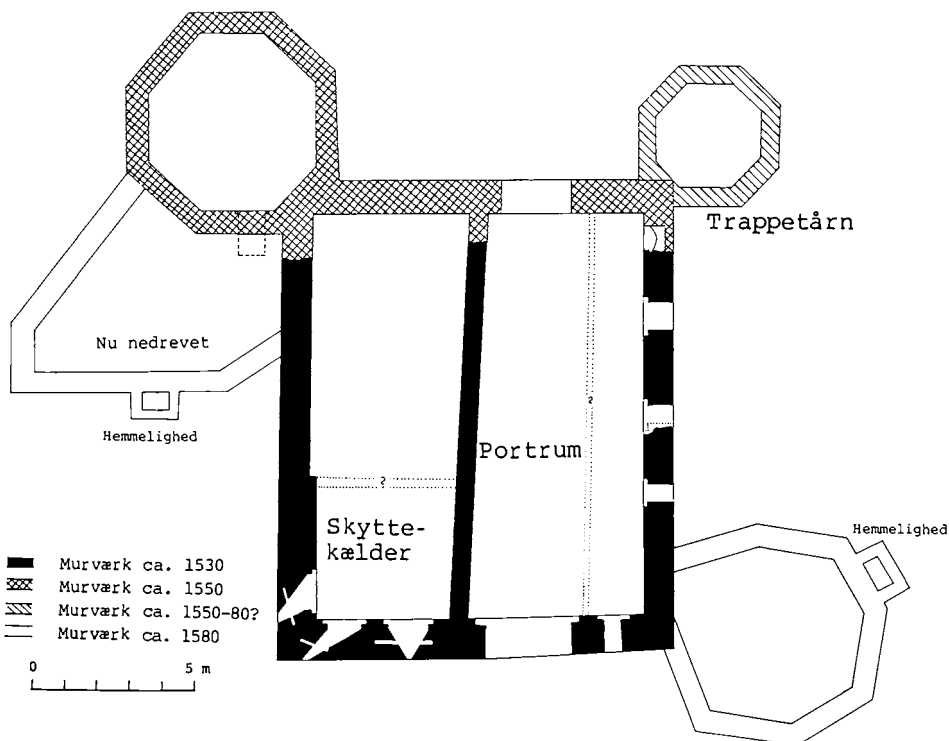

Fig. 12. Brundlund, grundplan med signaturer for de forskellige byggefaser. De viste detaljer ligger ikke alle i samme niveau. Vestsidens vinduer kendes ikke.

net, to smalle skydeskår, hvoraf det ene senere er omdannet til køkkenafløb, et fredeligt genbrug. Det viste sig også, at huset oprindeligt var opført i stribet murværk: to skifter røde teglsten, afvekslende med to skifter gule teglsten, hvilket iøvrigt ikke kendes fra denne periode (fig. 11).⁶⁾

Aabenraa, som var en kongelig by, led stærkt under begivenhederne i 1523, og det er sandsynligt, at Frederik I nybyggede Brundlund som moderne fæstning kort derefter. På planen, fig. 12, er det oprindelige murværk vist med sort. De nuværende hjørnetårne er tilføjet senere i 1500-tallet, som forbedring af boligforholdene og uden forsvarsmæssig betydning. I husets vestre halvdel fandtes portgennemkørslen. De to skydeskår i nordfacaden og et tredje på østsiden kunne betjenes fra en lav skyttekælder i slottets nordøst hjørne. Skydeskårene er forsynet med bomhuller for anlægstømmer, og de har kunnet lukkes indvendigt med skodder (fig. 13).

Men adgangen til slottet blev ikke blot dækket fra dettes side af voldgraven. Under restaureringen i 1960'erne af den smukke vandmølle nord for slottet, viste det sig, at den oprindeligt havde været forsynet med skydeskår for bøsser (fig. 14). To af disse, i forskellige niveauer, pegede mod mølledæmningen (i retning af byen), et tredje fandtes lavt over terræn i møllens sydøst hjørne.

Fig. 13. Brundlund, skyttekælderens nordøst hjørne med to skydeskår efter udgravning 1984.

Det har været antaget, at møllen først er indrettet senere i et ældre forværk, en barbican, som dækkede en adgangsvej fra nord. Tilsammen dækker flertallet af skydeskår fra slot og mølle imidlertid et areal nordøst for slottet, hvilket antyder, at adgangen skete fra denne side (fig. 15). Hvis bygningen ikke også skulle rumme en mølle, ville det have været mere oplagt at anbringe forværket her, mens en mølle måtte anbringes, hvor det var naturligt at opstemme åløbet. Den fare, som mølledæmningen frembød for ubudne gæster, forklarer skydeskårene, som peger i retning af denne. En sådan mølle-barbican er et særsyn ikke blot herhjemme, men i europæisk borgbyggeri overhovedet.⁷⁾

Trods disse forsvarsindretninger var Brundlund næppe nogen synderlig stærk fæstning, især ikke sammenlignet med det samtidige Hald for ikke at nævne Sønderborg. Dens styrke bestod væsentligt i dens beliggenhed i sumpede area-

Fig. 14. Brundlunds vandmølle. Bag granittrappen, som er en senere tilføjelse, anes et lavt anbragt skydeskår.

ler, hvor det var vanskeligt at bringe tungere skyts på effektivt skudhold, hvilket vel dengang betød 150-200 meter. En angriber, som nærmede sig ad den flere hundrede meter lange dæmning øst for slottet, har været meget udsat for ilden fra forsvarernes voldbøsser. Som centrum for landsherrens lokale administration er det nok berettiget at sammenligne Brundlund med en befæstet politistation.

Det statslige borgbyggeri, såvel i kongeriget som i hertugdømmerne, var i 1500-tallets første årtier under stærk indflydelse af udviklingen i Nederlandene.⁸⁾ Det kan begrunde visse lighedspunkter mellem flere af de omtalte anlæg indbyrdes.⁹⁾ På Københavns slot arbejdede nederlandske bygmestre for lensmanden Eske Bille. Der er et oplagt slægtskab mellem det *Månstorp*, han byggede til sig selv i det sydvestlige Skåne 1540-47 og de ti år ældre anlæg Brundlund

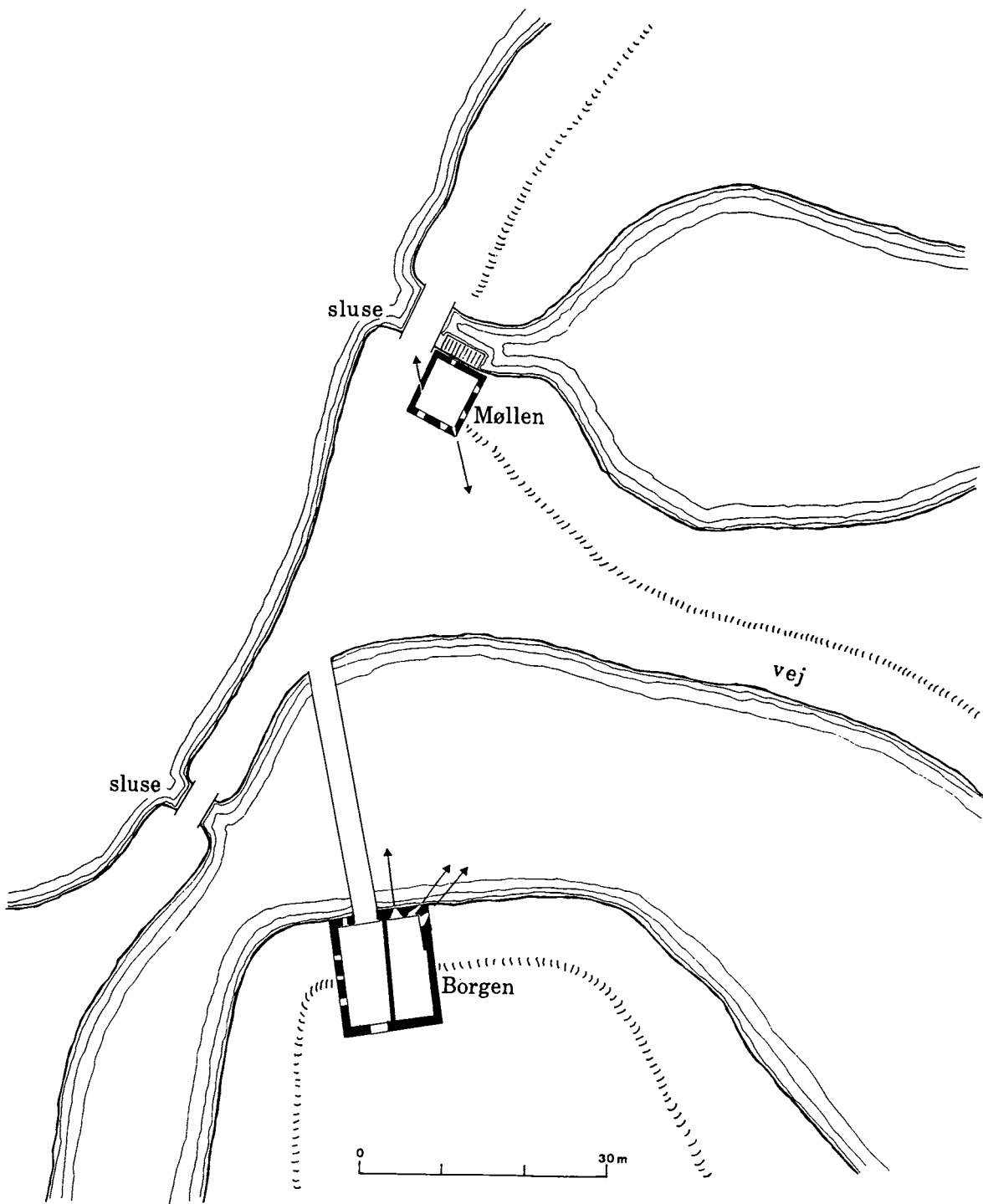

Fig. 15. Brundlund, oversigtsplan med angivelse af skudretninger fra hhv. slot og vandmølle.

Brundlund og, især, Hald. Som disse er Mogenstrup et porthus og samtidig gårdens hovedbygning. Den ydre gavl, krum som den på Hald, passer ind i den cirkulære vold »som en juvel i en fingerring« (fig. 16). Men Månstorp var kun tilsyneladende et borganlæg. Fra 1. stokværks sal, med indgang fra voldkronen, åbner sig store vinduer mod graven, og man leder forgæves efter skydeskår. Hvis nogen privatmand i det danske kongerige havde grundlag, økonomisk og teoretisk, for at bygge et moderne fæste, var det Eske Bille. Men så lidt som andre af tidens »herreborge« kunne Månstorp modstå meget mere end et tilfældigt bondeopløb. Der byggedes fortsat stærke kongelige borganlæg med forfinede boliger, men for borgen som den private stormands befæstede bolig var tiden løbet ud.

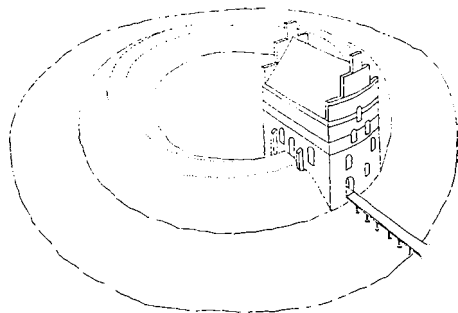
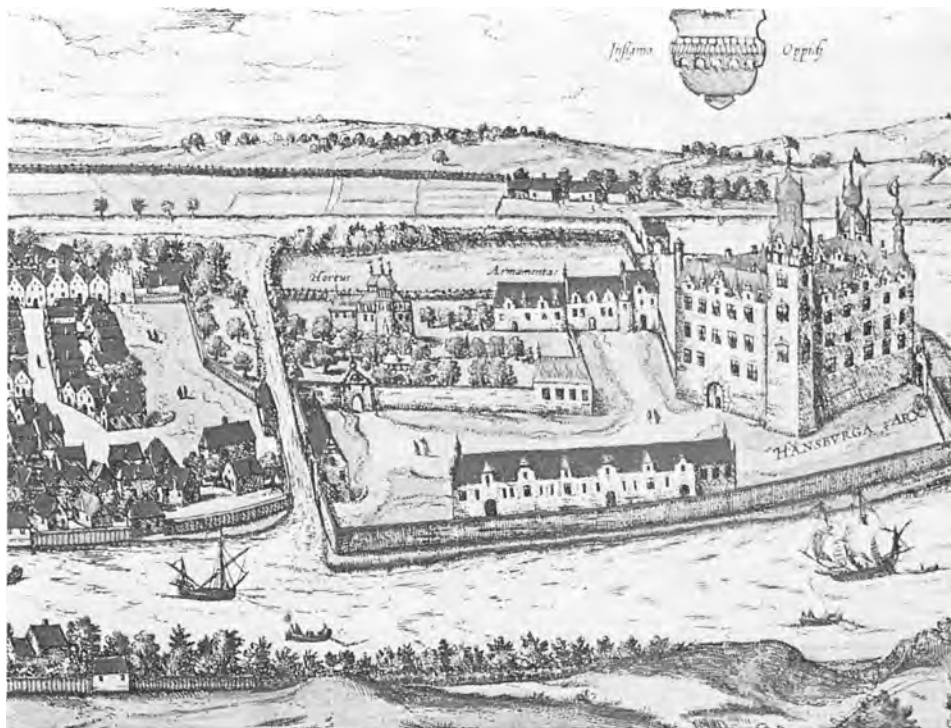

Fig. 16. Eske Billes Månstorp (nu ruinen »Månstorps Gavlor«) i Skåne. Rekonstruktion.

NOTER

1. Nærværende artikel er i alt væsentligt en bearbejdning af forfatterens: *Some Early 16th Century Fortifications in Denmark, Chateau Gaillard XII, Caen 1985, s. 49-63.*
2. Den seneste studie over Spøttrup's bygningshistorie tilskriver biskop Jørgen Friis det samlede anlæg, der foreslås opført i 1520'erne. Mogens Vedsø: *Spøttrup*, i *Bygningsarkæologiske Studier* 1986, s. 33-72.
3. Se Otto Norn: *Christian III's borge*, Kbhvn. 1949, s. 185 ff.
4. De to vindebroer er fyldigere beskrevet i Johs. Hertz: *Vindebroer*, *Antikvariske studier* 4, Kbhvn, 1980, s. 161-178.
5. Brundlunds historie er grundigt beskrevet i Otto Madsen: *Brundlund*, Aabenraa 1970. Denne afhandling bygger imidlertid næsten helt på arkivstudier og ældre beskrivelser, og bygningshistorien må på visse punkter revideres efter de seneste undersøgelser. En fyldigere redegørelse for resultaterne heraf vil fremkomme i Johs. Hertz: *Brundlund, et næsten ukendt slot*, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1986, s. 84-103.
6. De nærmeste eksempler på bæltemurværk af denne art synes at være koret på Skt. Hans kirke i Odense, omkring 1450, og Nørreport i Flensborg, vist nok opført o. 1595. I anvendelsen af bæltemurværk på Brundlund kan måske ses nederlandsk indflydelse.
7. Et eksempel herpå, men rigtig nok i en ganske anden målestok, er dog Leeds Castle i England.
8. Otto Norn, s. 173 ff.
9. Dette gælder måske den usædvanlig tidlige anvendelse på Brundlund og Sønderborg af renæssanceforbandtet, forløberen for det moderne krydsforbandt. I disse forbandter veksler murstensskifter af sten med langsiden (løberen) udefter med skifter, som viser stenenes kortsider (kop eller binder). I modsætning hertil har middelalderlige forbandter løbere og bindere i samme skifte.

Hansborg slot. Udsnit af stik i Braunius: »Teatrum Urbium«, 1585.

Hvor stort var Hansborg slot?

Af H. E. SØRENSEN

I 1540 fik Christian III's bror, hertug Hans den Ældre, bl.a. Haderslev og Tønder som sin arvepart og slog sig ned på den gamle middelalderborg Haderslevhus. Det var imidlertid en forfalden »røverrede«, og nogle år efter begyndte han opførelsen af et nyt og moderne slot, Hansborg lidt længere mod øst. Samtidig blev den gamle borg nedrevet og forsvandt så effektivt, at vi i dag ikke aner, hvorledes den så ud og knap nok, hvor den har ligget. Enkelte spor begrænser dog mulighederne til området øst for Slotsgade 20. Mon man tør gætte på, at den lille, lidt umotiveret anlagte firkantede plads for enden af Slotsgade – Slotsgrunden – skulle være den brolagte borggård, som man lod ligge som torv i det ny bysamfund, der opstod, da hertugens folk i 1570'erne begyndte at bebygge området?

Derimod ved vi væsentligt mere om Hansborg. Det var et firfløjet anlæg, opført på en delvist kunstig holm øst for byen. Grundstenen blev lagt i 1557, og fra 1559 overtog Hercules von Oberberg ledelsen af byggeriet. Han var en

af tidens kendteste arkitekter og arbejdede bl.a. på Tønder slot, Grøngård, Sønderborg og Østerholm. Han havde fast bopæl i Haderslev, hvor han døde 1601, men uvist af hvilken grund er han begravet i Kalundborg kirke, hvor hans epitafium stadig hænger.

I 1566 stod vest- og sydfløjene med de hertugelige gemakker, slotskirken og riddersalen færdige, hvorefter der blev anlagt have og opført bl.a. en badstue på slotsholmen.

Ved hertug Hans' død i 1580 overgik slottet og lenet til Frederik II. Kongen lod Oberberg opføre de to resterende fløje, slottet blev udstyret med megen pragt og omgivelserne indrettet, som det sømmede sig for en kongelig bolig.

Frederik II boede gerne på slottet, der igen fik navnet Haderslevhus. Også Christian IV kom her ofte. Slottet var nemlig både moderne og repræsentativt i en sådan grad, at han i 1597 valgte at holde sit bryllup på Haderslevhus, hvor også hans efterfølger, Frederik III, blev født. Og det var i øvrigt bl.a. her, han efter dronningens død i 1612 holdt stævnemøder med den 15-årige dejlighed, Kirsten Munk, som han ægtede 1615.

Under Kejserkrigen 1627-29 slog den berygtede røvergeneral Torquato Conti (en af Wallensteins officerer) sig ned på slottet, og da han forsvandt, var det totalt udplyndret og delvist i ruiner. Christian IV lod det sætte i stand, men netop som det var færdigt, kom Torstensson-krigen 1643. Svenskerne befæstede Haderslevhus, men måtte efter en belejring overgive det til danskerne, som derefter selv blev omringet. Midt i krigstumlen brændte slottet i december 1644.

Mindre udbedringsarbejder blev sat i gang, men da det under Karl Gustav-krigene 1657-59 blev ødelagt for tredje gang i løbet af fyrré år, blev det opgivet. Fra 1666 tjente ruinen som stenbrud.

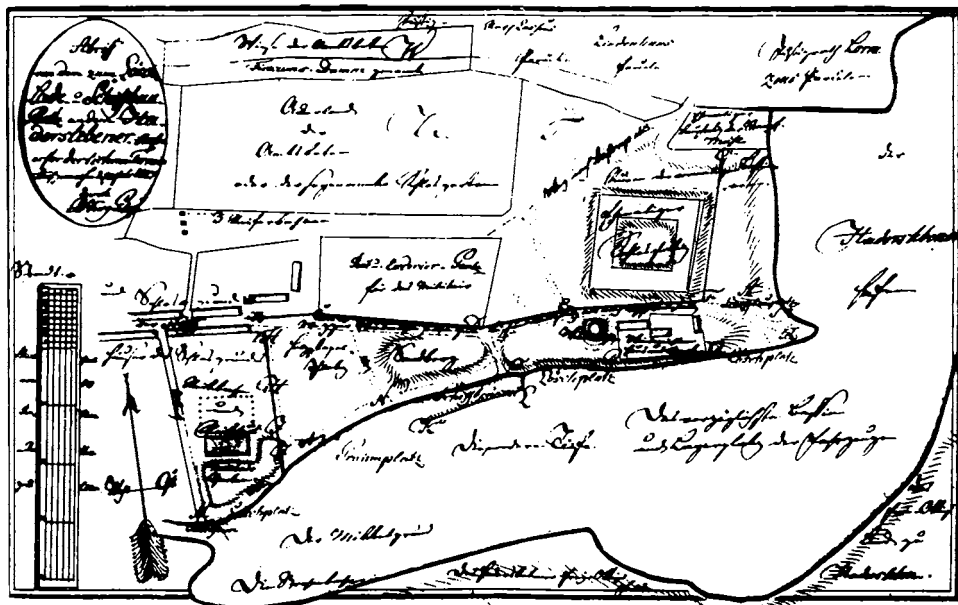
Da man i 1979 var ved at grave grunden ud til en moderne lagerbygning på stedet, hvor det havde stået, fandt man ruinrester ca. 5 meter under jordoverfladen, bl.a. en muret søjlebase, der var anbragt på en kunstfærdigt tømret bjælkekonstruktion. Den blev taget op og står i dag på Haderslev Museum sammen med enkelte udsmykningsfragmenter. Det er alt, hvad der er tilbage af det store slot.

Dets udseende er (noget skematisk) kendt fra Braunius' værk »Teatrum Urbium« fra 1585, men størrelsen har været genstand for meget gæteri.

I Steen Wulff Andersens og Flemming Riecks afhandling »Et hjørne af Hansborg slot« (Sønderjysk Månedsskrift, 1980, s. 388) angives, at slottet har været »kvadratisk, 150 skridt langt og næsten lige så bredt. Omregnet til meter svarer det til en længde på omkr. 112 meter«.

I »Haderslev Amts Museum«, 1976, skriver Hans Neumann, at »sønderhuset er mindst 118 meter langt«, hvis de forudsætninger, han gik ud fra, passer, nemlig at det, man i 1800-tallets begyndelse kunne se på slotstomten, var de sammensunkne kældre.

Og i Trap: »Danmark« – Haderslev Amt – 1965, skriver Otto Norn, at »slotskvadratens ... ydersider var ca. 120 meter lange«.

Kort over Slotsgrunden, 1827. Fangel: Haderslev bys historie.

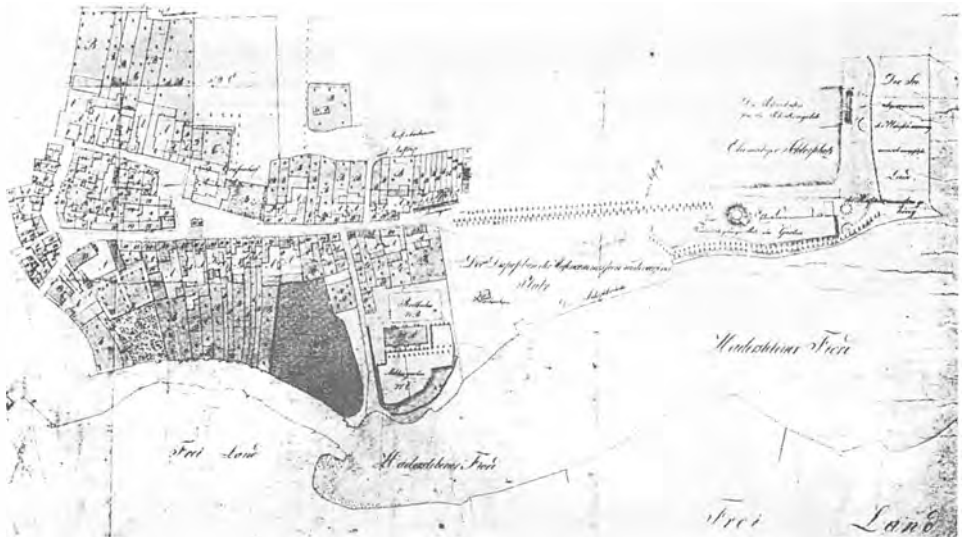
Udgangspunktet for disse størrelsesangivelser på et slot, som ingen har set, og hvoraf der ikke foreligger nogen opmåling, er en bemærkning på det berømte stik af Haderslev by, 1585, i »Theatrum Urbium«. Her står: »Haderslebia, in Ducatu Slesvicense, versus Fioniam, Opp. Arce Regia munitu, qvæ forma quadrata aream exhibet, centu et qvinqvaginta passus longam, et totidem fere latam«.

Hvilket betyder: »Haderslev, i hertugdømmet Slesvig, over for Fyn, by med kongeligt slot, som udfylder et kvadratisk areal, 150 skridt langt og næsten lige så bredt«.

Om disse »skridt« skriver Neumann: »Denne oplysning har aldrig været så meget værd, fordi vi ikke nøjagtigt ved, hvor mange cm et skridt var, og nok kan have grund til at tvivle på, at angivelsen var rigtig. Det gamle længdemål mil betyder 1000 skridt. Da en mil er ca. 7,5 km, er disse skridt ca. 75 cm,¹⁾ og Hansborg ville være 112,50 m langt. Og hvis vi går ud fra en anden gammel længdeenhed, det romerske skridt, som var 2½ fod á 29,8 cm langt, bliver et skridt 74,5 cm, og Hansborg ville være 111,75 m«.

Han konkluderer: »At Hansborg derefter skulle være 112 m langt, kan ikke være meget forkert«.

Når Neumann alligevel skriver, at man »nok kan have (haft) grund til at tvivle« på, at Braunius's angivelser skulle passe, hænger det sammen med, at ingen andre slotte i Skandinavien eller Nordtyskland var tilnærmelsesvis så store. Til eksempel er Kronborg 80×80 meter, det gamle Gottorp (renæssance-

Kort over Slotsgrunden, 1833. Fangel: Haderslev bys historie.

slottet uden facadeforlængelsen fra 1703) er 90×68,5 meter, og Sønderborg slot har en fløj længde på omkring 65 meter.

Eller sagt på en anden måde: Har Hansborg virkelig haft fire længer, der hver for sig var halvanden gange Kronborgs størrelse?

Det lyder ikke umiddelbart troligt.

Imidlertid kendes som nævnt ingen opmålinger af slottet – udover Braunius's »150 skridt«, men på matrikelkort fra 1816, 1827 og 1833 – gengivet i Fangel: »Haderslev Bys Historie«, I, siderne 186, 187 og 191 – er den tidligere slotsplads (»Ehemaliger Schlossplatz«) indtegnet. Da der er tale om matrikuleringer i forbindelse med havneanlæg og inddragelse af Slotsgrunden under købstaden, må man gå ud fra, at disse kort er tegnet med stor nøjagtighed.

Samtidig er det så heldigt, at der på alle tre kort er indtegnet en markant endnu eksisterende bygning, nemlig det store Ridehus (opført 1762) nær havnen. Denne bygning står uændret i sine ydre proportioner og kan således måles op. Den er 37,5 meter lang og 15,5 meter bred (iflg. oplysninger fra Haderslev Museum).

Man kan således let projicere Ridehuset ind på slotsbanken og på den måde få et indtryk af slottets størrelse, uden at man naturligvis på den måde nøjagtigt kan sige, hvor lange de enkelte fløje har været.

I sine opmålinger og beregninger gik Neumann ud fra matrikelkortet fra 1833 (det yngste), men har tilsyneladende ikke været opmærksom på de to andre, hvoraf først og fremmest kortet fra 1827 må anses for væsentligt, fordi det mest detaljeret angiver slotsbankens form, der i øvrigt bekræftes af kortet fra 1816. På den yngste plan (fra 1833) er slotsbanken tilsyneladende delvist

*Hercules von Oberbergs epitafium
i Kalundborg kirke.
Foto: Nationalmuseet.*

planeret. Og det er åbenbart det, der har forvirret Neumann så meget, at han har troet, at de anførte niveau-forskydninger har været spor af slottets sammen-sunkne kældre. Han har derfor ment, at slottets grundplan skulle tegnes uden om denne »grøft«, hvorved han når frem til den imponerende længde af 118 meter for sydfløjens og 96 meter for østfløjens vedkommende.

Imidlertid viser de to ældre planer (fra 1816 og 1827), at der helt klart er tale om slotstomtens yderskråning. I midten ses slotsgården meget tydeligt. Bygningerne skal således ikke placeres omkring den formodede »grøft«, men inden for den – sikkert ganske svage – skråning, som angiver den lave slotsbankes yderside.

Sammenligner man med andre opmålinger eller luftfotografier af slotstomter og voldsteder, kan der ikke være nogen tvivl om, at det er yderskråningen og ikke de sammensunkne kældre, vi har for os.

Når vi med Ridehusets mål som udgangspunkt prøver at tegne slottet ind på banken, må bygningen derfor anbringes inden for den yderste signatur og ikke – som Neumann mente – omkring den.

Ridehuset fra 1762 i Haderslev. Foto: H.E. Sørensen.

Det betyder, at vi får en syd- og en nordfløj på ca. 2,2 gange Ridehusets længde, og en øst- og en vestfløj på ca. 2 gange Ridehusets længde. Det giver et anlæg på ca. 81,4 gange ca. 75 meter.

Lægger man opmålingen fra 1833, som Neumann brugte, til grund, bliver syd- og nordfløjene en smule længere (omkring 90 meter), mens øst- og vestfløjene er lidt kortere (omkring 70 meter). Det er dog i dette tilfælde svært at beregne øst- og vestfløjenes længde, idet slotstomten som nævnt virker delvist planeret.

Slottet er således i begge tilfælde væsentligt under de formodede 112-120 meter på den længste led.

Neumann giver uden eget vidende selv et meget stærkt indicium for, at denne formodning er rigtig, idet han på sit forslag til slottets placering anfører, at sydfløjens ydermur skulle ligge ca. en tredjedel ude i Hansborggade, målt fra den nordre side. Imidlertid viser de fund, der blev gjort på stedet i 1979 i forbindelse med udgravningen til en moderne lagerbygning, at sydfløjens ydermur lå ca. syv meter nord for Hansborggade og inden for den formodede sammensunkne kælder, hvilket viser, at der netop ikke kan være tale om en sådan sænkning, hvorimod alt peger på, at vi står ved slotsbankens (voldstedets) lave sydskråning.

Det betyder, at slottets ydermur skal søges omtrent der, hvor Neumann anbragte muren ind mod slotsgården.

Rester af Hansborg, fundet ved udgravning 1979. Foto: H.E. Sørensen.

Neumann bringer endvidere en liste over tømmer, indkøbt på Gotland i 1582, hvoraf det fremgår, at der til østfløjen købtes 38 fyrrebjælker på 22 alens længde, 76 spær, 38 lange og 38 korte hanebjælker samt 76 bjælker af 20 alens længde. De sidste sandsynligvis til brug ved etageadskillelserne. Der har således været tre etager plus kælder og loft, og det giver en total bygningshøjde på knap 28 meter, heraf ca. 23 meter over jorden. En kælderdybde på fem meter svarer ganske godt til den dybde, hvori man fandt de tidligere omtalte bygningsfragmenter i 1979.

Bjælkerne til etageadskillelserne var 1,5 fod i kvadrat (ca. 47×47 cm), mens hanebjælkerne var en fod i kvadrat (ca. 31×31 cm). Der er således tale om meget svært tømmer.

Endelig anfører Neumann, at østfløjens bredde har været ca. 14 meter (22 alen = 13,81 m). Også dette passer ret så nøje ved en indtegning på slotsbanken (opmålingen 1827).

Indkøbet viser, at østhuset, hvortil tømmeret er indkøbt, har været på 37 fag (ikke 38, som Neumann skriver – der skal være en bjælke i hver ende!). På Sønderborg slot, hvor samme arkitekt (Hercules von Oberberg) arbejdede en snes år tidligere, er afstanden mellem bjælkerne i etageadskillelserne 1,0-1,5 meter, og med en mellemproportional på 1,25 meter for Hansborgs vedkommende, bliver østfløjens længde 46,25 meter. Da den sandsynligvis anbragtes mellem de to allerede fuldførte fløje i nord og syd (østfløjen var den sidst

opførte) – og i hvert fald for sydfløjens vedkommende omtales en østgavl – lyder det meget passende.

Hvis vi nemlig regner med samme fløjbredde i nord- og sydfløjen som i østfløjen (14 meter) betyder det, at østfacaden har været to gange 14 meter plus 46,25 meter. Det giver 74,25 meter, hvilket svarer meget godt til det resultat, der fremkom ved at måle banken ud med Ridehuset som måleenhed.

Men hvorledes skal vi så forstå Braunius's angivelse af størrelsen: de »150 skridt«?

En »passus«, som han skriver, er ganske rigtigt, som anført af Neumann, 74,5 cm, hvis man regner med antikke (romerske) mål. En »passus« var oprindeligt et »dobbeltskridt«, d.v.s. fem fod, men senere i antikken gik man over til at bruge betegnelsen om et »enkelt skridt«, altså $2\frac{1}{2}$ fod, eller 74,5 cm.

Men har man i det 16. århundredes Haderslev og Köln, hvor Braunius boede, regnet i antikke fod og »skridt«?

Tegningen af Haderslev og Hansborg er udført af professoren i matematik ved Københavns Universitet, Marcus Jordan, og det er sikkert også ham, der har oplyst målene. Og han skulle nok være mand for at udmåle en bygning nogenlunde nøjagtigt.

Hvad er der da galt?

Er det Braunius, der bare har skrevet et eller andet – eller er det os, der læser forkert?

Jeg tror, at det sidste er forklaringen.

I Salmonsens Leksikon, bind 1, 1915, oplyses, at »i 16. århundrede trængte hamborgeralen (57,279 cm) ind på Island; senere blev den formindsket til 57,064 cm eller til $\frac{10}{11}$ af en dansk alen«.

Mon ikke man i Haderslev har anvendt hamburgalen i forbindelse med slotsbyggeriet? Hertug Hans var tysksproget. Hans bygmester, Hercules von Oberberg, som også arbejdede for kong Frederik II, der efter hertugens død i 1580 lod nord- og østfløjene opføre, var tysker, og en stor del af håndværkerne var indkaldte tyskere.

At »alen« har været det gængse mål ved arbejdet ses alene af målene på det tømmer, der blev indkøbt til østfløjen.

Det ville ikke være usandsynligt, om bygmester og håndværkere havde brugt deres hjemlands mål også i dette arbejde. På Jordans spørgsmål om slottets størrelse har man vel oplyst, at det var ca. 150 (hamburg)-alen langt på de to længste sider og lidt kortere på de to andre. Matematikprofessoren har derefter videregivet dette til Braunius, som på grundlag heraf skrev, at slottet udgjorde et »kvadrat«, hvor den længste side var 150 »passus« (hvorledes oversætter man »alen« til latin?), og lidt kortere på de to andre. – I øvrigt et ejendommeligt »kvadrat«! – Det kan da næppe være matematikprofessoren, der har skrevet sådan!?!

Men tager man nu de 150 »passus« og omregner dem til hamburgalen, bliver længden af slottet knap 86 meter.

Pengene synes at passe.

Bag denne »renæssancebygning« fra 1903 lå Hansborg slot. Foto: H. E. Sørensen.

Alt tyder på, at Hansborg ikke har haft et ydermål på ca. 112 (118/120) gange 96 meter, men snarere godt 80 gange ca. 75 meter. Hvilket også lyder mere troligt.

Der er dog stadig tale om et særdeles imponerende bygningsværk. Hansborg kunne hævde sig som et af Nordeuropas betydeligste slotte. Det har haft en størrelse og sandsynligvis et udseende, som betød, at det fuldt ud stod mål med f.eks. Kronborg.

NOTE:

1. Neumann må således regne med 10.000 skridt og ikke 1.000, da de enkelte skridt ellers bliver 7,5 meter lange!

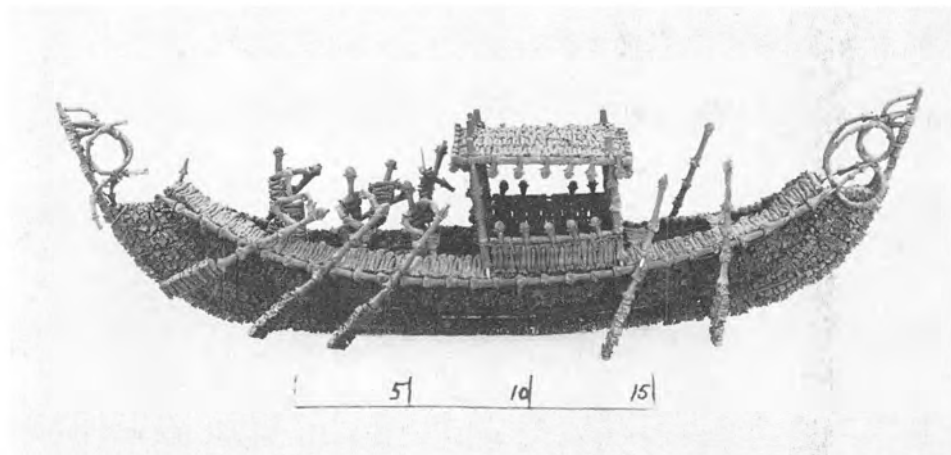

Fig. 1. Bådmodel af kryddernelliker fra Molukkerne i Indonesien.

Verden set fra vandet. Etnografiske genstande på Aabenraa Museum

Af MARGRETHE BROCK-NANNESTAD

Et yngre ægtepar besøgte Aabenraa Museum i sensommeren 1985 og indleverede en gave til museet: en bådmodel der havde tilhørt en gammel dame i familien. Bådmodellen (Fig. 1) er lavet af kryddernelliker – en svag duft kan anes under støvet – og kommer fra Molukkerne, de gamle krydderiøer, i Indonesien¹⁾. Ved at forære den gamle dames souvenir til museet fortsatte ægteparret en lang tradition på Aabenraa-egnen. Aabenraa Museum har en bemærkelsesværdig stor etnografisk samling – ca. 700 stykker –, det vil sige en samling af genstande, der har deres oprindelse udenfor den vestlige verden. De fleste af genstandene er kommet til museet som gaver fra aabenraaere. Aabenraa har en tilknytning til oversøiske områder, der går langt tilbage i historien, og mange af de etnografiske genstande, der er endt på museet, er blevet bragt hjem af aabenraaere, der blandt andet sejlede på Østen.

For de fleste af genstandenes vedkommende findes der kun få og mangelfulde oplysninger om deres proveniens og alder og om deres vej fra oprindelsessted til museum²⁾. Det kan lade sig gøre at identificere genstandene, men det er ikke muligt for specifikke genstandes vedkommende at analysere den proces,

*Fig. 2. Samurairustning
fra Japan.*

der har forandret dem fra at være ting købt som souvenirs til at være museums-
genstande.

De etnografiske genstande er på museet altid blevet brugt som vidnesbyrd
for Aabenraas forbindelse til de oversøiske områder. De har været udstillet
i nær tilknytning til den store søfartssamling, og i museets nyopstillingsplaner
integreres de i søfartsudstillingen. Det er imidlertid nødvendigt at opdele grup-
pen af etnografika efter geografiske kriterier, for det er ikke dem alle, der har
forbindelse til søfartshistorien. Museet er i besiddelse af en samling genstande

*Fig. 3. Staffeli
fremstillet
i Kina*

fra Afrika, der egentlig kun ved en tilfældighed kan tilknyttes Aabenraas historie. Det drejer sig om Bugslags samling³⁾, der fra museets start indgik i samlingerne. Bugslag var aabenraaer, og samlingen stammer fra hans rejser i Afrika som ansat hos en tysk ekspeditionsleder, Wissmann, der berejste det centrale Afrika i 1880-90erne. Bugslags samling har en høj status i museumsengagerede kredse i Aabenraa. Det skyldes dels dens alder indenfor museet, dels at dens indsamler er omtalt meget rosende i Wissmanns rejsebeskrivelser.

Så godt som alle øvrige genstande i den etnografiske samling er fra Asien og fra Stillehavsområdet, og her drejer det sig om genstande, der har direkte forbindelse til Aabenraas søfartshistorie. Genstandene er stort set bragt til Aabenraa i en periode, der strækker sig fra den sidste trediedel af forrige århundrede til den første trediedel af dette. Det er kaptajner og søfolk, der har haft ting med hjem til eget brug; de er ikke blevet bragt hjem med det formål at ende på museet som genstande. Tingene er blevet opfattede som museums-

Fig. 4. Porcelain fremstillet i Kina og Japan.

værdige, når de ikke længere har haft betydning i familiehistorien. Så er de blevet givet museet enten som direkte eller som testamentarisk gave. En testamentarisk gave har fritaget familiens arvinger for at skaffe plads i deres egne hjem til ting fra en anden tid, udvalgt efter andre smagskriterier. Familie-arvinger kan også selv have valgt at give ikketestamenterede ting til museet. Det er sandsynligt, at der i disse tilfælde er fundet en udvælgelse sted: visse ting, der kan passe ind i et moderne hjem, eller som endnu har familiehistorisk værdi, bliver måske i familiens eje i endnu en generation. Ting kan også sælges, fx til private samlere på egnen, der så forærer museet dem på et senere tidspunkt. I sådanne situationer bliver det uhyre vanskeligt at spore en genstands familiemæssige historie. Det er tilfældet for den gruppe af genstandes vedkommende, der betegnes Michelsens samling⁴⁾. Michelsen samlede ting ind til museet på Aabenraaegnen og købte i visse tilfælde ting hos lokale antikvitethandlere.

Det er karakteristisk for næsten alle genstandene, at de har en praktisk størrelse: de har været rimeligt nemme at transportere, og det har været muligt at skaffe plads til dem i hjemmet. En bemærkelsesværdig undtagelse udgøres af seks japanske samurairustninger (Fig. 2), som der desværre ikke eksisterer oplysninger om. De har næppe været opstillet i en almindelig stue. Der er kun få møbler i samlingen: to små borde, to staffelieer (Fig. 3), en kaminskjuler

Fig. 5. Visitkortæske fremstillet i Kina.

og en kamfertræskiste – sidstnævnte har kunnet gøre nytte både på rejsen og i hjemmet. Der er ingen bambusmøblelementer, lakskabe, syborde eller lignende. Hvorvidt sådanne genstande overhovedet er blevet bragt til Aabenraa og enten slidt op ved brug eller stadig er i brug i hjemmene, er det ikke muligt at sige noget generelt om, men fx firmaet M. Jebsen Rhederi A/S har en samling i Aabenraa, hvori der indgår mange større møbler fremstillet i Asien⁵).

I en nærmere analyse af genstandene er det nødvendigt at betragte dem under tre synsvinkler: som etnografika, som souvenirs og som dele af aabenraaernes fælles kulturarv.

Genstandene som etnografika

De afrikanske genstande indsamlet af Bugslag er deciderede etnografika, det vil sige genstande fremstillet af en befolkningsgruppe til eget brug. Samlingen er ikke omfattende nok til at kunne give et helt billede af en gruppes materielle kultur – det drejer sig fortrinsvis om husgeråd og smykker, basttæpper og mindre våben – men genstandene kan hver især fortælle noget om oprindelseskultu-

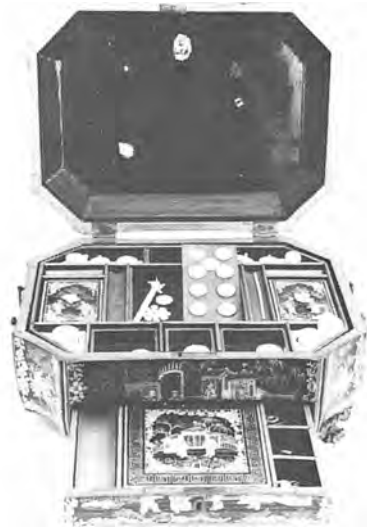

Fig. 6. Syskrin fremstillet i Kina.

ren. Tilsvarende bemærkninger kan knyttes til det lille antal genstande fra Ny Irland.

Genstandene fra Østasien, fortrinsvis Kina og Japan, er mere problematiske set fra en etnografisk synsvinkel. Hovedparten af fx porcellainet (Fig. 4) er lavet med direkte souvenirsalg for øje, og selv om det er fremstillet i Asien, kan man egentlig ikke betragte det som etnografiske genstande. Det er ting, der nok fortæller, at oprindelseskulturen er i stand til at tilpasse sig en fremmed efterspørgsel, men de fortæller ikke noget om, hvordan man lever i den pågældende kultur. Det samme gælder naturligvis madgongonger, staffelier, pyntesværd, visitkortæsker (Fig. 5), bådmodeller, syskrin (Fig. 6), cigarbeholdere og skibsbilleder (Fig. 7). Materialer og teknik er asiatisk, formsproget derimod i høj grad tilpasset køberen.

Andre grupper af genstande er beregnet til lokal brug – er egentlige etnografika – men samtidig uhyre velegnede som souvenirs: tobakspiber (Fig. 8) (må have haft stor interesse for de rygende søfolk og er måske ligefrem blevet brugt af dem), kompas (interessant for søfolk), vifter, små kamme og børster (Fig. 9) (en let genkendelig anvendelse og en antydning af eksotisk formgivning), sko til snørede fødder (overvældende eksotisk), parasoller (let genkendelig anvendelse, eksotisk formgivning), våben (Fig. 10), avissider, dokumenter og nytårsbilleder (eksempler på mærkelig skrift) og spil – sidstnævnte har både været brugt af den lokale befolkning og af fastboende europæere (Fig. 11). Den rejsende har foretaget en udvælgelse blandt den mangfoldighed af etnografiske ting, han havde foran sig.

Det er indlysende, at de ting, der er fremstillet med souvenirsalg for øje, er ufarlige for ens verdensbillede: de passer ind i ens hjem, for de er fremstillet

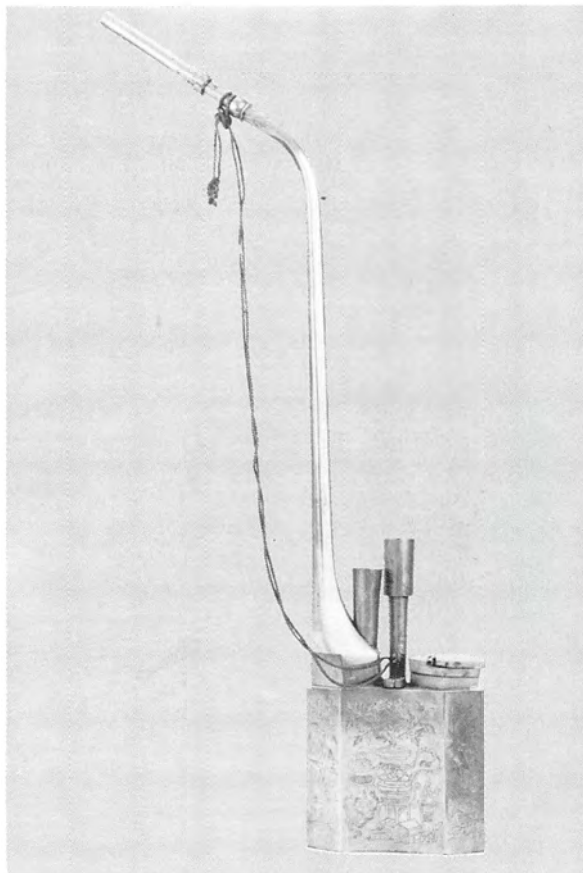

Fig. 7. Skibsbillede malet i Kina, anbragt i ramme fremstillet i Kina.

til det. Men de decideret etnografiske ting er også ufarlige: funktionen er umiddelbart genkendelig, det er små ting, der kan ligge fremme eller i en skuffe uden at være anmasende. De fortæller, at både kinesere og japanere ryger pipe, soignerer sig og fordriver tiden – det er små dele af overfladen af en fremmed kultur, som man egentlig intet kender til. Det fremgår af de nedskrevne rejseerindringer, som Aabenraa Museum er i besiddelse af, at man sjældent fik mere end en overfladisk berøring med de fremmede lande og mennesker. Det trygge sted på rejsen var ens skib, og de korte besøg på landjorden var en meget lille del af tilværelsen. De etnografiske ting har virket på samme måde ved hjemkomsten: hjemmets indretning har været domineret af kendte ting, og de små etnografika har ikke ændret ens verden. De har karakter af nips.

For disse etnografiske genstandes vedkommende gør det samme sig gældende som for Bugslags afrikanske samling: de giver ikke noget helt billede af oprindelseskulturens materielle omfang, men de kan hver især fortælle noget om oprindelseskulturen.

*Fig. 8. Kinesisk vandpibe
med to hoveder til
henholdsvis tobak og opium.*

Set under den etnografiske synsvinkel er samlingen af fotografier og fotoalbums også spændende.⁶⁾ Hvis man ser bort fra de personlige souveniralbums («kaptajnerne morer sig ombord», »1. styrmand med en abe«), der har en mere direkte tilknytning til søfarten end til de fremmede lande, så drejer det sig om fotografier købt hos professionelle fotografer, der har fremstillet fotografierne med souvenirsalg for øje. Men fotografierne fortæller både om den vestlige måde at se verden på og om de mennesker og landskaber, der optræder på billederne. De bedste af fotografierne fortæller mere om den lokale kultur end de etnografiske genstande gør (Fig. 12). Fotografierne viser ikke kun eksotiske og fremmedartede tilstande, som man må gyse over ved gennemsynet hjemme ved sofabordet i Aabenraa – de viser også de områder og sider af det fremmede land, som man som sejlende ikke har haft mulighed for at besøge (Fig. 13).

Fig. 9. Japanske toiletsager.

Fig. 10. Stagevåben (stage mangler) fra Kina.

Fig. 11. Tangramspil med vejledende hefte fra Kina.

Genstandene som souvenirs

Hvis man betragter genstandene fra Asien i forhold til tilsvarende souvenirsamlinger andre steder, viser der sig mange ligheder⁷⁾. For de helt typiske souvenirs vedkommende kan man muligvis foretage en kvalitetsmæssig vurdering, der viser, at et fåtal af tingene er af en fremragende kvalitet, mens andre ting må betragtes som hurtigt arbejde. Men kvaliteten må i virkeligheden siges at være underordnet. Hver genstand er anskaffet som en souvenir, og det viser sig, at det er de samme ting, man har ønsket at have som minder, uanset om man har sejlet fra Aabenraa eller fra Philadelphia.

Man kan således konstatere, at mens genstandenes repræsentativitet set fra en etnografisk vinkel er dårlig, er repræsentativiteten for genstandene betragtet som souvenirs vældig god. Der er især fra amerikanske forskeres side en voksende interesse for denne type genstande, og det vil om nogle år rimeligvis være muligt at foretage mere indgående sammenligninger mellem Aabenraa Museums samling og fremmede samlinger, der idag ikke er publicerede. Denne voksende interesse for etnografiske genstande fremstillede med salg for øje kan muligvis forklares med udgangspunkt i deres uproblematisk tilstedeværelse i museerne. Tilbageleveringsproblematikken, der er blevet diskuteret meget i etnografiske museums kredse i de senere år, er slet ikke relevant for genstande, der er fremstillet til salg, og det er helt ufarligt at beskæftige sig med dem.

Fig. 12. Japansk kurvesælger. Fra japansk fotoalbum (se note 6).

Genstandene som en del af aabenraernes fælles kulturarv

De etnografiske genstande på Aabenraa Museum har for de flestes vedkommende en ikke nærmere dokumenteret tilknytning til søfartsfamilier i byen. De repræsenterer derfor både familiehistorie og Aabenraas historie som søfartsby med mange kontakter til Østen. Men det er ikke muligt at sige noget om, hvordan disse genstande på museet bruges af aabenraerne i dag. Hvor mange besøgende kommer for at se netop disse ting, og hvordan skal de ses? Er de magen til ting, man har hjemme, er de illustrationer til historier, man har hørt som barn, er de eksotiske?

Så længe genstandene var ting i hjemmet, var de et bevis for, at man virkelig havde været derude, at man havde rejst langt, selv om man ikke havde været dybt inde i en eneste af de fremmede kulturer. Som alle andre rejsende havde man brug for et bevismateriale for at kunne gøre sig forståelig og opnå status i den gruppe, man tilhørte: gruppen af mennesker, der sejlede på Kinakysten, overlevede taifuner og snu handelsfolk og kom hjem med aabenraaskheden i behold. Man havde overlevet mødet med det fremmede.

I fremtiden skal de etnografiske genstande på Aabenraa Museum overleve mødet med et publikum, for hvilket de måske ikke længere er souvenirs, erindringsbærere, men blot fremmede ting fra Aabenraas fortid.

Fig. 13. Landskabsbillede fra japansk fotoalbum (se note 6), Fuji set fra Hakonesøen.

NOTER

1. Se Inger Wulff: Krydderiernes verden. pp. 26-41 i Det indianske Kammer, Nationalmuseet 1979.
2. Se Rapport ved mag.scient., etnograf Margrethe Brock-Nannestad og mag.scient., etnograf Anne Marie Flindt: Etnografiske genstande på Aabenraa Museum. Aabenraa 1985.
3. Se Frands Gregersen: Njia va Lulua ni ipi? – Om Afrika og slaver og affenråeren »Kabusse babu«. Særtryk af Aabenraa Statsskoles Samfunds Årsskrift 1978.
Se Apenrader Kreismuseum, Afrikanische Abteilung (Bugslags Sammling) (Katalog). Apenrade o.J.
4. Dr.med. Mads Michelsen 1872-1958. Nekrolog i Sønderjyske Årbøger, 1958.
5. Samlingen besøgt oktober 1985.
6. Fx fotoalbum i japansk lakarbejde med fotografier af Felix Beato (arbejdsperiode 1864-1885), Kusakabe Kimbei (arbejdsperiode 1880erne-1912) og Baron von Stillfried (arbejdsperiode 1871-85). Se Poul Mørk: Billeder af fremmede folks virkelighed eller af vor? Om fotografier i Etnografisk Samling. pp. 46-65 i Nationalmuseets Arbejdsmark 1982.
Se Clark Worswick: Japan. Photographs 1854-1905. New York 1979.
7. Se Jean Gordon Lee: Philadelphians and the China Trade 1784-1844. Philadelphia Museum of Art 1984.
Se Torben Lundbæk og Henning Dehn-Nielsen: Det indianske Kammer. Nationalmuseet, København, 1979.

LITTERATURLISTE

Nigel Cameron
The Face of China as Seen by Photographers and Travelers 1860-1912.
New York, Aperture Inc., 1978.

Carl L. Crossman
The China Trade. Export Paintings, Furniture, Silver and Other Objects.
Princeton 1972.

Alfred Dunhill
The Pipe Book.
London 1969.

Money Hickman & Peter Fetchko
Japan Day by Day. An Exhibition Honoring Edward Sylvester Morse and Commemorating the
Hundredth Anniversary of His Arrival in Japan in 1877.
Peabody Museum of Salem 1977.

Jean Gordon Lee
Philadelphians and the China Trade 1784-1844.
Philadelphia Museum of Art 1984.

Torben Lundbæk & Henning Dehn-Nielsen
Det Indianske Kammer.
Nationalmuseet, København, 1979.

Poul Mørk
Billeder af fremmede folks virkelighed eller af vor? Om fotografier i Etnografisk Samling.
Nationalmuseets Arbejdsmark, Nationalmuseet, København 1982.

G. R. G. Worcester
Sail and Sweep in China. The History and Development of the Chinese Junk as Illustrated by
the Collection of Junk Models in the Science Museum.
London 1966.

Clark Worswick
Japan. Photographs 1854-1905.
New York 1979.

Genstandsfotografier af Sven Geerthsen.

En sønderjysk sømands optegnelser fra 1788 til 1790

Af KJELD HANSEN

Forfatteren af de optegnelser, der gengives nedenfor, Friderich Wilhelm Pedersen, blev født den 5. september 1766 som søn af fæstehusmand Peter Hansen, født 1735 og Gyde Niels Datter, født 1734. Familien havde et halvt kåd i Harres, Brede sogn. Han var altså 21 år, da han »udgik fra sin Faders Huus«.

I gengivelsen er forfatterens retskrivning nøje fulgt, mens udgiveren har sat skråstreger på steder, hvor det skønnedes, at de ville lette læsningen. Det gælder især, hvor fremstillingen har karakter af opremsning, som i afsnittet om sejlmandnøvrerne. Placeringen af disse skråstreger kan naturligvis diskuteres.

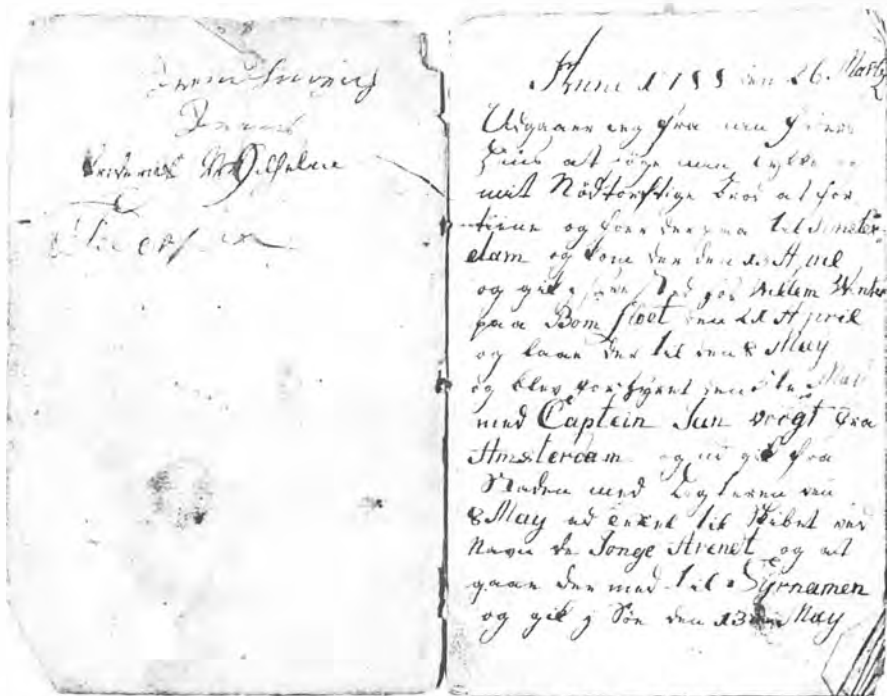
Tidsangivelser, der fungerer som fællesled i to sætninger, forekommer, men vil næppe volde vanskeligheder. Eksempel: »– laa vi der til den 24 April i det Aar 1789 gik vi derfra«.

*

Anno 1788 den 26 Martz Udgaæer ieg fra min Faders Huus at søge min lykke og mit nødtørftige Brød at fortiene og foer der paa til Amsterdam og kom der den 13 April og gik i sove sted hos Willem Winter paa Bom-Floet den 21 April og laae der til den 8 May / og blev forhyret den 5 May med Captein Ian-voogt fra Amsterdam og ud gik fra Staden med Ligterne den 8 May ad Texel til Skibet ved Navn de Jonge Arendt og at gaee der med til Syrnamen¹⁾ og gik i Søe den 13 May

Og kom til Syrnamen den 5 Iulius / Siden laae vi der til den 24 April i det Aar 1789 gik vi derfra til vores udgaæende Plads Amsterdam og kom j Texel den 24 Iunius og er bleven fri for Skibet og er komen i Sove Sted den 8 Iulius og laae der til den 5 September blev ieg forhyret med Captein Iochem Heinesen Schyt fra Amerlandt som fører Skibet de Hoop / og ud gik fra Staden den 12 September ad Texel og gik i Søe den 21 Sepbr. og med Contrare Vind blev vi den 22 September ind loest

til Maers²⁾ og laae der til den 26 September / siden gik vi der fra og gik inden lands igiennem til vores bestemte lade Plads Medel Borg³⁾ og kom der den 15 October og lossede vores Ballast den 16 og 17 October og begynde at lade med hvide Bøøene den 19 October / og gik den 25 October fra staden til Rammeges⁴⁾ paa Rammeges Ræe og fik vores sidste ladning den 26 October og gik der fra den 21 November og gik i Søe den 22 November og dernæst ere vi kommene til Cadix den 23 December og haver Begyndt at losse den 5 Ianuar

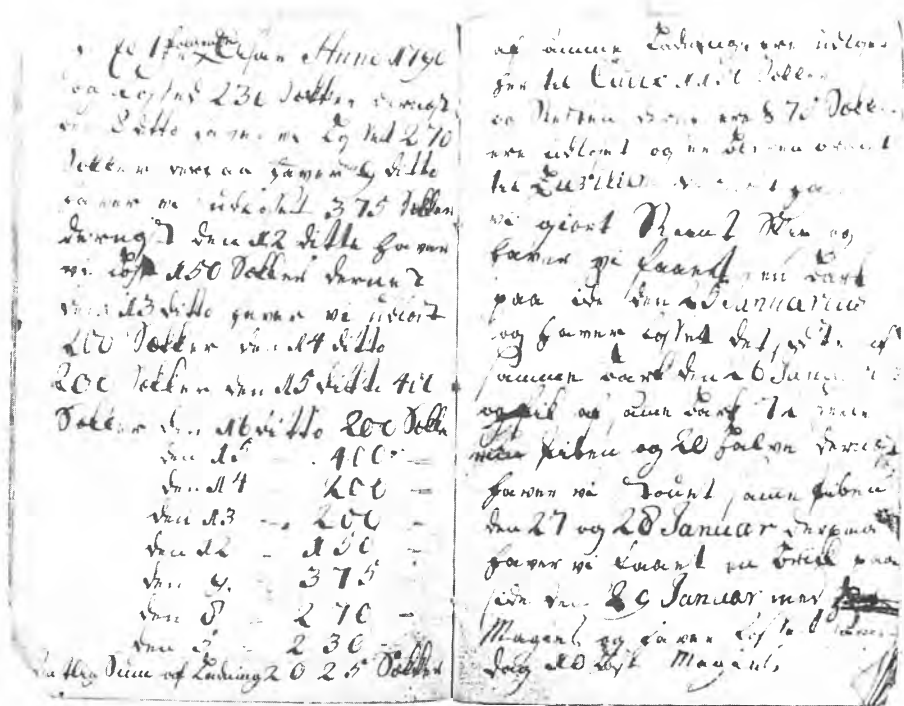

Første side i bogen.

Efterfølgende Aar Anno 1790 og Lossed 230 Sækker / dernæst den 8 ditto haver vi Losset 270 sækker derpaa haver (overstreget) den 9 ditto haver vi udlosset 375 Sækker / dernæst den 12 ditto haver vi Lost 150 Sækker / dernest den 13 ditto haver vi udlost 200 Sækker / den 14 ditto 200 Sækker / den 15 ditto 400 Sækker /

den 16 ditto	200	Sækker	
den 15	= 400	=	
den 14	= 200	=	
den 13	= 200	=	
den 12	= 150	=	
den 9	= 375	=	
den 8	= 270	=	
den 5	= 230	=	

Samtlig Sum af Ladning 2025 Sækker

Losseregnskab fra Cadix.

af samme Ladninge ere udloset her til Cadix 1150 Sækker / og Resten deraf ere 875 Sækker ere udloset og er Bleven bragt til Zeevilien⁵⁾ / dernæst haver vi gjort Reent Skip / og haver vi faaet en Bark paa side den 25 Ianuarius og haver losset det sidste af samme Bark den 26 Ianuarius / og fik af same Bark 72 heele vin Piber⁶⁾ og 20 halve / dernæst haver vi stouet same Piber den 27 og 28 Ianuar / derpaa haver vi faaet en Brick paa side den 29 Ianuar med Magies⁷⁾ og haver losset same dag 10 Læst magies

og haver udlosset samme Breck den 5 Februar / dertil haver vi faaet 11 halve Piber 10 heele Piber med Viin / og resten af vores Ladning var byg / det samme har vi faaet den 12 Februar / dernæst har vi gjort Klarighed til at lette vores Anker og halte paa Ræen den 15 Februar / og den 16 har vi lettet vores Anker og gik til Søes / men med en omløbende Contrare Vit har vi vent om igien og kom paa Ræen igien same Aften

siden lag vi til den 18 Febr. gik vi til Søes og satte vores kues Vest Nortvest / den 21 Febr. Morgens Tillig vare vi ved Caep S. vencent og forandrede vores kues Nordvest te Norden / Natten mellem den 21 og 22 vores kues Norden

Kort over den europæiske vestkyst med angivelse af de vigtigste punkter, som F. W. Pedersen anløb på sin anden sejlads.

/ derpå ganske stille / Natten mellem den 24 og 25 vores kues Vest te Norden ved e vind / og den 25 Rante Vinden sig op at vi toog Norden te Vest / Den 26 om Morgenen vores kues Norden te Osten / Vinden Ost Nortost som tider Ost forbi / men der ved ganske stille til den 12 Martz

De se vore paa Højden fra Cavinster⁸⁾ og fik Vinden Sydost / men blev ganske
 hart at vi maatte gjøre vores Breefok og Bramseil fast den 13 M. om Efter
 Midagen klokken 4re / den 15 blev det endnu hardere og gjorde vores Topseil
 fast Efter Midagen klokken fire / Natten Mellem den 15 og 16 Klok 12 har
 vi gjort vores Besane og Kleyver fast, den 17 om Aftenen Klokken 8te har
 vi gjort vores Stag fok fast, og siden laa ved for engelte stor Seil / den 18
 forbedring paa Vejer Aftenen Klokken 8te satte vores Besaen og Stagfok
 og Kleyver ved, den 19 om Morgenen Klokken 8te satte vores Topseil ved,
 den 20 om Morgen klokken 6 satte vi vores Bramseil ved, Natten over mellem
 den 20 og 21 fastgiort igien Klokken fire, Natten mellem den 22 og 23 Klokken
 4re satte vores Breefok og Bramseil ved igien, den 26 om Aftenen Klokken
 10 vores Bramseil fast gjort igien, den 27 om Morgenen Klokken 8te vores
 Breefok fast gjort igien / samme dag forandring paa Vind / vinden Sydvest
 men samme Aften igien Sydost / der med stille og satte vores Breefok og
 Bramseil ved igien Klokken 10 om Aftenen, den 28 om Aftenen Klokken 8te
 gjorde vores Bramseil fast / Klokken 12 Breefok fast / den 29 Klokken 7 om
 Morgenen en svar ankomendes Bøg vores Topseil fast Stagfok fast Kleyver

Begyndelsen på den store storm.

da vi vare paa Højden fra Cavinster⁸⁾ og fik Vinden Sydost / men blev ganske
 hart at vi maatte gjøre vores Breefok og Bramseil fast den 13 M. om Efter
 Midagen klokken 4re / den 15 blev det endnu hardere og gjorde vores Topseil
 fast Efter Midagen klokken fire / Natten Mellem den 15 og 16 Klok 12 har
 vi gjort vores Besane og Kleyver fast, den 17 om Aftenen Klokken 8te har
 vi gjort vores Stag fok fast, og siden laa ved for engelte stor Seil / den 18
 forbedring paa Vejer Aftenen Klokken 8te satte vores Besaen og Stagfok
 og Kleyver ved, den 19 om Morgenen Klokken 8te satte vores Topseil ved,
 den 20 om Morgen klokken 6 satte vi vores Bramseil ved, Natten over mellem
 den 20 og 21 fastgiort igien Klokken fire, Natten mellem den 22 og 23 Klokken
 4re satte vores Breefok og Bramseil ved igien, den 26 om Aftenen Klokken
 10 vores Bramseil fast gjort igien, den 27 om Morgenen Klokken 8te vores
 Breefok fast gjort igien / samme dag forandring paa Vind / vinden Sydvest
 men samme Aften igien Sydost / der med stille og satte vores Breefok og
 Bramseil ved igien Klokken 10 om Aftenen, den 28 om Aftenen Klokken 8te
 gjorde vores Bramseil fast / Klokken 12 Breefok fast / den 29 Klokken 7 om
 Morgenen en svar ankomendes Bøg vores Topseil fast Stagfok fast Kleyver

fast Besaen fast / Klokken 8te noget Bedere igien satte vores Stagfok og Besan med en Reef j men den 30 om Morgenen Klokken 4re maatte giøre vores Stagfok og Besaen fast igien og satte vi Store-Besan ved igien

Klokken 7 tog vi vores Bonnet⁹⁾ bort / Klokken 12 maatte vi giøre vores Storreseil stast (fast) thi Skibet laa ganske forsmurt (?) i Vand / Klokken 5 om Aftenen tog Veyer af og vi satte vores Storreseil ved igien / om Natten Klokken 12 satte vores Stagfok ved igien / den 31 om Morgenen Klokken 8te satte vores Topseil ved igien, Klokken 12 satte vores Kleyver ved og slog vores Ny Besaen under / Vinden Syd ost / den 1 April slog vores Bonnet under og satte vores Bramseil ved Klokken 12 / den 2 satte vores Breefok ved Klokken 12 Vinden Vesten

vores kues Ost syd ost / den 3 Vinden Sydst / om Aftenen Klokken 8te giorte vores Breefok og Bramseil fast og Een Reev j Besaen / den 4 Klokken 12 giorte vores Topseil fast / Eftermidagen Klokken 4re Kleyver og Besaen fast / om Aftenen Klokken 10 giorte vores Stagfok fast / Dernæst Klokken 12 tog vores Bonnet under Storre Seil bort / den 7 om Morgenen Klokken 4re satte vi vores Besaen ved og Stag fok ved / om midagen vores Kleyver og Topseil ved sat / den 8 Klokken 9 vores Topseil fast giort om formiddagen /

om Aftenen Klokken 5 løs giort og en Reev ind sat / den 10 Klokken 8te samme Reev udstokken / Klokken 12 en Rev udaf Besanen / om Eftermidagen vores gamle store seil af slagen og det Nye under igien / den same dag klokken 10 satte vores Bramseil ved / den 11 satte vores Breefok ved igien om Morgenen Klokken 7 / samme Dag Klokken 10 Breefok og Bramseil fast giort igien og slog vores gamle Stagfok af og satte den Ny under igien / Vinden Nort ost vores rette kues Oest Sydst / den 13 Vinden Vesten med ganske tyk

Lugt med mist og regen / Den 19 Klare lugt / Morgenen tillig Klokken 4 fik vi C Ortigal¹⁰⁾ at see / om Aftenen kom vi tet under Landet men kunde dog ingen ret kendest faa deraf / Natten laa vi ved der under landet / der med løb Vinden oest Syd oest / den 20 om Morgenen Klokken 9 Prayedede vi en Fransmand som giorte os underretning at det var C Ortigal / den 21 Vinden Vesten. Der paa en Storm / den 28 kom vi under landet igien med stille / Den 29 fik vi loes ombord fra Rebbe De Selle

Den 1ste May kom vi til vores begierde Plads Sant Andero¹¹⁾ / Den 4de Begynde at losse / den 16 udlosset vi det sidste af Kiøbmands gods / vores Ballast indfanget i Skibet den 26 og 27 May / derpaa den 1 Iunius har vi lettet vores Anker og gik til Søes Morgenen tillig / derpaa har nest Guds Hielp fuld bragt vores Reise / og kom paa Nantes Ræeveer¹²⁾ den 9 Iunius til Penbøf¹³⁾ vores Loes ombord. Same Morgen Klokken 8te under Bueline¹⁴⁾

den 16 Iunius kom vi til Stad Nantes / dernæst blev vi befragtet den 10 Agust paa Amsterdam med en Ladening Sokker og Begynde at lade den 13 Agust / den 22 fik vores ? last og gik den 23 fra Staden / den 11 Sebtember kom vi i Daro¹⁵⁾ og tog vores sidste ladning ind samme Eftermiddag og Natten der med til Klokken var halv fire om Morgenen, den 20 har vi lettet Anker

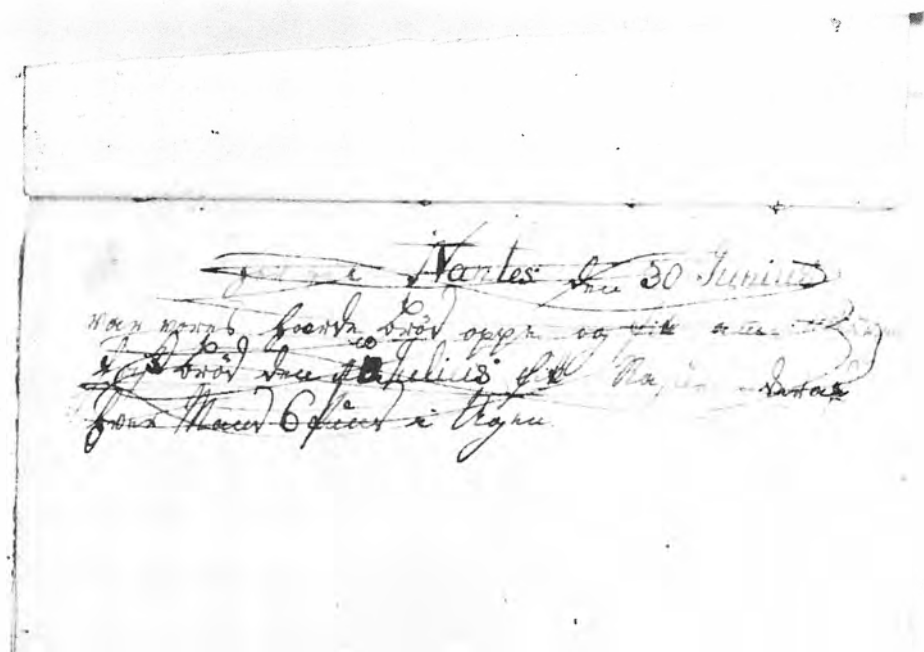
og gaaen der fra om eftermiddagen klokken 4re / der nest ere vi kommene til Penbøf den 23 September

Morgenen tillig klokken 6 / den 24 der fra og seilde til Santloceer¹⁶⁾ / den 25 Morgenen klokken 4re satte vores Baad ind og lettet vores Anker og gik til Søes / den 27 saa vi Heisandt¹⁷⁾ O N O fra os 4 Miil / Vinden Sydost om aftenen Osten / den 30 dito om Eftermidag Klokken 3 saa vi Englands Ende / vinden Ostelig / om aftenen Klokken 8te halste¹⁸⁾ over Styrbord / Den 8 October om Aftenen Klokken 6 fik vi vores Loes ombord under Doeveren / den 12 October om Aften Klokken 7 kom vi j Texel / den 16 kom vi for Staden / den 17 kom vi til vores legge Plads

(Herfra fortsættes med blyant.)

Den 2 November giorte vi forklaring / den 3 dito om Aftenen fik vi vores Penger og blev betakket for tro tjeneste / den 4de hente ieg mit Tøy fra Borde / Den 7 dito bragte det igien ombord paa Smakken / den 16 dito gik vi med en Osten Vind fra Staden og kom den 19 dito i Søe fra Ammerland formidagen Klokken 10 og kom inden List til Ankers den 20 dito om Midag Klokken 12 / Den 22 dito kom vi der fra formiddag Klokken 10 og var Klokken 12 for Ballum

og kom samme Aften hiem igien -

Her til Nantes den 30 Iunius var vores haarde Brød oppe og fik same Middag frisk Brød den 10 Iulius fik Rasuen deraf hver Mand 6 Pund i Ugen.

(Her følger tre blanke sider.)

(Der fortsættes med blæk på langs ad siden, overstreget:)

Her til Nantes den 30 Iunius var vores haarde Brød oppe og fik same Middag frisk Brød

Den 10 Iulius fik Rasuen der af Hver Mand 6 Pund i Ugen

Friderich Wilhelm Pitters Anno 1789

Den 25 October haver ieg op tagen hos Captain Iochem Hanssen Shut 2 Gylden 13 Styver dernæst Anno 1790 den 1ste Ianuarius haver ieg kiøbt en Kande Brendevin 2 Gylden 2 Styver og haver optagen hos vores Captein to Spansematte¹⁹⁾ den 4 Ianuarius og haver Betalt benævende Brendevin den 5te Januar

(Overstreget: og haver begyndt same Eftermiddag at Losse og ud Lossede 230 Sækker. Overstregning slutter.)

Fem Pund Tobak har ieg kiøbt og har gien for hvert Pund en Bestæt²⁰⁾ som var til sammen en Spansemat og har deraf over given 2 Pund til Pitter Ranges og 2 Pund til Aarrendt Henrig Arends vores Kock / en hat har ieg solt til Tønnes Tønnesen for 28 Styv / Et par Støvel kiøbte ieg af vores Captein for 4½ Gylden / Købte nok et Pund Tobak for en Besæt / den 16 May har ieg optagen en Spansemat her til Sant Andero

den 20 Iunius har jeg optagen til Nantes Een Lovies²¹⁾ eller 3 Gylden Hollands / den 1 Agust har ieg optagen her til Nantes 2 Liever²²⁾ eller En Gylden Holland / den 22 har ieg laandt Ene Beset eller 10 Styver af Tønnes Tønnesen

(Her følger en blank side.)

(På langs ad siden:)

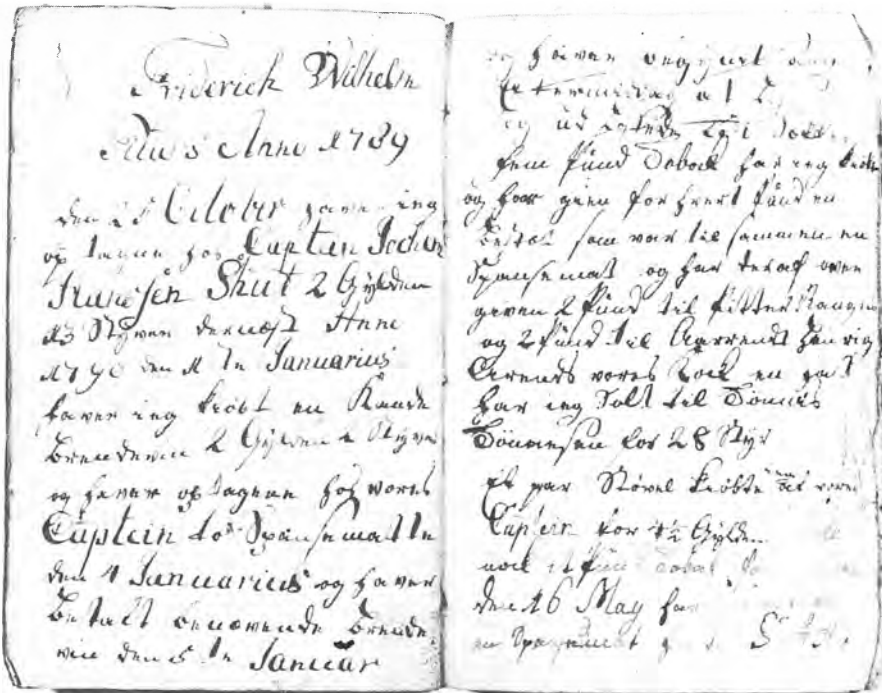
En sandbank N.V. te V. fra det Syndeste Torn ½ Miil fra Landet Mellem Bulien²³⁾ og Nantes ræveer.

(Derefter på tværs af siden, delvis ind over det forgående:)

Friderich Wilhelm Pitters

Medelborg	2 Gylden 13 Styv
Cadix	5 Gylden
for et par støvel	4 Gylden 10 Styver
Sant Andero	2 Gylden 10 =
Nantes	3 Gylden
Nantes	6 Gylden
Nantes	1 Gylden

24 Gylden 13 Styver

Redegørelse for optagelse af forskud på hyren og køb af en kande brændevin i anledning af det nye år.

(På langs ad siden:)

Friderich Wilhelm Pitters van Harris (Smukt skrevet med latinsk skrift.)

*

I november 1792 blev Friderich Wilhelm Petersen gift med Catharine (Catrine) Petersdatter, født 1760 i Harres. I dette ægteskab var der to sønner, hvoraf kun den ene overlevede forældrene.

Efter faderens død overtog F. W. P. fæstet i 1797. Det vides ikke, om han kom ud at sejle igen, men hvis det har været tilfældet, kan der kun have været tale om korte perioder. I følge sønnens oplysninger købte han jord til i 1796 og 1807.

På folketællingslisten fra 1840, den første fra området efter 1769, kaldes han husmand og tømmermand. Da han døde den 6. januar 1842 overtog sønnen, Peter Nielsen Wilhelmsen, født den 23. august 1798, både fæstet, der nu var på 2 halve kåd, og tømmervirksomheden.

Det hefte, hvori optegnelserne findes, er ca. 10 cm × 15,7 cm. Det marmorerede omslag viser, at heftet er købt (til formålet?) og ikke – som andre hefter fra denne familie – hjemmelavet. Det indeholder 14 upaginerede blade af ret groft papir med vandmærke: streger på langs ad bladet.

De første 19 sider indeholder beretningen om Friderich Wilhelm Pedersens to rejser.

Den falder i to dele efter det anvendte skriveredskab:

1: Side 1 til og med side 17 er skrevet med samme slags blæk og med en ensartet håndskrift. Dette antyder, at denne del er skrevet (nogenlunde) ad én gang.

Der er brugt gotisk skrift, undtagen til måneders, kaptajners og skibes navne og til stednavne. I disse tilfælde er der hyppigst anvendt latinsk skrift.

De mange detaljer i dele af teksten gør det rimeligt at antage, at der har foreligget notater eller lignende før den endelige nedskrivning. Dette synes navnlig at fremgå af omtalen af losningen i Cadix og af sejlmanøvrerne fra den 12. marts til den 20. april 1790.

Optegnelsen om brød, skrevet i Nantes, og notatet om en sandbanke ved Nantes kan være sådanne notater, der er blevet bevaret, fordi de er kommet i et forkert hefte. Deres indhold får læseren til at ønske, at det var de mulige notater, der var bevaret, og ikke den ret tørre renskrift.

2: Side 18 og 19 er skrevet med blyant, sandsynligvis efter hjemkomsten til Harres. Hvis denne formodning holder stik, er det vel rimeligt at antage, at de foregående sider er skrevet i Amsterdam efter skibets hjemkomst fra Nantes.

De følgende tre sider er blanke. Så følger den ovennævnte optegnelse om brød, overstreget og skrevet på langs ad siden. De følgende tre sider indeholder de sammenhængende optegnelser om pengeforhold, forskud, småhandler etc.

Der findes desværre ikke oplysninger om, hvor stor hyren var, eller om, hvor meget der var tilovers ved hjemkomsten.

Da disse optegnelser med hensyn til blæk og håndskrift ligner beretningen på side 1 til 17, tør man antage, at disse notater også er skrevet i Amsterdam. Det ville vel også være fornuftigt af forfatteren at skaffe sig et overblik over sine økonomiske forhold før den endelige afregning, som jo fandt sted den 3. november. På den anden side findes der formuleringer som »her til Nantes« og »her til Sant Andero«, men de kan være overtaget fra tidligere affattede notater.

Efter en blank side følger nu to sider (den sidste side i heftet og omslagets inderside) med kladdelignende optegnelser: notatet om en sandbanke ved Nantes, en sammentælling af nogle af tallene fra omtalen af losningen i Cadix og en af beløb, som svarer til dem, der forekommer på de tre sider med den sammenhængende redegørelse for pengeforhold.

Desuden findes der en liste, som kan være en huskeseddel eller en slags inventarieliste. Den er kun delvis læselig. Det kan dog ses, at der optræder

ting som tobak, janever, sirop, kaffe, the, sokkerlatte, thetøy, sokker, strømpe, gaffel og knif.

NOTER:

1. Syrnamen: Suriname, tidl. Nederlandsk Guiana.
2. Maers: Farvandet mellem Texel og fastlandet.
3. Medel Borg: Middelburg på Walcheren.
4. Rammeges: Vel Ramsgate. Ræe = red.
5. Zeevilien: Sevilla.
6. Pibe: Fustage, tønde, til transport af vin, rummede ca. 500 liter.
7. Skal måske læses Mayes. Majs?
8. Cavinster: Sikkert Kap Finisterre.
9. Bonnet: Sejldugsstykke, der føjedes til underliget af et sejl for at gøre dette større. (Videnskabs-selskabets Ordbog, bind 1, 1793).
10. C Ortiegal: Kap Ortigal på Spaniens nordkyst.
11. Sant Andres: Santander, opr. Fanum Santi Andreae.
12. Nantes Ræveer: Nantes Rivière betyder flod.
13. Penbøf: Paimboeuf, nu tilsandet havn på sydsiden af Loires munding.
14. Bueline: Ikke identificeret, men må ligge nær Nantes, jf. notat om sandbanke.
15. Daro: Ikke identificeret. Skal måske læses som Duro.
16. Santloceer: Ikke identificeret.
17. Heisant: La Quessant. Ø ud for Bretagnes kyst.
18. Halse: Vende for vinden.
19. Spansematte: Mat, en tidligere meget brugt betegnelse for visse spanske sølvmønter, som til ind i det 17. århundrede også var gyldigt betalingsmiddel i Nederlandene, særligt om real van achten, en sølvmønt til en værdi af 8 realer eller 2 hollandske gylden og 5 à 8 stuivers. I 1790 har benævnelsen nok været brugt af hollænderne om peso, og med adjektivet spaansche foran. (Kilde: Wordenboeck der nederlandsche taal, bind 9, 1913).
20. Bestæt: Det har ikke været mig muligt at identificere denne møntsort.
21. Lovies: Louis d'or.
22. Liever: Livre. Værdiforholdet mellem loviaes og liever synes påfaldende.
23. Bulin: Vel det samme som Bueline.

Knud Jensen – folkemindesamler og lokalhistoriker

En oversigt over hans indsamling og forfatterskab

Af INGE ADRIANSEN

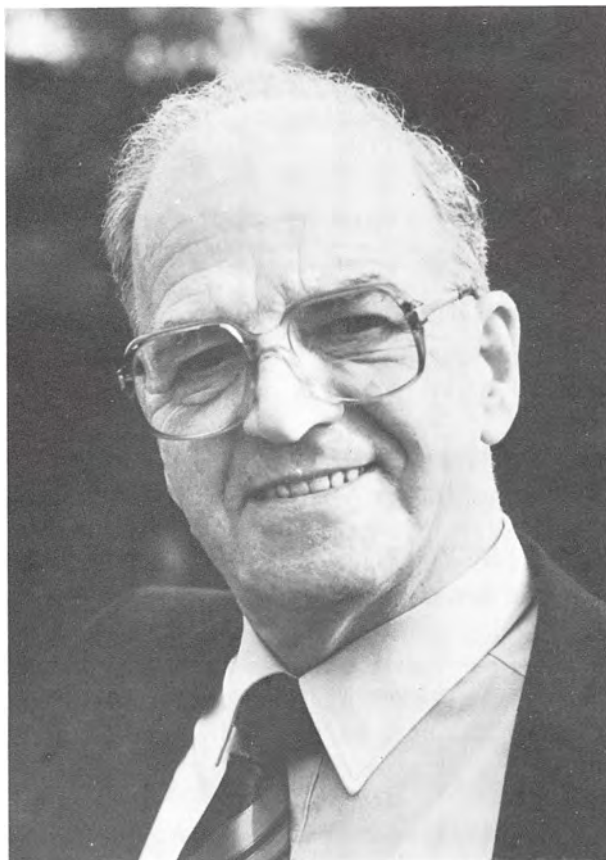
I maj 1986 døde fhv. politiassistent Knud Jensen, Padborg, og et langt liv i lokalhistoriens og folkemindvidenskabens tjeneste afsluttedes hermed. Knud Jensen fødtes i 1920 i Janderup sogn i Sydvestjylland. Han uddannedes som politibetjent, og efter ansættelser et par steder i landet kom han i 1946 til Padborg og gjorde her tjeneste i den store politistab ved grænsen frem til 1983. Fra sit barndomshjem, især fra sin mor, Ane Marie Jensen, havde han en levende interesse i fortiden, et klart øre for dialekter, en god hukommelse og iagttagelsesevne.

Disse evner kom til rig udfoldelse, da Knud Jensen fra midten af 1950erne begyndte mere systematisk at interessere sig for kulturhistorie og indsamling af folkeminder. Under et besøg på Dansk Folkemindesamling i København knyttede han en kontakt til arkivar Hans Ellekilde, der opfordrede ham til at blive en af Folkemindesamlingens faste meddelere. Optegnelse af folkeminder af alle mulige slags blev fra da en af Knud Jensens livsopgaver. Han arbejdede ihærdigt med denne opgave i sin fritid ud fra en fast overbevisning om den nationale og folkelige betydning af dette arbejde.

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning

I 1961 tog Knud Jensen også forbindelse med Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning ved Århus Universitet og modtog straks en opfordring fra professor Peter Skautrup til at blive meddeler til Jysk Ordbog. Gennem årenes løb besvarede Knud Jensen ialt 56 af instituttets spørgelister.¹⁾ Besvarelserne var altid meget omhyggelige og byggede til det sidste på et nært samarbejde med hans endnu åndsfriske mor, der hele sit liv, bortset fra et par år som tjenestepige, har boet i Janderup. Igennem moderen har han kunnet optegne et meget gammelt sproglag, idet hun har haft en sikker erindring om sine forældres sprog, og Knud Jensen har således kunnet indsende oplysninger om dialektord anvendt i midten af 1800-årene. Udover de mange værdifulde oplysninger om Janderup-dialekten har han til Instituttet for Jysk Sprog og Kultur fremsendt mangfoldige optegnelser om et bredt spektrum af emner vedr. folkekultur nedskrevet efter meddelere i Sønderjylland og Sydvestjylland. Disse optegnelser

Fhv. politiassistent Knud Jensen (1920-86), privatfoto 1986.

er altid forsynet med omhyggelige oplysninger om meddelerens data, ordenes brug, betydning og udtale.

Dansk Folkemindesamling

Til Dansk Folkemindesamling indsendte han også talrige optegnelser, især om den åndelige folkekultur. Det var eksempler på tro og overtro i ældre tid, rim og remser, skik og brug.²⁾ Meget af dette materiale var udskrifter fra Knud Jensens dagbøger, som han førte udførligt og samvittighedsfuldt fra omkring 1970. Dagbøgerne er fortsat i familiens eje, og de rummer originalmaterialet til meget af det stof, som indsendtes til arkiverne.

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser

Til denne institution knyttede Knud Jensen kontakt i 1962, da han tilbød at besvare spørgelister. Han fik straks tilsendt en spørgeliste om jagt, som også besvaredes, men derefter gik han over til at indsende egne optegnelser om de kulturhistoriske emner, som havde hans særlige interesse. Knud Jensen ønskede ikke kun at være meddeler til andres spørgeskemaer, men lagde stor

vægt på at beskæftige sig med de områder indenfor kulturhistorien, som *han* fandt væsentlige. Det er blevet til en meget omfattende samling af optegnelser af sæd og skik i Sønderjylland og Sydvestjylland, som han i årene 1962-79 indsendte til Nationalmuseet, 325 optegnelser på ialt 1152 ark.³⁾ Dette materiale ligger i dag i NEU's samlinger, ordnet emnemæssigt, og vidner om optegne-rens brede interessefelt, der spændte fra død og begravelse, kræmmere og pran- gere, kalkning og afstølpning til renlighed og røgt, mad og måltider. Langt den største gruppe er dog bagning, især bagning i den store bagerovn, og brug af kors i surdej. Dette materiale viser den sammenhæng, der har været i hele livsformen, en sammenhæng der først og fremmest er betinget af den selvforsyn- nende gårdhusholdning, hvor en del af kvindearbejdet langt op i tiden har været at forvalte traditionerne.

Varde Museum

Fra 1960erne havde Knud Jensen også forbindelse med museerne i Sydvestjyl- land, først og fremmest med Varde Museum. Det var indenfor dette museums virkeområde, at Knud Jensen især indsamlede stof, og på initiativ af museums- inspektør Søren Manøe udskrev Knud Jensen betydelige mængder traditionsstof fra sine dagbøger til Varde Museum. Det drejer sig om fem samlinger, hvor de fire er ret omfattende: Traditionsstof fra Varde-egnen optegnet i perioden 1959-85 (189 sider), Folkeminder fra Oksby og Ho sogne, optegnet 1960-77 (69 sider), Erindringer fra Oksby Sogn fortalt af Ane Metthea Petersen (72 sider), Beretninger fra Oksby Sogn, optegnet 1976-84 (47 sider) og Kvinder fra Oksby sogn i Vesterbodragt (16 sider med fotos).

I privateje findes endvidere hans mors barndomserindringer fra Janderup sogn (51 sider). Ialt er der således 444 sider med beretninger og optegnelser fra det sydvestlige Jylland.⁴⁾

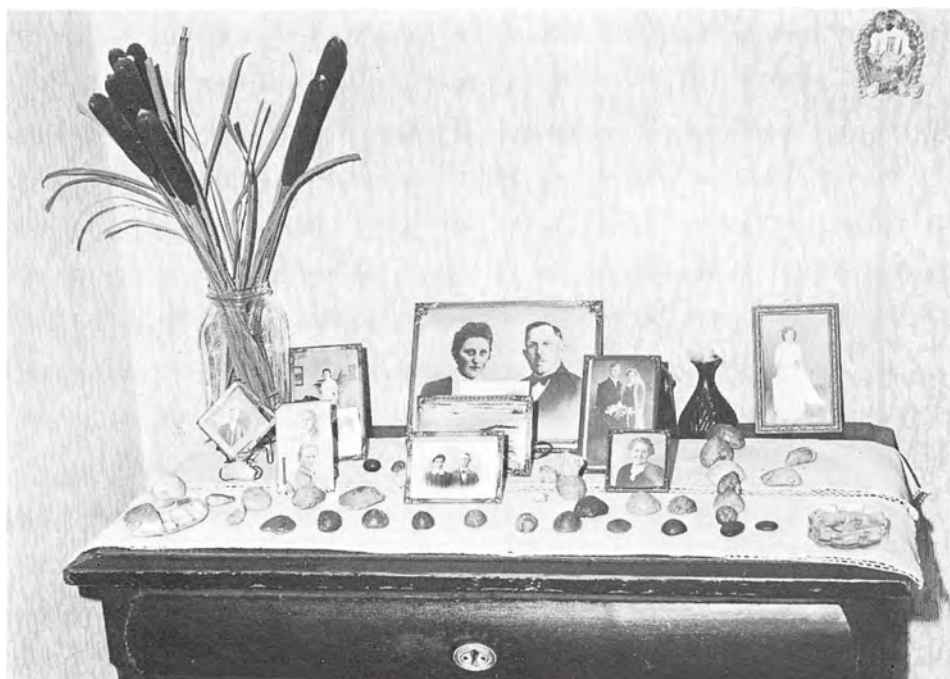
Museet på Sønderborg Slot

Knud Jensen havde forbindelse med Museet i Sønderborg fra slutningen af 1960erne. På opfordring herfra deltog han i Nordisk Etnologisk Folkloristisk Kongres i Sønderborg i 1972, og der arrangeredes ved denne lejlighed en udstil- ling af hans mange brød- og kagemodeller i museet. Vi drøftede ved denne lejlighed spørgelister om kulturhistoriske emner, og han gav da udtryk for, at han foretrak sin egen indsamlingsteknik, da han gennem egen erfaring var nået frem til de ting, der burde spørges om.

I 1973-74 overdrog Knud Jensen en række af sine dejmodeller til museet. Det drejede sig om ni surdejs-modeller, alle med forskellige former for kors eller andre beskyttende mærker. Desuden var der mange forskellige »skrabeka- ger«, dvs. kager lavet af dejrester til børnene. Det var både »wakker«, bladka- ger, knæpkager samt spiralsnoede og fingernippede skrabekager. Altsammen modeller udført af Knud Jensens berettere i forbindelse med, at de fortalte ham om bagning i den store ovn.⁵⁾ Disse 28 modeller udgør et fint supplement til de mange grundige optegnelser.

Når Knud Jensen fotograferede, var det med samme omhu og indsigt, som han foretog sine optegnelser. Under sit besøg hos Christine Warming, Gram sogn, i 1970, lod han hende demonstrere mærkning af surdej. Det var dog ikke kun metoden, men hele mennesket han ville have med. Derfor lå det også nær, at et meget »fortællende« hjørne af Christine Warmings aftægtsstue blev fotograferet. På hendes kommode stod en tæt samling af familiefotografier, 20-25 forstenede søpindsvin, »tordensten« og et glas med dunhammer.

(Optegnelse A 354, Museet på Sønderborg Slot).

I 1985 traf museet aftale med Knud Jensen om at overtage alt hans skriftlige materiale om sønderjysk brødbagning, surdejsmærker og kostskikke. Det drejer sig om knap 100 optegnelser. Hertil kom godt 70 optegnelser om folketro, børnelege, årets gang m.v., alt sammen klassiske folkloristiske optegnelser. Især materialet om brødbagning og surdejsmærker er værdifuldt, og optegnelserne her er ledsaget af fine fotos af Knud Jensens meddelere. Efter hans død har museet yderligere fået overladt ca. 100 optegnelser af samme art som førnævnt, så der ialt er 270 optegnelser med 781 ark fra hans hånd. Dette materiale er indgået i museets kulturhistoriske arkiv og er her ordnet emnevis og ikke efter optegneren. Man skal således søge Knud Jensen-optegnelser i en række emnegrupper. Dele af dette materiale findes også i NEU, men langt fra alt.

Lokalhistorie

Lokalhistorie var også et af Knud Jensens mange interessefelter, og sin største indsats ydede han her gennem bidrag til »Janderup og Billum Sogne«, bind II og III, der udkom 1982-83. Han har her skrevet om gårdhistorie og om fattigvæsen og jordemødre. Især de to sidste artikler vidner om forfatterens omfattende arkivarbejde, hans sociale engagement og forståelse for kultursammenhænge.

Også i Padborg, hvor han boede, ydede Knud Jensen en betydelig indsats i det lokalhistoriske arbejde, dels gennem sit arbejde i bestyrelsen for Bov Museum, dels i museets tre første årbøger, som han både redigerede og skrev de fleste artikler til. Til det omfattende værk »Bov Sogns Historie«, der udkom i 1969, skrev han en artikel med en for ham karakteristisk titel: »Trolddom og blod, kors i brød og smør, gamle arbejdsmetoder og skikke, rim og remser«. Denne lange titel giver et godt billede af de omfattende felter indenfor kulturhistorien, som havde hans interesse fra ungdommen og til hans død.

Cypern

Cypriotisk folkekultur fængede Knud Jensen, da han i tre perioder, 1965, 1966 og 1971, gjorde tjeneste som forbindelsesofficer i den danske FN-styrke på øen. Han indsamlede stof både om tro og overtro og den materielle folkekultur, især om landbrug. En karakteristisk del af øens folkekultur er legemsstore forrådskar – pitarier – som ofte kan være smukt ornamenterede. Knud Jensen gjorde et stort arbejde for at få indsamlet materiale om ornamenter på forrådskar og de pottemagere, som skjulte sig bag disse mønstre og signaturer. Han vendte senere tilbage til Cypern, ialt 7 gange på ferie/studietur for at supplere dette materiale. Betydelige dele af dette er bearbejdet og sendt tilbage til et af de lokale museer på Cypern. Her havde man hverken fotos af lerkarrene eller beskrivelser af disse mange fremragende eksempler på cypriotisk pottemagerkunst.

Et liv i kulturarbejdets tjeneste

Dansk lokalhistorie, arkæologi og folkemindevidenskab har været omfattet af stor interesse, ja næsten kærlighed fra kredse, der når langt udenfor de professionelle lille skare. De mange engagerede amatører leverer ofte meget vægtige byggesten til de bygninger, som kommer til at bære andre navne. Meget af det materiale, som Knud Jensen nedtegnede og indsamlede med så stor flid, vil andre kunne udnytte, fordi det ligger frit tilgængeligt i offentlige arkiver. Men heldigvis nåede han også selv at bearbejde og publicere en del. Dette ses klart af fortegnelsen over hans forfatterskab, s. 20. Det manglede heller ikke på rosende ord fra de mange arkiv- og museumsfolk, som han var i jævnlig kontakt med. Arkivar, dr. phil. Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling, har således karakteriseret Knud Jensen som en af de bedste, nutidige folkeminde-optegnere i hele Norden.⁶⁾

Trods al anerkendelse fra fagfolk var det ikke muligt at skaffe ham arbejdsro i hans tjenestear. Det var en gammel drøm for ham helt at kunne hellige sig arbejdet med folkeminder og lokalhistorie. Men de muligheder, der bestod i forrige århundrede, i Tang Kristensens tid, for at støtte arbejde af denne art er i dag fjernet fra finansloven. Det var dog Knud Jensen en stor glæde, at der i 1979 kom en officiel anerkendelse for hans mangeårige indsats som kulturoptegner i form af to måneders stipendium fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Han udnyttede denne orlovsperiode til at renskrive etnologiske og folkloristiske beretninger samt optegnelser om dialektord. Endvidere indsamledes beretninger om bagning i den store ovn, det emne, som gennem årene havde fastholdt hans interesse.

Selvom Knud Jensen var stærkt optaget af tro og overtro, overtolkede han aldrig fænomenerne, og mange af hans optegnelser om surdejsmærker viser, at kors- og beskyttelsestegnene var blevet relikter næsten uden indhold. Han forstod at spørge klogt og med indsigt, dette vidner alle hans optegnelser om, og materialet om bagning viser tillige, at han var optaget af den jævne skønhed i bondekulturen, f.eks. af den særlige omhu for de produkter, man selv fremstillede. Han noterer ofte, at beretterne har lagt vægt på at fremstille brødene så smukke som muligt, enten med en fin skorpe eller et mønster eller et bevarende tegn.

Knud Jensen arbejdede i den klassiske tradition både som folkemindesamler og som lokalhistoriker. Han forvaltede og videreførte en tradition for omhyggelige detailstudier, der byggede på en blanding af skriftlige og mundtlige kilder. Hans optegnelser er præget af stor omhu og nøjagtighed, man fornemmer på en positiv måde, at de er skrevet af en trænet politimand, der er vant til at skrive rapporter. Knud Jensen lagde samtidig vægt på, at de personhistoriske oplysninger om meddelerne skulle være i orden. Det var ikke blot fænomener om tro og overtro, sæd og skik og kors i brød og smør, han studerede, men først og sidst var det *mennesker*.

Knud Jensens forfatterskab
En udvalgt bibliografi

1961

Solvognen fra Janderup

[Bemærkninger til Carl Lindberg Nielsen i 1947]

I: Fra Ribe Amt 1961, bd. 15, s. 296

1962

Hyrdeliv og hyrdesange

Kronik i Flensborg Avis, 8-9 juni, 1962

Jydepotter under gulve i gamle stuehuse

[Vestjylland]

I: Fra Ribe Amt 1962, s. 389-427

Hexetro

I: Folkeminder, bd 2, s. 159-160

1964

Et politisk ølkrus

[Om Friedrich VII, hertug til Slesvig-Holsten]

I: Sønderjysk Månedsskrift, årg. 40, s. 185-191

1966

Blod som maling

I: Sprog og Kultur, bd. 25, s. 1-11

1969

Trolddom og blod, kors i brød og smør, gamle arbejdsmetoder og skikke, rim og remser.

I: Chr. Stenz og R. P. Sørensen (red.): Bov Sogn, 1969, s. 125-156.

Kors under bunden af jernalderkar

I: Mark og Montre, 1969, s. 9-18

1970

Graasten Politiforening

Redaktion Knud Jensen m.fl. 28 sider.

1971

Sagn og Overtro

[I Sønderjyllands Amt]

I: Gyldendals Egnbeskrivelse, Sønderjylland, bd. 6, s. 216-228.

Overtro og magi på Cypern

I: Dansk Politi, 23. marts 1971

1972

Om en »pinsebod« på Hyllerslev Østermark og andre interessante ting fra et gammelt landkort.

[Tegnet af L. Vesenberg 1786]

I: Fra Ribe Amt, bd. 18, s. 67-85

1973

Sagn og Overtro

[I Vestjylland]

I: Gyldendals Egnbeskrivelse, bd. 10, Vestjylland, s. 230-243

1975

Lerkar under gulve i gamle stuehuse

[I Sønderjyllands Amt]

I: Nordslesvigske Museer, bd. 2, s. 63-74, også trykt i Sønderjysk Månedsskrift, årg. 51, s. 147-158

En fårefold

[Hannevangård, Billum Sogn, Vestjylland 1817]

I: Fra Ribe Amt, bd. 19, s. 141-150

De dødes sogn

[Begravelseskikke og kirkegårde]

I: Folk og Kultur, 1975, s. 5-30

1978

Fra Bov Museum, 1. årg.

Redaktion: Knud Jensen, som også er forfatter til flere artikler:

s. 4- 7. Om stednavnet Oldemorstof

s. 8-22. Nogle oplysninger om Holdbi kro i Holbøl sogn

(Medforfatter Karlo Berkjær Christensen)

s. 23-38. Barndoms- og ungdomserindringer fra Holbøl sogn

1979

Fra Bov Museum, 2. årg.

Redaktion: Knud Jensen, som også er forfatter til hovedparten af artiklerne:

s. 7- 8. Om Frøslev og den nye motorvej

s. 12-15. Karsten Thomsens skottehue

s. 16-24. Om livet i det gamle Frøslev

s. 27-33. Folkeminder fra Frøslev

s. 36-64. Kostbindere i Frøslev

1980

Fra Bov Museum, årg. 3, 1980

Redaktion: Knud Jensen, der også er forfatter til følgende artikler:

s. 8- 9. Om Bov sogn

s. 27-49. Omstrefjende folk og dramatiske hændelser

s. 50-69. Natvægtere i Bov

s. 70-71. Bygaden i Bov set fra nord omkring 1905

s. 75-78. Jacob Jørgensen i Pluskjær

1981

Traditionsoptegnelser om brødbagning

[I Sønderjylland]

I: Nordslesvigske Museer, bd. 8, 1981, s. 70-85

1982

Fattigvæsenet og de fattige

I: H. K. Kristensen og Chr. Simonsen (red.): Janderup og Billum Sogne, II, 1982, s. 25-70

Jordemødre

I: H. K. Kristensen og Chr. Simonsen (red.): Janderup og Billum Sogne, II, 1982, s. 70-85

1983

Janderup og Billum Sogne, III

Redaktion: Knud Jensen og Chr. Simonsen. Heri flere artikler om gårdshistorier (med H. K. Kristensen):

Hyllerslev, s. 88-189, Gryd vad mølle, s. 190-198, Hebo-St. Hebo, s. 199-210,

Sdr. Hebo, s. 211-223, Nørbo, s. 224-246.

Postvæsenet, s. 276-286

1984

Mursten som gravmonumenter

I: Fra Ribe Amt, s. 73-106

Folkeminder fra Janderup og Billum Sogne

I: Fra Ribe Amt, s. 366-407

Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger

[I Vestjylland]

I: Mark og Montre, s. 75-91

1985

Lerkar under et gulv i Løjt

I: Nordslesvigske Museer, bd. 12, s. 134-141

NOTER

Hjertelig tak til fru Eva Jensen, Padborg, museumsinspektør Søren Manøe, Ølgod Museum, arkivar Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling i København, institutbestyrer Ove Rasmussen, Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, Århus Universitet, samt Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. De har alle bidraget med oplysninger til denne oversigt over Knud Jensens indsamling og forskning.

- 1) Brev af 14.08.1986 fra Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
- 2) Brev af 18. aug. 1986 fra Dansk Folkemindesamling
- 3) Opgørelse lavet på grundlag af NEU's meddelerregistrant
- 4) Brev af 04.09.1986 fra Ølgod Museum
- 5) Trods kølig, tør opbevaring i museet kunne brødmøllerne ikke holde sig i længden. Nationalmuseets konserveringsanstalt kunne ikke konservere ubagt dej, og alle modeller gik efterhånden til. Forinden var de blevet fotograferet og opmålt, og nye modeller i holdbart materiale er udført.
- 6) Brev af 2. nov. 1979 fra Piø til Knud Jensen, nu i Museet på Sønderborg Slot.

Bognyt

En åbenhjertig skolehistorie

Auguste-Viktoria-Schule Flensburg 1886-1986. Red af H.-J. Herold, K.-O. Kahrmann, J.-P. Leppinen, C.-P. Schmidt. Kleine Reihe der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte Heft 13, Flensburg 1986, 282 s. ill. DM 25,-.

»Auguste-Viktoria-Schule« er i dag et af Flensborgs tyske gymnasier. Skolen er grundlagt i 1886 som »Höhere Mädchenschule«, og 100-års jubilæet er nu markeret med et festskrift – en spændende og modig bog, som kritisk behandler en række udvalgte aspekter af skolens historie.

Gennem de første 80 år optog skolen alene piger, på grund af de høje skolepenge især fra over- og mellemklassehjem, og der blev givet undervisning på mange planer. Underskolen blev skilt ud i 1922, og skolen var derefter et pigegymnasium på linje med drengegymnasierne. Indtil 1956 var også et børnehave lærerinde-seminarium tilknyttet. Elevtallet fulgte tidernes skiftende konjunkturer. O. 1920 var der ca. 800, i 1980 ca. 1.000 elever.

Bogen begrænser sig imidlertid ikke til blot at fortælle intern skolehistorie. Læseren får træk af den almindelige skole- og kulturpolitiske udvikling gennem et århundrede. Skolen var fra starten en standsskole for borgerskabets døtre. Pigerne skulle styrkes i de særlige kvindelige dyder, som tjente deres rolle som mødre, hustruer og statens loyale tjenere.

Kejserdømmets fald og indførelsen af Weimar-republikken betød nok ligestilling af dren-

ge- og pigeuddannelserne, omend med bibeholdelse af særlige kvindelige dannelsesstanker. Men den gammelkendte ideologi fra den Wilhelmske tid – antidemokratiske, kejsertro og stortyske toner, forherligelse af krig og helte dyrkelse – lød stadig fra skolens ledelse. Dansk blev fortsat tilsidesat i undervisningen. Derimod plejede skolen levende kontakter med Nordslesvigs tyske mindretal, og herfra søgte en del til skolen i Flensburg.

Naziregimet fra 1933 forstærkede den nationalistiske tone, som egentlig havde hersket fra starten. Samtidig kom udviklingen hen mod pigernes ligestilling med drengene ud for et kraftigt tilbageslag. Krigsårene og de første efterkrigsårs trængsler betød uregelmæssig undervisning. Talrige erindringsglimt i bogen giver et levende billede af de mange vanskeligheder i krigsårene og årene derefter.

Kapitulationen i 1945 medførte rodløshed, ja næsten et kulturelt vacuum. Først i 1947/48 nærmede livet sig igen vante former. Langt om længe sejrede demokratiske toner i uddannelsen. I 1948/49 og permanent fra 1972 blev der plads for danskundervisning. I historieundervisningen blev et stort projektarbejde i 1982 om KZ-lejren i Ladelund symptomatisk for en

ny tids kritiske stillingtagen til fortiden.

Bogen viser med andre ord, hvordan den nationale modsætning fandt udtryk i en tysk pige-skole gennem et århundrede, og forfatternes åbenhjertige redegørelse for de første 60 års barske tyske nationalisme og antidemokratiske stemning i skolevæsenet bør fremhæves med anerkendelse.

Også bogens arkitekturhistoriske afsnit peger ud over den snævre lokalhistorie. I 1912 blev skolen opkaldt efter kejserinde Auguste Viktoria, datter af den bekendte Augustenborg-prins »Friedrich der Achte«. Det skete i anledning af indvielsen af de nye bygninger, som stadig

præger bybilledet. Skolen blev næsten et »parade-eksempel« på den nye »Heimatschutz«-arkitektur, præget af dr. Ernst Sauer mann og Flensborgs Stadtbauinspektør Paul Ziegler. På en stor byggeudstilling i 1912 blev skolen fremhævet som banebrydende og et eksempel til efterfølgelse for en ny og mere ægte og hjemstavnspræget arkitektur. Dette satte spor mange steder i de følgende år, også i Nordslesvig.

Kun enkelte sider af dette meget bredt anlagte og smukt udstyrede festskrift har kunnet fremhæves her. Men bogen fortjener opmærksomhed, også fra dansk side.

lnh

Værdifuld årbog om heste

Jørgen Bromand og Jørgen Slettebo: Heste på Als og Sundeved. Fra Als og Sundeved bd. 63, 1985, 109 s., ill. Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Pris for ikke-medlemmer 60 kr. Ekspedition: Museet på Sønderborg slot. 6400 Sønderborg.

Årbogen er bygget op over afdøde gdr. Jørgen Bromands manuskript om heste, specielt hertug Christian August II.s stutteri og dermed hørende interesse for hesteavl.

Det er sikkert almindelig kendt at hertugen var meget interesseret i fuldblodsheste og deres krydsning med bondeheste. Men Jørgen Bromand har gennem et årelangt studium fundet frem til detaljer, der ikke tidligere er beskrevet. Detaljer, der viser, at hertugen med samme energi og vilje som i sit politiske engagement går ind for sine ideer, og at han ikke tåler kritik. Det var heller ikke lutter idealisme, når hertugen tilbød bønderne, at de kunne få deres hopper gratis bedækket. Det tjente også hertugens økonomiske interesse i avlsarbejdet. Et langt afsnit omhandler de af hertugen afholdte årlige væddeløb, der var et led i hans reklame for salg af avlsdyr. Væddeløbene, der blev afholdt i forbindelse med hertugindens fødselsdage, tiltrak mange tilskuere, og var på Als sommerens største festdag.

Årbogen indledes og afsluttes med kapitler skrevet af museumsinspektør J. Slettebo. I det første fortælles om heste i forbindelse med sagn og overtro, om hestens betydning for vore fjernerne forfædre og op til vor tid, og om vildhesten, som var et rart supplement til den daglige føde,

men senere i bronzealderen blev tæmmet til træk- og ridedyr. Dette afsnit, som omtaler de mange mosefund, er ledsaget af tegninger, der giver viden om hestens rolle i menneskets tjeneste i fred og krig.

I bogens sidste kapitel redegør Slettebo for ringridningens historie. Denne vor tids store årlige folkeforlystelse kan spores tilbage til middelalderen, men da under andre former. Noget centralt har det dog altid været at forsøge at spidde den lille ring med lanser. Senere blev der af konger og fyrster arrangeret ringridning ved festlige lejligheder, hvor unge adelsmænd kappedes om at vinde. Borgere og bønder, der var tilskuere ved disse ringridninger, fik også lyst til at forsøge sig. I slutningen af 1500-tallet dukker de første borgerlige ringridninger op, og skikken er stadig bevaret og i vor landsdel stærkt udbredt siden slutningen af 1800-tallet. Og ikke kun i byerne, men også i landsognene findes ringriderforeninger, de ældste omkring 100 år gamle.

Bogens tekst er ledsaget af mangfoldige illustrationer af smukke heste, gengivet efter malerier eller tegninger og mange fotografier fra ringridningsfester. Det er et stykke værdifuldt lokalhistorie og kulturhistorie, der er fastholdt i denne årbog.

pa

Et godt almanakregister

Sprogforeningens Almanak. Register 1894-1983. 1.-90. årgang. Ved Jørgen Mathiasen. Aabenraa, Sprogforeningen, 1986. 163 sider. Pris kr. 95,- plus forsendelse. Ekspedition: Sprogforeningen, »Folkehjem«, Haderslevvej, 6200 Aabenraa.

Sprogforeningens nye almanakregister, som afløser den foreløbige oversigt i årg. 76 fra 1969, er en udførlig indholdsfortegnelse med tilhørende registre og giver en god oversigt over de 2263 artikler.

Personalhistorien tegner sig ikke overraskende for godt halvdelen af artiklerne og skønlitteraturen er den anden store gruppe med lidt over 500 numre. Den sidste fjerdedel fordeler sig på en snes forskellige emnekredse, svarende til det mønster, som er benyttet i »Læs om Sønderjylland« (1964) og »Indholdsfortegnelse til Sønderjysk Månedsskrift 1948-74« (1977).

Det personalhistoriske afsnit med almanakens mange nekrologer giver med sin klare opstilling og sine supplerende oplysninger en udmærket mulighed for hurtig søgning af personer. Et særskilt register over forfattere til nekrologer viser, at Jakob Pedersen har skrevet flest (82) med L. P. Christensen (41) og Morten Kamphövener (37) næst efter. H. P. Hanssen har bidraget med 18 og Nicolai Svendsen med 23 nekrologer.

Historisk vejviser

Historisk vejviser. Ved Annegrethe Dybdahl. Organisationer, arkiver, biblioteker, specialsamlinger, museer, konserveringsanstalter, foreninger. Dansk historisk Fællesforening 1986. 146 s. Pris 100 kr. Ekspedition: Dansk historisk Fællesforening, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Med præsentationen af »Historisk Vejviser 1986« og den farverige for- og bagside føles umiddelbart, at publikationen er udført af en kyndig hånd. Redaktionen har udført et stort og sikkert også vanskeligt arbejde med at tilgode alle ønsker, vejviseren er et opslagsværk med mangeartede institutioner og styrelser og nævn, hvor gode oplysninger kan hentes. De varierende farver, fint typografisk arbejde samt indholdet med mange gode egenskaber gør, at vejviseren vil blive et anvendt opslagsværk i dagligdagens arbejde.

Der er to afsnit i vejviseren, som falder i øjesyn. Det ene er Sammenslutningen af lokalhi-

storiske Arkiver (SLA), det andet Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF). SLA's formålsparagraf er beskrevet på fyldig vis. Sammenholdes SLF's med ovennævnte er det sparsomt beskrevet. Bladrer man derefter nogle sider frem, læser man på side 10-11 om konsulentvirksomheden i SLF, det ville have været praktisk at have det anført på side 7.

Opdelingen af de to sektioner, SLA og SLF med hver sit register synes ualmindelig. Hvorfor ikke en fælles registrering i stedet? For arkiv- og foreningsmedarbejdere er registreringen ikke hensigtsmæssig, det er jo dem, som er de reelle brugere, og her spørger man ikke om til-

Det store personnavneregister, som fylder 37 sider, kunne uden skade have udeladt de navne, som kan søges umiddelbart i det personalhistoriske afsnit. Samtidig burde der henvises til artiklens nummer i fortegnelsen i stedet for til årgang og side (gælder også stedregister). Som det er nu, kan brugeren ikke ved hjælp af fortegnelsen alene se, hvilken artikel der henvises til.

Det skønlitterære afsnit indeholder noveller og digte, delt op efter rigsmål og folkemål. Hertil knytter sig et værdifuldt digtregister med både titel og 1. linie som opslagsmuligheder.

Blandt de øvrige afsnit er almindelig historie og folkeminder de mest fyldige, medens topografi-afsnittet er mindre end ventet. Til gengæld indeholder det en hel del henvisninger til artikler i andre afsnit.

Bogens format er velvalgt, men skriften kunne godt have været lidt større.

Der er grund til at takke udgiver og forfatter for dette gode stykke værktøj.

nhkn

hørsforholdet mellem arkiv/forening, her er det samarbejdet og udveksling i det daglige arbejde, der er det primære.

Leder man efter emnet museer er opdelingen også påfaldende. Man skal søge under tre museumssafsnit for at finde frem til: et landsdækkende, et for kunstmuseer og et for lokale kulturhistoriske museer. F.eks. kan museerne i Sønderjylland findes på side 79, 87 og 102-103.

Der savnes et alfabetisk register over bynav-

ne; i det daglige arbejde er det en praktisk indgang i søgning af emner.

Vejviseren giver også stof til eftertanke. Udtrykket »Sammenslutning« nævnes ofte. SLA og SLF har haft nogle formål med at engagere mennesker i deres historie, indsamle, registrere og formidle, udgivelse af bøger og kursusvirksomhed. Måtte ordet »sammenslutning« være kodeordet for en enhed af de to sektioner, der hedder SLA og SLF – da ville meget være nået.

hl

Grænselands-dagbog

Af FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. september: Efter et orienteringsbesøg i Nordslesvig vil de danske kredsmedlemmer i Nordfrislands amt arbejde hen på oprettelsen af et Erhvervsråd for Nordfrisland.

Landet Slesvig-Holsten fejrer med arrangementer flere steder i landet 40 året for forbundslandets oprettelse og 600-året for Slesvig og Holstens første sammenknytning gennem Slesvigs pantsætning til grev Gerhard VI.

2. september: Sydslesvigsk Vælgerforening oplyser, at danske organisationer og institutioner i 1985 opnåede samlede tyske tilskud fra kommuner og amter på ialt 12,2 mill. kr. eller ca. 900.000 kr. mere end året før.

4. september: Sydslesvigs Museumsforening efterlyser dokumentariske effekter til belysning af tiden omkring afstemningen i 2. zone i 1920 og om behandlingen af mindretallet i mellemkrigsperioden.

12. september: Flensborgs lærerseminarium PH vil oprette en lærerstilling i frisisk og nedertysk. Lederen af frisiskundervisningen skal samtidig være leder af Nordfrisisk Institut i Bredsted.

13. september: På landsmødet i Dansk Kirke i Udlandet oplyses, at alle danske præstestillinger i Sydslesvig nu er besat, og at der samtidig arbejdes hen på oprettelsen af yderligere et præsteembede ved Helligåndskirken i Flensborg.

I Egernførde har en lokal støtteforening skaffet de første 10.000 DM til bygning af en dansk idrætshal, hvortil der ialt skal skaffes ca. 1,3 mill. DM. Der regnes dog med støtte fra offent-

lige tyske midler.

13. september: På baggrund af den overfor det tyske mindretal gennemførte danske støtteordning til det tyske biblioteksvæsen i Nordslesvig vil Karl Otto Meyer nu forstærke sin indsats i landdagen for at nå en tilfredsstillende støtteordning til det danske mindretals biblioteksvæsen, som i øjeblikket kun støttes via et bloktilskud til dansk kulturelt arbejde i Sydslesvig.

16. september: Tilskudsbehovet fra den danske stat til de 54 danske skoler i Sydslesvig kan efter de nye regler fra Kiel reduceres med ca. 3 mill. kr. til omkring 150 mill. kr. De tyske tilskud udgjorde i 1985 127,3 mill. kr.

Slesvig-Flensborg amt har til rejsningen af nye gymnastiksale ved de danske skoler i Strukstrup, Store Vi og Vanderup bevilget et tilskud på omregnet 190.000 kr. til hvert af stederne. Landet Slesvig-Holsten yder samtidig 1,1 mill. kr. til en udvidelse af Gustav Johannsen-skolen i Flensborg.

17. september: I Ladelund omgås man med planer om i forbindelse med mindeanlægget for de 298 der døde i koncentrationslejren, at opføre en udstillingsbygning, som i dokumenter og fotografier skal fortælle om denne lejr.

På et styrelsesmøde i Sydslesvigsk Forening drøftes den særlige situation, organisationen er kommet i ved Gerhard Ernst's fratræden som næstformand, idet der ifølge vedtægterne først skal vælges næstformænd i 1987.

Den 72-årige tillidskvinde i Sydslesvigsk Forening i Flensborg Mary Johannsen får overrakt

den af Oberst Parkovs Mindefond oprettede Sydslesvig-pris.

18. september: På Dansk Skoleforenings ordinære fællesrådsmøde oplyses om en stabil tilgang til de danske skoler og børnehaver. Med et tal på ca. 1900 børn i danske børnehaver, en stigning på ca. 100 før sommerferien, skulle der i de nærmest kommende år være sikret skolerne en stabil tilgang. Formanden, Holger Christiansen finder dog, at de danske skoler alt for ofte fører en for anonym tilværelse.

19. september: Man må frygte, at det sønderjyske mål vil være forsvundet i Sydslesvig om et par generationer, mener skoleleder Sigfred Andresen, Bredsted, der netop har udsendt en ny bog i sønderjysk dialekt. Samtidig kan det dog konstateres, at mange flere end nogensinde nu kan tale dansk i landsdelen.

Dr. Ole Harck udmærkes med Forbundsfortjenstkorset navnlig for sin indsats med at redde den jødiske synagoge i Rendsborg, i hvilken der nu er skabt et smukt kulturcenter.

23. september: Landdagsmand Karl Otto Meyer vil på grundlag af SSV's nordiske frihedssyn appellere til de vælgere i landet, som ikke har et fast politisk ståsted, om at tænke på SSV's i mange henseender alternative politik omkring almindelige samfundsspørgsmål. I Landdagen appellerer K. O. Meyer samtidig til at sikre arbejdspladser frem for at sikre balance i finansloven.

27. september: På Sydslesvigsk Vælgerforenings landsmøde i Husum foreslås en jobskabelsesordning for derved at begrænse arbejdsløsheden. Også Karl Otto Meyer kræver omfattende investeringer i Sydslesvig. Samtidig peger han på, at det danske mandat kun er sikret af en margin på 1030 stemmer. Tabes der som ved kommunalvalget igen 2000 stemmer, er mandatet tabt. Under sloganet »Med ny energi ind i fremtiden« indleder SSV landdagsvalgkampen.

I indeværende valgperiode har Karl Otto Meyer holdt 197 taler i landdagen og dermed taget stilling til 800 forskellige emner. SSV finder det imidlertid besynderligt, at de tyske massemedier kun interesserer sig for de store partier, mens SSV-indlæg praktisk talt ikke nævnes.

29. september: Flensborg skibsværft erklæres konkurs, og 352 medarbejdere får fyrings-

len.

30. september: Takket være en milliongave fra A. P. Møller-fonden kan Flensborg Avis indrette sit nye bladhus efter dansk møbeldesign.

1. oktober: Det Nordiske Universitet starter sit første semester med 31 studerende.

Flensborg by regner med at slutte året med et driftsunderskud på regnskabet på op mod 18 mill. DM. En væsentlig årsag er de stigende sociale udgifter.

4. oktober: Arbejdsløshedstallene i Sydslesvig er faldet en anelse, i hele Slesvig-Holsten fra 10 % til 9,6, i Flensborg arbejdskontors område, der dækker det meste af Sydslesvig, med 0,7 % til 13,5 pct. Flensborg by noteres for 17,3 pct. arbejdsløse, Slesvig-Flensborg amt for 14,1 pct., Nordfrislands amt for 12,5 % og Rendsborg-Egernførde amt for 12,1 %.

Der skal gøres en kraftig indsats for at bevare den gamle Kobbermølle ved Flensborg. Landsregeringen stiller 15.000 DM til rådighed til udarbejdelse af en restaureringsplan.

9. oktober: Sydslesvigsk Forening har med held gennem et opsøgende arbejde kunnet genopdyrke ellers hensygnende distrikter som Vestermølle og Gettorp, hvor der er tegnet en del nye medlemmer.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger vil starte en indsamling til bevarelse af lejrskolehjemmet »Hørnumhus« på Sild.

15. oktober: Forbundsregeringen vil i 1987/88 stille 300 mill. DM til rådighed til erhvervsinvesteringer i de nordtyske kystlande. 105 mill. ydes til Slesvig-Holsten. Der kan desuden regnes med yderligere 120 mill. DM til kystlandene til særlige erhvervsstøtteformål.

18. oktober: I forbindelse med indsamlingen »Flygtning 86« gennemførte Flensborg Avis en særlig indsamling, som ialt gav 27.434 kr.

24. oktober: Efter 15 års virke forlader landråd dr. Gernot Korthals sit embede som landråd for Slesvig-Flensborg amt. Flensborg Avis fremhæver hans positive indstilling og gode kontakter til den danske folkedel i sit amt.

24. oktober: Kontaktudvalget til det danske mindretal under indenrigsministeriet i Bonn holder møde. Under henvisning til den vesttyske forfatning fastslås, at det ikke er muligt at give kommunal valgret til danske statsborgere, og landsregeringens repræsentant i udvalget er-

klærede, at man ikke fra Slesvig-Holstens side vil stille forslag om en ændring i forbundsforfatningen. Kun på spørgsmålet om danske sydslesvigeres mulighed for at aftjene deres værnepligt i Danmark kunne der gives et positivt tilsagn. Spørgsmålet om en ændring af valgretten kunne få betydning for 5000 danske statsborgere i Sydslesvig.

I forbindelse med festligholdelse af 150-året for åbningen af det arkæologiske landsmuseum på Gottorp overrækkes Kiel universitets medalje til den danske skibsarkæolog Ole Crumlin Pedersen for hans indsats under bjergningen af vikingeskibet i Hedebyhavn. Samtidig forærer landmuseet Ketel Urnes runesten fra Bjolderup til Nationalmuseet, der samtidig overgav det originale register over alle forhistoriske fund, der dannede grundlaget for museet i Kiel i 1835, som senere flyttedes til Gottorp.

28. oktober: I Flensborg har den tyske grænseforening påbegyndt nybygning af et nyt tysk lands-centralbibliotek, som ventes færdig i efteråret 1987.

Kompagnihuset ved Flensborg havn skal renoveres for 400.000 DM. Bygningen skal derefter igen anvendes til almennyttige formål.

29. oktober: I Kiel-landdagen aflægger ministerpræsident Uwe Barschel en rapport om mindretallets situation på begge sider grænsen. Fra alle sider roses landsregeringen for sin holdning til mindretalsspørgsmålene, hvor det bl.a. understreges, at medlemmer af det danske mindretal ikke er gæster i Sydslesvig men hjemmehørende med samme rettigheder og pligter som andre borgere i landet. Fra et »mod hinanden« er man nået til et »med hinanden« og er nu godt på vej til et »for hinanden«.

30. oktober: Den europæiske Mindretalsunion FUEV har valgt bretoneren Pierre Lemoine til ny præsident, mens Ernst Meyer, Medelby og Hans Ronald Jørgensen genvalgtes til henholdsvis vicepræsident og generalsekretær.

Under et besøg i Flensborg lover ministerpræsident Uwe Barschel større økonomisk støtte til Flensborg-regionen, således, at bl.a. skibsværftet sikres på længere sigt.

Under henvisning til den fulde ligeberettigelse for mindretallet rejser Karl Otto Meyer i landdagen krav om en generel tilskudsordning til de danske skolers byggebehov, og om at tilskud

til biblioteket optages som en særlig post i landsbudgettet. Også andre byggeføretagender bør være tilskudsberettigede.

30. oktober: Landdagsmand Karl Otto Meyer modtager Egholt-prisen på 100.000 kr. Halvdelten heraf skænker han til hvilehjemmet Bennetgård.

Ifølge et tilsagn fra forbundsfinansminister Stoltenberg skulle det ellers konkursramte værft i Nobiskrug ved Rendsborg også være sikret, og 600 af tidligere 970 medarbejdere kan beholde deres arbejdsplads.

Til næste års landdagsvalg opstiller Sydslesvigsk Vælgerforening i valgkreds 1 og 2 i Flensborg Bent Meng og Dieter Lenz. I valgkreds 3, Flensborg land opstilles Karl Otto Meyer, mens Peter Gerkens opstilles i valgkreds 6, Husum-Ejdersted.

Som afløser for dr. Klaus Petersen vælges i Nordfrisland dr. Lothar Blatt som ny landråd.

NORD FOR GRÆNSEN

3. september: Cathrinesminde Teglværk på Broagerland skal omdannes til et egnsmuseum, der bl.a. skal vise, hvordan teglværkerne har fungeret.

Rønshoved Højskole, der i 1941 blev overtaget af forstander Hans Haarder og siden videreført af sønnen Oskar Haarder, får nu den 51-årige Laurits Kjær Nielsen, der kommer fra Bordings friskole i København, som ny forstander.

4. september: Undervisnings- og kulturudvalget i Sønderjyllands amt vil gennem et hurtigt arbejdende udvalg finde en løsning på kommunernes tilskudsforhold til det tyske biblioteksvæsen.

I Sønderborg indvis under dronning Ingrid's nærværelse det nye Teater og Kongreshotel.

6. september: Gennem forhandlinger med kulturminister H. P. Clausen opnår det tyske mindretal et tilsagn om, at staten vil støtte det tyske biblioteksvæsen og forhøje sit tilskud fra de nuværende 500.000 kr. til 1. mill. og derefter i de næste to år over 1½ mill. til 2 mill. kr. Bibliotekets samlede budget ligger på 5,3 mill. kr. Det tyske mindretal erklærer sig absolut tilfreds med de nye tilskudsregler. Amtsborgmester Kresten Philipsen tvivler dog på, at nyordningen gør det lettere at nå til en ordning

med de sønderjyske kommuner.

10. september: Efter de gældende bestemmelser skønnes det ikke muligt at indrette en særlig mindretals-radio for det tyske mindretal.

12. september: Der Nordschleswiger anker i en leder over, at der til den arbejdsgruppe, som skal beskæftige sig med de sønderjyske kommuners forhold til det tyske biblioteksarbejde, også er søgt bistand af lederen af Dansk Centralbibliotek i Flensborg, Jørgen Hamre. Bladet mener ikke det er korrekt at drage sammenligninger hen over grænsen.

13. september: I Aabenraa byråd enes flertalspartierne, Konservative, Venstre og Slesvigsk Parti om en bevilling på 120.000 kr. til det tyske bibliotek.

I Sønderborg byråd stiller de borgerlige partier forslag om at yde 50.000 kr. til det tyske bibliotek.

15. september: Udvalget i den slesvigholstenske landdag vedrørende det tyske mindretal i Nordslesvig holder møde for at drøfte budgetrammerne. I alt kan mindretallet i 1987 regne med et samlet tilskud på 30 mill. DM. Heraf yder den danske stat og kommunerne knap 13 mill., forbundsrepublikken 10,5 mill., landet Slesvig-Holsten 2,22 mill., mens mindretallet selv regner med at skaffe knap 5 mill. DM. Til investeringer er afsat 1,2 mill. fra henholdsvis forbundet og landet.

18. september: I Tønder byråd er der uenighed om, hvorvidt der i budgettet kan afsættes midler til en tysk fritidsklub, ligesom det findes urimeligt, at den tyske børnehaven i Jejsing med kun 13 børn indstilles til en overenskomst, hvor der ellers kræves mindst 20 børn i danske institutioner.

Landdagspræsident Rudolf Tizck aflægger officielt besøg hos Sønderjyllands amt og takker bl.a. for det gode naboskab.

20. september: Lektor dr. Günter Weitling gør sig i Der Nordschleswiger stærkt til talsmand for skabelsen af et tysk mindretalsmuseum, et hus for tysk kultur og historie i Nordslesvig. På Det slesvig-holstenske Hjemstavnsforbunds årsmøde i Pløn indsamles 1350 DM til formålet og som bidrag til den indsamling, der skal financiere rejsningen af denne bygning.

23. september: Sprogforskeren Karen Margrethe Pedersen, Tønder, har gennem en større un-

dersøgelse kunnet fastslå, at den sønderjyske dialekt skulle have gode overlevelseschancer, idet børn med lethed behersker både rigsdansk og sønderjysk.

26. september: Tinglev byråd vil ikke give de tyske børnehaver i Rens, Ravsted og Lendemark dispensation for også at optage børn under tre år. Det vil betyde en særstilling for tyske forældre.

Sønderborg byråd afslår at støtte det tyske biblioteksarbejde under henvisning til, at med danske tilskud vil man kun fritage Bonn for sine forpligtelser.

29. september: Sønderjyllands amtsråd vedtager med 15 mod 13 stemmer at bygge en ny amtscentral for undervisningsmidler i Aabenraa og samtidig nedlægge afdelingerne i Haderslev, Sønderborg og Tønder.

30. september: Kommunalbestyrelsen i Broager kommune afviser en overenskomst med den tyske børnehaven, da børnetallet findes for lavt. Til gengæld bevilges børnehaven 100.000 kr. til indretning af en legestue.

Folketingsmedlem Inger Harms, SF, vil i folketinget kræve en beredskabsplan, der kan sikre befolkningen nord for grænsen i tilfælde af en atomulykke såvel ved et af de nordtyske atomkraftværker som ved våbendepotet i Meyn lige syd for grænsen, som menes også at rumme atomvåben.

2. oktober: På et møde i den tyske skole- og sprogforening drøftes de tyske mindretalskolors fremtid, og der opfordres til i højere grad at understrege, at det er tyske skoler, og at man forventer at tyske børnehavenbørn også fortsætter i de tyske skoler, fremfor at blive flyttet over i de offentlige danske skoler.

4. oktober: Socialudvalget i Bov kommune anerkender den tyske børnehaven i Padborg som heldagsbørnehaven og dermed fuldt tilskudsberettiget.

Der oprettes af det tyske mindretal en museumsforening med det formål at skabe et museum til information om tysk historie og kultur i Nordslesvig. På 14 dage fik den nye forening 135 medlemmer. Formand for foreningen er lektor dr. Günter Weitling, Sønderborg.

8. oktober: PjN, det tyske mindretals politiske ungdomsforum fastlægger på et møde i Aabenraa et arbejdsprogram, som især skal koncentre-

re sig om følgende emner: mindretalspolitik, energi- og miljøspørgsmål og kommunalpolitik. Der opfordres desuden til et nært samarbejde med Slesvigsk Parti.

11. oktober: Fredningsstyrelsens krav om at bevare 1900 ha af Tøndermarsken som fredet område kun forbeholdt til græsning vil kræve 8000 stykker kvæg. Landmænd på egnen anser det for nærmest umuligt at skaffe kvæget.

På Jugendhof Knivsbjerg holdes rejsegilde på en udvidelse omfattende bl.a. teater og koncertsal, et byggeri der finansieres fra såvel dansk og tysk side. Den danske stat bidrager med 700.000 kr.

Gennem et mageskifte på Rømø er det lykkedes at skaffe et nyt areal til den tyske ungdomslejr. Landet Slesvig-Holsten vil bidrage med midler til nybyggeriet.

15. oktober: I en række distriktsforeninger under Bund deutscher Nordschleswiger drøftes forslagene til hovedorganisationens vedtægtsændringer. Nok ønsker man større frihed for Slesvigsk Parti, men det understreges også, at navneændring alene gør det ikke, og gennemgående er der skepsis overfor forslaget om at udskille partiet fra kulturorganisationen.

17. oktober: Kun 14 dage efter oprettelsen af den tyske museumsforening får den en anonym gave på 75.000 kr. Der søges nu efter egnede lokaler til permanente udstillinger.

20. oktober: CDU's landdagsfraktion besøger det tyske mindretal for at diskutere den mindretalsrapport, der skal aflægges i Kiellanddagen.

På trods af, at Jejsing tyske børnehaver ikke opfylder kravene m.h.t. børneantal, beslutter Tønder byråd alligevel at slutte en overenskomst med børnehaven, der sikrer de nødvendige driftstilskud. Børnehaven har 13 børn.

21. oktober: Bund deutscher Nordschleswiger, der i år tæller 4400 medlemmer mod 4411 i fjor, holder delegeretmøde i Tinglev. De samlede udgifter til mindretallets arbejde beløb sig til 118 mill. kr. heraf 9 mill. til særlige byggeformål. 64 pct. af udgifterne går til skoleformål, 11 pct. til avisen, 7 pct. til ungdomsarbejdet, 5 pct. til biblioteksarbejdet, mens 7 pct. går til socialt arbejde.

På delegeretmødet besluttes det at give Slesvigsk Parti en mere fremtrædende stilling, såle-

des at en af BdN's fire næstformænd er formand for SP, og en anden formand for det kulturelle udvalg. Fra flere sider peges på, at vedtægtsændringer alene næppe giver flere vælgere; der bør også foreligge et mere attraktivt parti-program. Ikke mindst chefredaktør Siegfried Matlok understreger, at det nu gælder liv eller død for mindretallet.

24. oktober: I en samtale med Der Nordschleswiger peger den afgående tyske konsul i Aabenraa Karl-Heinz Kohrsmeier på betydningen af de tyske mindretalsskoler som eksistensgrundlag for hele den tyske folkegruppe. De svindende elevtal er et faretruende moment. Lykkes det ikke at fastholde den yngre generation, ser han med en vis betænkelighed på mindretallets fremtid.

Sønderjydsk Skoleforening, der tæller ca. 9000 medlemmer, tog ved en fest på Folkehjem i Aabenraa afsked med sin formand gennem de sidste 17 år, fhv. borgmester Svend Christensen, Burkal. Svend Christensen udnævntes til æresmedlem.

25. oktober: Anneliese Bucka, Hostrup og Jens Harreby, Haderslev dekorerer med det tyske forbunds fortjenstkors for deres indsats henholdsvis indenfor den tyske socialtjeneste i Nordslesvig og for pasningen af de tyske krigergrave i landsdelen.

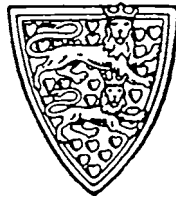
29. oktober: Passer det, at ungdommen er fremtiden, så befinder den tyske folkegruppe sig i en mørk dal, skriver Der Nordschleswiger i en leder især med henblik på den ringe opslutning det tyske ungdomsarbejde har på Sønderborgegnen.

Den af Gottorp-museet til Nationalmuseet skænkede Ketel Urne runesten skal genopstilles ved Bjolderup kirke, hvorfra den blev solgt til Kiel i 1841.

31. oktober: Amtsborgmester Kresten Philipsen appellerer stærkt til bevarelsen af Slesvigske Fodregiment i Haderslev. I regimentsbladet »Slesvigeren« skriver han, at »vore politikere på landsplan og vore højeste chefer må forstå, at sådan kan man anstændigvis ikke behandle nordslesvigerne og deres regiment«.

Det tyske mindretal indleder sin Tyske Dag med en række arrangementer spredt ud over landsdelen. Samtidig markerer Det tyske roforbund sit 60 års jubilæum.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

Redaktion:

side 1-240:

Inger Bjørn Svensson

side 241-436:

Inge Adriansen

Steen Wulff Andersen

Henrik Fangel

62. årgang 1986

INDHOLD

Almindelig historie

<i>Brix, Johs.:</i> Augustenborg Slot som lazaret i krigen 1848-50	33
<i>Hansen, Hans Schultz:</i> Løjt sogns Danske Samfund 1933-64	260
<i>Kjems, Niels:</i> Vandrerlærer Niels Kjems' dagbogsnotater 7. maj – 7. august 1945	133
<i>Pedersen, Willy:</i> Frimærker i Slesvig og Holsten	6
<i>Petersen, Erling:</i> En kvindeskæbne i 1864 – digt og virkelighed	252
<i>Rudbeck, Fr.:</i> Det tyske mindretal og valget den 19. nov. 1985	50
Valget i Sydslesvig 2. marts 1986	122
Grænselandsdagbog	25, 62, 95, 129, 166, 233, 274, 310, 346, 432
<i>Svensson, Bjørn:</i> Grænselinien bagmænd	191

Enkelte lokaliteter

<i>Aaby, Bent:</i> Augustenborg Slot som lazaret i krigen 1848-50	33
<i>Glahn, Torben:</i> Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig Regeringen i Rendsborg	52
En historiker i Sydslesvig	155
Istedløvens afsløring	194
<i>Hansen, Hans Schultz:</i> Løjt sogns Danske Samfund 1933-64	260
<i>Hansen, J. K.:</i> En rejse gennem Sønderjylland i 1798	313
* <i>Hansen, Svend:</i> Jættestuen Tonneshøj (Nordsl. Mus. s. 116-120)	349
<i>Jensen, H. P.:</i> Søren Steen og hans tid på Hyrup Hede	196
<i>Kelm, Bert:</i> Rømø omkring 1680	249
<i>Kyed, Vagn O.:</i> En arkitekt i Augustenborg	97
* <i>Lauritzen, Aage:</i> Gamle færdselslinier i Aabenraa (Nordsl. Mus. s. 48-64)	354
<i>Lund, Karl:</i> En pengeseddel fra Uge	123
<i>Madsen, Chr.:</i> Et Boel i Oksbøl	208
<i>Michelsen, Anne Helene:</i> Bag de gamle døre (Aabenraa)	185
<i>Petersen, Viggo m.fl.:</i> Kampen om Dybbøl – planer og ideer til en forbedret information	329
<i>Schmidt, Johs. A.:</i> En Aabenraa-dreng under første verdenskrig	37
<i>Schrøder, Urban:</i> Hjorteskydning i Haderslev 1837	178
<i>Solvang, Gunnar:</i> Vadehavsbønder	321
<i>Søndergaard, Steffen M.:</i> Storegade 14 i Tønder – bygningshistorie og restaurering	291
* <i>Sørensen, H. E.:</i> Hvor stort var Hansborg slot (Nordsl. Mus. s. 65-73) ..	387
<i>Walsted, Anne-Lise:</i> Bylderup-Bovs herligheder	243
<i>Aaby, Bent:</i> Mennesket og naturen på Abkær-egnen gennem 6000 år	277

Folklore, kunst, museum, arkæologi, arkitektur

<i>Adriansen, Inge</i> : Det rullende museum	268
<i>Andersen, Steen W.</i> : Hedeby på museum	270
<i>*Brock-Nannestad, Margrethe</i> : Verden set fra vandet. Etnografiske genstande på Aabenraa Museum. (Nordsl. Mus. s. 24-36)	396
<i>Denckert, Helle (red.)</i> : Ringridning i Sønderjylland	304
<i>*Hansen, Kjeld</i> : En sønderjysk sømands optegnelser fra 1788 til 1790 (Nordsl. Mus. s. 37-47)	409
<i>*Hansen, Svend</i> : Jættestuen Tonnesløj (Nordsl. Mus. s. 116-20)	349
<i>*Hertz, Johs.</i> : Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. årh. (Nordsl. Mus. s. 121-36)	371
<i>Jacobsen, Lorenz</i> : Navne i et grænsesogn – eller hvad visitkort kan fortælle	302
<i>Lorenzen, Hans</i> : Trækirker i Sønderjylland	150
<i>Schrøder, Urban</i> : Hjorteskydning i Haderslev 1837	178
<i>Søndergaard, Steffen M.</i> : Storegade 14 i Tønder – bygningshistorie og restaurering	291
<i>*Sørensen, H. E.</i> : Hvor stort var Hansborg Slot? (Nordsl. Mus. s. 65-73) .	387
<i>Walsted, Anne-Lise</i> : Bylderup-Bovs herligheder	243
<i>Worsøe, Hans H.</i> : Præsten i Vonsild og Halleys komet?	53

Personalhistorie

<i>*Adriansen, Inge</i> : Knud Jensen – folkemindesamler og lokalhistoriker. (Nordsl. Mus. s. 14-23)	420
<i>Andersen, Poul</i> : Redaktionsskifte (Inger Bjørn Svensson)	241
<i>Andersen, M. K.</i> : Mette Kathrine Andersens erindringer	140
<i>Callesen, R.</i> : Rasmus Callesens erindringer 1877-1892	199
<i>Fanø, Knud</i> : Christian Stenz	169
<i>Glahn, Torben</i> : Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig	
Regeringen i Rendsborg (Mads Frisch)	52
En historiker i Sydslesvig (H. F. J. Estrup)	155
<i>Jensen, H. P.</i> : Søren Steen og hans tid på Hyrup Hede	196
<i>Jensen, Tove M.</i> : Christen Hansens testamente	214
<i>Kjems, Niels</i> : Vandrelærer Niels Kjems' dagbogsnotater	
7. maj – 7. august 1945	133
<i>Lampe, Jens Kongsted</i> : Tvillingerne Frits og Johannes Carstensen fra Sønderborg	11
<i>Lassen, L. R.</i> : Min konfirmandrejse for 67 år siden	205
<i>Michelsen, Anne-Helene</i> : Bag de gamle døre (familien Bastiansen-Fuchs) .	185
<i>Mørup-Petersen, Nanna</i> : Overdyrlæge Richard Kold Christensen, Gråsten	156
<i>Offen, H. K. R.</i> : Tysk lærer i Stenderup	49
<i>Pauly, Else</i> : Alsingeren, dr.phil. Hans Jørgensen	1
<i>Petersen, Hans A.</i> : En beslutning for livet (familien Diemer)	223
<i>Petersen, Erling</i> : En kvindeskæbne i 1864 – digt og virkelighed. (Inger Marie Christensen)	252

<i>Refslund, Berthaline</i> : Til mine Børn, naar de engang bliver Store!	65
<i>Schmidt, Johs. A.</i> : En Aabenraa-dreng under første verdenskrig	37
<i>Svensson, Sv. F.</i> : Kongelige fødsler i Haderslev	76
<i>Sørensen, Anna Marie Lebeck</i> : Lebeck – Lebæk – Lebeck	219
<i>Sørensen, H. E.</i> : Billedskæreren Jes Lind	298
<i>Thomsen, Alfred</i> : Cathrine Marie Erichsen Hatt's levnedsløb	84

Skole, kirke

Duborgskolens beretning for 1984-85	92
<i>Clausen, H. C.</i> : Da Indre Mission kom til Nordslesvig	337
<i>Fink, Troels</i> : Mindretalsskolerne 1985	105
<i>Gregersen, H. V.</i> : Var Skt. Nikolai i Åbenrå en tysk købmandskirke?	112
<i>Iversen, P. Kr.</i> : Skoleindberetninger fra Nr. Rangstrup herred 1789	171
<i>Lorenzen, Hans</i> : Trækirker i Sønderjylland	150
<i>Skaaning, Jytte</i> : Projekt Indre Missions historie	342

Anmeldelser og bognyt

Auguste-Viktoria-Schule Flensburg 1886-1986 (H.-J. Herold m.fl., red.) ..	429
Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982, I-II (J. Hamre og J. Runge, red.)	19
<i>Boisen, Eline</i> : – men størst er kærligheden	309
<i>Bromand, Jørgen og Jørgen Slettebo</i> : Heste på Als og Sundeved	430
By og Bygd. Norsk Folkemuseums årbok 1983-84, bd. XXX	61
Dansk præste og sognehistorie, bd. X, Haderslev stift, hæfte 10, Kolding Provsti (A. Pontoppidan Thyssen, udg.)	126
Det lille teater (K. Fanø, red.)	92
<i>Eckert, G.</i> : Schleswig-Holsteins Geschichte entdecken und erleben	227
<i>Ethelberg, P.</i> : Hjemsted – en gravplads fra 4.-5. årh. e.Kr.	272
Fra Bov Museum. Historisk Forening for Vishered 1985 (I. Jørgensen, red.)	60
Fra stenalderfejde til atomkrigstrussel. Den jyske historiker bd. 31	309
Fredningsplanlægning – Kulturhistorie bd. 1-2	89
<i>Gamby, Erik</i> : Edgar Bauer. Junghegelianer Publizist und Polizeiaгент	160
<i>Grevsen, J. og J. og A. Sørensen</i> : Erlev. Et landsbysamfund gennem 300 år	56
<i>Grunsky-Peper, K. m.fl.</i> : Nordfriesland. Porträt einer Landschaft	93
Grænsforeningens årbog 1986	129
Gyldendals »Danmarks Historie« bd. 5 (V. Skovgaard-Petersen)	224
Haderslev-Samfundets Årsskrift 1985	55
Historisk Forening for Graasten by og egn. Årsskrift 1985	21
Historisk vejviser. Ved Annegrethe Dybdahl	431
Historisk Aarvog for Felsted sogn 1985 (P. Petersen, red.)	59
<i>Holm, Birthe</i> : Et håndværkerhjem i Sønderborg 1905-1920	24
<i>Jansen, Hans</i> : Schleswig-Holsteinische Landschaften in Pastell- und Aquarell-malerei	93

Jensen, Sophie B. – en kunstner i grænselandet	162
<i>Kutzer, H.:</i> Schleswig. Ein Lesebuch	159
Lokalarkæologen Andreas Wortmann	127
Lokalhistorisk forening for Hørup sogn. Årsskrift nr. 4, 1986	158
Løgumskabet (P. Svensson, red.)	20
<i>Michelsen, A. H. og H. Fangel:</i> Aabenraa kirkegård – gravsten og mindesmærker	18
<i>Newig, J. og H. Theede:</i> Die Ostsee. Natur und Kulturraum	128
<i>Norn, Otto:</i> To grænseslotte	228
<i>Nørgaard, G. Ravn:</i> Ane- og efterslægtstavle for skolelærer og kirkesanger Jürgen Nissen Kjærbølling	345
<i>Olsen, R. A.:</i> Danske middelalderborge	164
<i>Rudat, K.:</i> Bernstein. Ein Schatz an unseren Küsten	231
<i>Rummel, H.:</i> Alex Eckener	226
Sagn og saga fra Sydslesvig. Grænseforeningens årbog 1986 (O. M. Olesen, red.)	345
Saison am Strand. Badeleben an Nord- und Ostsee, 200 Jahre	273
<i>Schmidtke, K.-D.:</i> Auf den Spuren der Eiszeit	160
<i>Smidt, C. M.:</i> Portrætmaleren C. A. Jensen	272
Sprogforeningens Almanak 1986 (Arne G. Larsen, red.)	59
Sprogforeningens Almanak. Register 1894-1983, ved Jørgen Mathiasen ..	430
<i>Stevnhoved, S.:</i> Fortidsminder på Kolding-egnen	308
Sydslesvigsk årbog – Dansk virke i grænselandet 1984-85	55
Sønderjyske Årbøger 1985 (D. Andersen og K. Fanø, red.)	57
<i>Sørensen, H. E.:</i> Vadehavet og Vesteregnet	23
Teglværksprojektet ved Flensborg fjord (I. Adriansen m.fl., red.)	344
<i>Trede, P.:</i> Der Tornister war mein Schreibtisch	230
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte bd. 111, 1986	232
Årsskrift for Sottrup sogn 1985	22

Anmeldersignaturer

bjs: Bjørn Svensson, hf: Henrik Fangel, hhw: Hans H. Worsøe, hl: Hans Lind, hsh: Hans Schultz Hansen, ia: Inge Adriansen, ibs: Inger Bjørn Svensson, js: Jørgen Slettebo, nhkn: N. H. Kragh Nielsen, lnh: Lars N. Henningsen, pa: Poul Andersen, swa: Steen Wulff Andersen.

Anmeldere i øvrigt: Henry Buhl, Gunver Hagemann, Verner Thomsen, Anne-Lise Walsted.

Forfatterliste

* <i>Adriansen, Inge:</i> Knud Jensen – folkemindesamler og lokalhistoriker. (Nordsl. Mus. s. 14-23)	420
Det rullende museum	268
<i>Andersen, M. K.:</i> Mette Kathrine Andersens erindringer	140

<i>Andersen, Steen W.:</i> Hedeby på museum	270
<i>Andersen, Poul:</i> Redaktionsskifte	241
<i>Brix, Johs.:</i> Augustenborg Slot som lazaret i krigen 1848-50	33
<i>*Brock-Nannestad, Margrethe:</i> Verden set fra vandet. Etnografiske genstande på Aabenraa Museum. (Nordsl. Mus. s. 24-34)	396
<i>Callesen, R.:</i> Rasmus Callesens erindringer 1877-1892	199
<i>Clausen, H. C.:</i> Da Indre Mission kom til Nordslesvig	337
<i>Denckert, Helle (red.):</i> Ringridning i Sønderjylland	304
<i>Fanø, Knud:</i> Christian Stenz (nekrolog)	169
<i>Fink, Troels:</i> Mindretalsskolerne 1985	105
<i>Glahn, Torben:</i> Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig Regeringen i Rendsborg	52
En historiker i Sydslesvig	155
Istedløvens afsløring	194
<i>Gregersen, H. V.:</i> Var Skt. Nikolai i Åbenrå en tysk købmandskirke?	112
<i>Hansen, Hans Schultz:</i> Løjt sogns Danske Samfund 1933-64	260
<i>Hansen, J. K.:</i> En rejse gennem Sønderjylland i 1798	313
<i>*Hansen, Kjeld:</i> En sønderjysk sømands optegnelser fra 1788 til 1790. (Nordsl. Mus. s. 37-47)	409
<i>*Hansen, Svend:</i> Jættestuen Tonneshøj. (Nordsl. Mus. s. 116-20)	349
<i>*Hertz, Johs.:</i> Nogle danske borge og fæstninger fra begyndelsen af det 16. årh. (Nordsl. Mus. s. 121-36)	371
<i>Iversen, P. Kr.:</i> Skoleindberetninger fra Nr. Rangstrup herred 1789	171
<i>Jacobsen, Lorenz:</i> Navne i et grænsesogn – eller hvad visitkort kan fortælle	302
<i>Jensen, H. P.:</i> Søren Steen og hans tid på Hyrup Hede	196
<i>Jensen, Tove M.:</i> Christen Hansens testamente	214
<i>Kelm, Bert:</i> Rømø omkring 1680	249
<i>Kjems, Niels:</i> Vandrelærer Niels Kjems' dagbogsnotater 7. maj – 7. august 1945	133
<i>Kyed, Vagn O.:</i> En arkitekt i Augustenborg	97
<i>Lampe, Jens Kongsted:</i> Tvillingerne Frits og Johannes Carstensen fra Sønderborg	11
<i>Lassen, L. R.:</i> Min konfirmandrejse for 67 år siden	205
<i>*Lauritzen, Aage:</i> Gamle færdselslinier i Aabenraa (Nordsl. Mus. s. 48-64)	354
<i>Lorenzen, Hans:</i> Trækirker i Sønderjylland	150
<i>Lund, Karl:</i> En pengeseddel fra Uge	123
<i>Madsen, Chr.:</i> Et Boel i Oksbøl	208
<i>Michelsen, Anne-Helene:</i> Bag de gamle døre	185
<i>Mørup-Petersen, Nanna:</i> Overdyrlæge Richard Kold Christensen, Gråsten	156
<i>Offen, H. K. R.:</i> Tysk lærer i Stenderup	49
<i>Pauly, Else:</i> Alsingeren, dr.phil. Hans Jørgensen	1
<i>Pedersen, Willy:</i> Frimærker i Slesvig og Holsten	6
<i>Petersen, Viggo:</i> Skanse II i søgelyset	333
<i>Petersen, Erling:</i> En kvindeskæbne i 1864 – digt og virkelighed	252
<i>Petersen, Hans A.:</i> En beslutning for livet	223

<i>Refslund, Berthaline</i> : Til mine Børn, naar de engang bliver Store!	65
<i>Rudbeck, Fr.</i> : Valget i Sydslesvig 2. marts 1986	122
Det tyske mindretal og valget den 19. nov. 1985	50
Grænselandsdagbog	25, 62, 95, 129, 166, 233, 274, 310, 346, 432
<i>Schmidt, Johs. A.</i> : En Aabenraa-dreng under første verdenskrig	37
<i>Schrøder, Urban</i> : Hjorteskydning i Haderslev 1837	178
<i>Skaaning, Jytte</i> : Projekt Indre Missions historie	342
<i>Solvang, Gunnar</i> : Vadehavsbønder	321
<i>Svensson, Bjørn</i> : Grænselinien bagmænd	191
<i>Svensson, Sv. F.</i> : Kongelige fødsler i Haderslev	76
<i>Søndergaard, Steffen M.</i> : Storegade 14 i Tønder – bygningshistorie og restaurering	291
* <i>Sørensen, H. E.</i> : Hvor stort var Hansborg Slot? (Nordsl. Mus. s. 65-73) .	387
Billedskæreren Jes Lind	298
<i>Sørensen, Anna Marie Lebeck</i> : Lebeck – Lebæk – Lebeck	219
<i>Thomsen, Alfred</i> : Cathrine Marie Erichsen Hatt's levnedsløb	84
<i>Walsted, Anne-Lise</i> : Bylderup-Bovs herligheder	243
<i>Worsøe, Hans H.</i> : Præsten i Vonsild og Halleys komet?	53
<i>Aaby, Bent</i> : Mennesket og naturen på Abkær-egnen gennem 6000 år	277

*: artiklen er stillet til rådighed af museumsrådet for Sønderjyllands amt og har været bragt i Nordslesvigske Museer bd. 13, 1986.

Stedfortegnelse

Abkær 277	Hyrup 196
Agerskov 175	Kastrup 221
Augustenborg 33, 97, 140, 316	Klovtoft 140
Bevtoft 176	Leerskov (Ø. Løgum sogn) 199
Bov 302	Løjt 260
Bovlund 65	Nørremølle 214
Branderup 174	Oksbøl 1, 208, 210
Bylderup-Bov 243	Rendsborg 52
Bøffelkobbøl 252	Rømø 249, 321
Christiansfeld 84	Skodborg 150
Dybbøl 252, 329	Stenderup (v. Toftlund) 49
Emmerske 223	Sønderborg 10, 315, 372
Felsted 71	Tirslund 177, 220
Flensborg 194	Toftlund 172
Gråsten 156, 214	Tonneshøj (Øsby sogn) 349
Gånsager 298	Tønder 291
Haderslev 76, 178, 387	Uge 123
Harreslev 133	Vonsild 53
Hedeby 270	Aabenraa 37, 112, 185, 205, 317, 354, 380, 396

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vojens
Telf. (04) 54 12 26

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

SYDBANK

Nykredit **IV**

den nye danske kredittøring
Åstrupvej 13
6100 Haderslev
Tlf. (04) 52 70 00

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Nørremarksvej 84 . Tønder . Tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse Sparekassen Sønderjylland

Storegade 12 . Aabenraa . Tlf. (04) 62 15 67, lok. 25
Mandag og tirsdag kl. 9-15; torsdag kl. 9-13

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A/S Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

**ALM.
BRAND**
AF 1792

**TEGNER AL
FORSIKRING**

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldvej 10
Tlf. (04) 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. (04) 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. (04) 52 07 66

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**IDRÆTSHØJSKOLEN
I SØNDERBORG**

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.

Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj - 28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober - 28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Sønderjysk Månedsskrift

Redaktion og ekspedition:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45.

6200 Aabenraa, tlf. 04 62 46 83. Giro 504 26 82.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder - Aktiv deltagelse i udgravninger - Indsamling af
folkeminder - Medvirken i udstillingsarbejde.

Lange kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 9.00-13.00

BRF

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s · VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE - ALS
4 måneders kurser med start i hen-
holdsvis januar og september.
Korte sommerkurser.

Tlf. (04) 46 41 12
Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse**

KD
**Kreditforeningen
Danmark**

Distrikt Sønderjylland
Storegade 31, 1. Postbox 103.
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland